

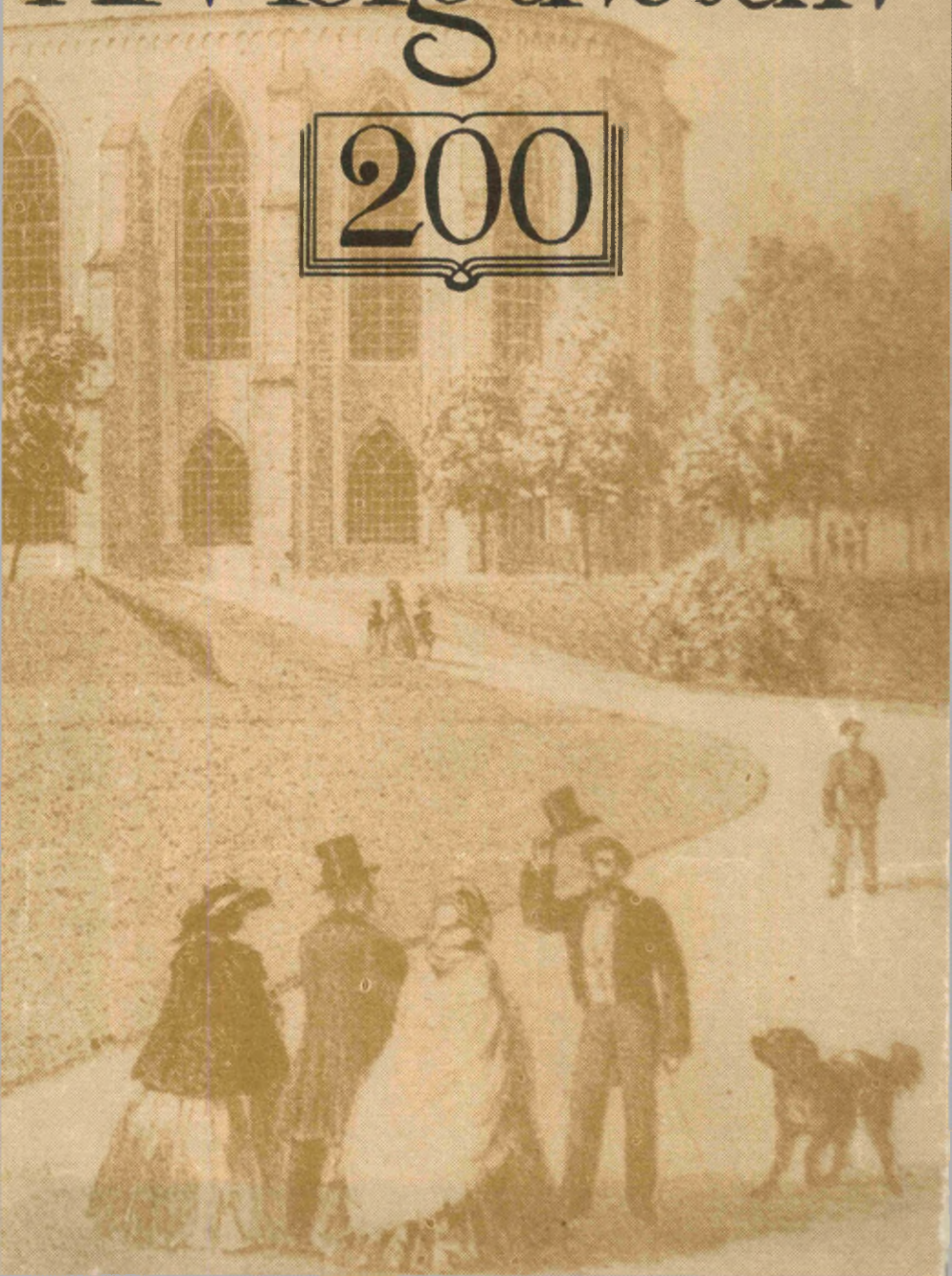
1800 A-1169
-262

02 lgs 2

K. Morgenstern

200

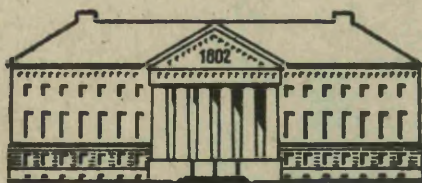
TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

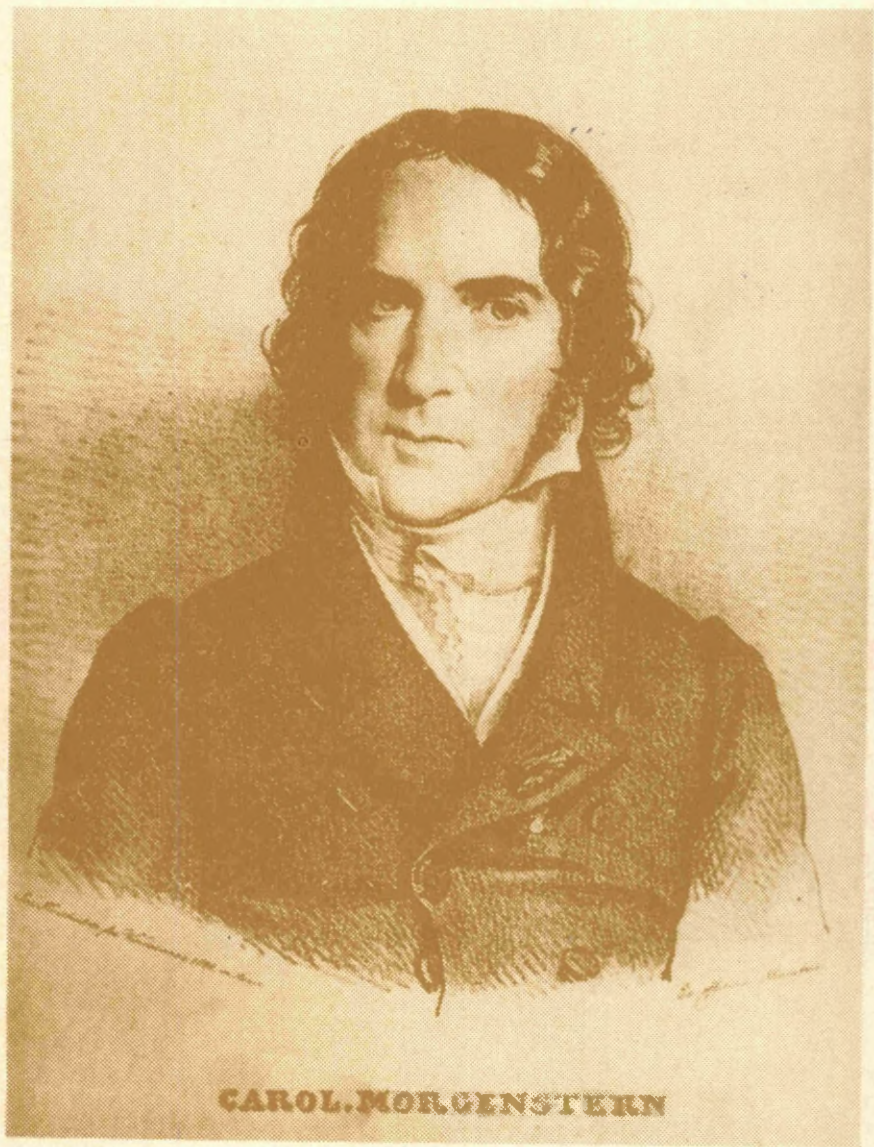
VIIK 262 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

TEADUSLIKU RAAMATUKOGU
TÖID
ТРУДЫ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ
III

TARTU 1970

CAROL. MORGENSTERN

1970
1982

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
TARTUSKOOGO GOСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIHIK 262 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893. г.

TEADUSLIKU RAAMATUKOOGU TÖID
ТРУДЫ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ
III

TARTU 1970

Redakteurkolleegium:

**R. Kleis, M. Künnik, K. Noodla, L. Peep, L. Tiik,
L. Trikkant**

Редакционная коллегия:

**Р. Клейс, М. Кюник, К. Ноодла, Л. Пээл, Л. Тийк,
Л. Трикконт**

R

58505

TOIMETUSELT

1802.a. avatud Tartu ülikoolis oli elokventsia ja klassikalise filoloogia, esteetika ning kirjanduse ja kunsti professor Karl Morgenstern üks mitmekülgsemaid ja väljapaistvamaid isiksusi. Liitunud professorkonna edumeelsemate esindajatega, võttis ta aktiivselt osa Tartu ülikooli struktuuri ja põhisuundi määravate küsimuste lahendamisest. Õpetajate instituudi ja pedagoogilis-filoloogilise seminari juhatajana mõjustas Morgenstern Tartu õpperingkonna kooliõpetajate ettevalmistamist. Tartu ülikooli raamatukogu esimese direktorina ja ülikooli kunstimuseumi asutajana-direktorina moodustas ta neist oma aja väärtuslikumad kogud.

Kogumikus püütakse valgustada erinevaid tahke K. Morgensterni tegevusest ja anda arhiivimaterjalide põhjal mõningat lisa senistele Morgensterni-uurimustele.

Kogumikus toodud daatumid on tsaari-Venemaa piires antud vana kalendri järgi.

Lõpuks olgu tänu öeldud kõigile neile, kes kogumiku valmistamisele kaasa aitasid, eriti Helmi Piksonile, kes autoreid abistas käsikirjaliste tekstide lugemisel.

KASUTATUD LÜHENDID

Dörptische Beyträge = Dörptische Beyträge für Freunde
der Philosophie, Litteratur und Kunst

Mrg. = Morgenstern

RAKA = ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv

W. Süe = W. Süß. Karl Morgenstern (1770-1852).
Ein kulturhistorischer Versuch. Dorpat, 1928-1929.
(E.V. Tartu Ülikooli Toimetused, B, XVI₂, 1929; XIX₂,
1930.)

TRÜ TR KO = Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raama-
tukogu käsikirjade osakond.

E. Vigel = E. Vigel. Tartu Riikliku Ülikooli Teadus-
liku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802-1839.
Kommenteerinud ja täiendanud J. Madisson. Tartu, 1962.
(TRÜ Toimetised, vihik 115, 1962.)

K. MORGENSTERN VALGUSTUSLIKE IDEEDE
LEVITAJANA LIIVIMAAL

E. K u d u

Johann K a r l Simon Morgenstern sündis Magdeburgis 28. augustil 1770.a. Keskkhariduse omandas ta Magdeburgi toomkoolis, mille järel õppis Halle ülikoolis filosoofiat. 1794.-1797.a. töötas ta Halle ülikoolis algul eradotsendina, hiljem erakorralise professorina. 1798.-1802.a. oli ta Dansigi (Gdansk) Athenaeumis professoriks. Alates 1791.a. avaldas ta artikleid ja retsensioone filosoofilistes ja kirjanduslikes ajakirjades.

1802.a. sügissemestril asus ta taasavatud Tartu ülikoolis elokventsi ja klassikalise filoloogia, esteetika ja kirjanduse- ning kunstiajaloo professori kohale. Esteetika profesuuriga ühendati ka ülikooli raamatukogu juhatamine. Sellest ajast kuni elu lõpuni oli K. Morgensterni tegevus lahutamatult seotud Tartu ülikooliga. Ta pidas 34 aasta jooksul 10-16 nädalatunni ulatuses loenguid, juhatas pedagoogilis-filoloogilist seminari, oli 6 korda filosoofiateaduskonna filosoofia-matemaatika osakonna dekaaniks, toimetas trükki ülikooli ladinakeelseid programme, pidas pidulikke kõnesid ülikooli tähtpäevadel, oli koolikomisjoni, plantatsioonikomisjoni ja mitmete pakiliste küsimuste lahendamiseks loodud nn. aktsioonikomisjoni liige, avaldas üle 300 artikli, andis välja ajakirja "Dörptische Beyträge" ja pidas laialdast kirjavahetust. 37 aastat oli Morgenstern Tartu ülikooli raamatukogu ja 34 aastat tema enese loodud kunstmuuseumi direktor.

Karl Morgenstern suri Tartus 15. septembril 1852.a. (u.k.j.) 82 aasta vanuses, olles säilitanud töövõime peaaegu elu lõpuni.

Kui Morgenstern kutsuti Tartu ülikooli professoriks, oli ta juba teatud kuulsusega professor ja kirjamees. Kas lahkuda kodumaalt ja võtta vastu kutse Tartusse või mitte, seda polnud kerge otsustada. Danzigis olid tal professorina suurepäraseid võimalused kirjanduslikuks tegevuseks ja spetsialiseerumiseks kitsamale erialale.¹ Miks ta siiski otsustas kutse Tartusse vastu võtta, selgub tema päevikumärkustest ja kirjadest tuttavatele. Teda häiris Danzigi kolleegide vähene huvi teaduslike küsimuste vastu,² samuti ei rahuldanud teda seal õppetöö ja kogu koolikorralduse liiga aeglane edenemine, nagu nähtub kommentaarist ühele luuletusele.³ Kutse asuda alles organiseerimisjärgus oleva ülikooli professori ja raamatukogu direktori kohale meelitas Morgensterni väga, sest tol ajal võis energiline ja ettevõtlik teadlane Venemaal palju saavutada, kuna kohalik intelligents oli alles kujunemas. Paljud Lääne-Euroopa teadlased (nende hulgas näiteks G.W. Steller, J.G. ja S.G. Gmelinid, kirjanik F.M. Klinger jt.) olid leidnud Venemaal avara ja huvitava tööpõllu. Aleksander I valitsuse algaastate mõningad liberaalsed jooned andsid lootusi Venemaal laialdasemaks valgustuslikuks tegevuseks kui kuskil mujal Euroopas.⁴

Morgenstern oli 18. sajandi lõpu saksa valgustusfilosoofia esindaja, kes uskus hariduse kõikvõimsusesse, hindas kõrgete eetiliste eeskujude tähtsust, pidas vajalikuks pidevat enesekasvatamist üllate eeskujude ja hea kirjanduse näjal ja lootis reformidele ülalt - liberaalse valitseja poolt, kes laseks end juhtida teadlastest ja filosoofidest. Niisugust valitsejat lootis ta leida Aleksander I-s.

Ühes oma kirjas teel Tartusse kirjutab ta: "... ma soovin kaasa aidata uues Liivimaa ülikoolis arenemisvõimelise

¹TRÜ TR KO, Mrg. DCVI, Correspondenz, Bd. 2, S.108.

²Dass.

³Am Jahresmorgen 1801. - Morgenblatt für gebildete Stände, 1810, 12. Sept., Nr. 219, S.873.

⁴TRÜ TR KO, Mrg. DXCII, Meine Beschäftigungen, Bd. 7, S.198.

Tartu Ülikooli peahoone u. 1838.a. G.F. Schlateri
gravüür

noorsoo õilistamisele teaduse ja kunsti kaudu, eriti aga äratada neis huvi vana klassikalise kirjanduse ja ehtsa humanistliku vaimu vastu. Kui mul õnnestuks oma ringkonnas ühendada kõrges haridus, teadus ja kunst, siis ei peaks ka oma elu asjatult elatuks⁵. Nagu selgub, oli Morgensternil Tartusse asudes juba kindel programm, millest ta ka oma tegevuse lõpuni kinni pidas.

Olukorrast Tartus oli Morgenstern kirjavahetuse ning trükisõna kaudu hästi informeeritud ja ta lülitus kohe aktiivselt ülikooli ellu, ühinedes G.F. Parroti ümber koondunud liberaalse tiiva esindajatega⁶, kes olid moodustanud seltskondliku kooskõmise ringi "Ephesinische Kirche" nimetuse all. Sinna kuulusid veel Lorenz Ewers, G.F. Pöschmann, M.E. Styx, G.B. Jäsche (Jaesche), J.L. Müthel, D.G. Balk, G.A. Germann, J.W. Krause ja veel mõned teised.⁷ Nende vaated Tartu ülikooli valgustuslikes ülesannetes ilmnevad küllalt selgelt ülikooli avaaktusel peetud kõnedes.⁸

Morgensterni Tartusse saabumise ajal oli Parrot oma tulemusrikkal Peterburi-reisil, mille tagajärjel seisuslik, rüütelkondade poolt ülalpeetav "Landesuniversität" muudeti keiserlikuks (s.o. riiklikuks), rüütelkondadest sõltumatuks õppeasutuseks, millele määrati ka küllalt suur omaette eelarve.⁹ Rüütelkondade poolt määratud kuratooriumi asemel,

⁵TRÜ TR KO, Mrg. DCVI, Correspondenz, Bd.2, S.182.

⁶TRÜ TR KO, Mrg. CCCXIII, Briefe an Morgenstern, Bd.4, S.249.

⁷J.W.Krause. Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Universität Dorpat. Aus den Erinnerungen des Professor Johann Wilhelm Krause. - Baltische Monatschrift, Bd.53, 1902, S. 363.

⁸G.B.Jaesche. Geschichte und Beschreibung der Feyerlichkeiten bey Gelegenheit der am 21sten und 22sten April 1802 geschehenen Eröffnung der neu angelegten Kayserlichen Universität zu Dorpat in Lievland. /Dorpat, 1803/ ja G.F.Pöschmann. Ueber den Einfluss der abendländischen Kultur auf Russland. Dorpat, 1802.

⁹Allekirjutanu arvates vääraks süvenenumat uurimist selle sündmuse murranguline tähtsus eeskätt eesti ja läti kultuurile. Arvamus, nagu võinuks ka rüütelkondade "Landesuniversität" kujuneda samuti heaks ülikooliks, peab paika osaliselt. Olid ju rüütelkondade poolt ülalpeetavad Tallinna ja Riia toomkoolid väga head õppeasutused, kuid eestlastele ja lätlastele oli tee sinna suletud. G.F. Parroti suurimaks

kelle liikmed kippusid mõnikord ülikooli professoreid oma alluvatena kohtlema,¹⁰ sai Parroti soovitusel Tartu ülikooli kuraatoriks tuntud saksa kirjanik, Rousseau vaadete poolda- ja Friedrich Maximilian Klinger. Aleksander I poolt allakirjutatud asutamisakti alusel töötati välja ülikooli põhimäärus, üliõpilaste käitumisreeglid ning muud ülikooli ja tema allasutuste tegevust reguleerivad määrused ja korraldused. Kõigi nende väljatöötamisest võttis Morgenstern aktiivselt osa. Ta ei võtnud mingisuguseid organisatsioonilisi ja ühiskondlikke ülesandeid üleliigse lisakoormusena, vaid pidas neid oma professuuri lahutamatuks osaks. Tema tegevust ülikooli algusaastatel iseloomustab L. Mercklin: "Püüda kirjutada K. Morgensterni täielik elulugu ... tähendaks kirjutada meie ülikooli ajalugu: nii tihedasti on nad üksteisega läbi põimunud, nii väga tabasid ka teda ülikooli tabanud saatuselõõgid"¹¹.

Tartu ülikooli organiseerimistöös pidasid Parrot ja ta mõttekaaslased silmas seda, et Tartu ülikooli organisatsioon võiks saada eeskujuks teistele Venemaal avatavatele ülikoolidele. Morgenstern kirjutab: "... palju, väga palju, mis minu mõttes oli, on nüüd keiserlikuks seaduseks saanud - Tartu ülikoolile tulevasteks aegadeks ja arvatavasti osaliselt ka teistele vene ülikoolidele, kes parimat järele aimavad. Nii mõnigi hea võrse lõõb selles riigis tulevikus meie läbi õitsese"¹². Elokventsiprofessorina tuli K. Morgensternil esindada ülikooli nii pidulikes kõnedes kui ka ülikooli ametlikes

teeneks oli, et tema poolt väljatöötatud ja Aleksander I poolt 12. detsembril 1802.a. allakirjutatud Tartu ülikooli asutamisakt avas tee sinna igast rahvusest ja igast seisusest noormeestele. Selle asutamisaktita oleks K.J. Peter-soni, Fr.R. Faehlmanni, Fr.R. Kreutzwaldi, võib-olla veel isegi J.Hurda jt. pääs Tartu ülikooli olnud niisama küsitav nagu nende pääs toomkoolidessegi.

¹⁰ J.W. Krause. Das erste Jahrzehnt ... - Baltische Monatschrift, Bd. 53, S. 243.

¹¹ L. Mercklin. Karl Morgenstern. Gedächtnisrede. Dorpat, 1853, S. 14.

¹² TRÜ TR KO, Mrg. DXCII, Meine Beschäftigungen, Bd. 7, S. 352.

väljaannetes, Oma laialdaste teadmiste ja hea esitamisoskuse tõttu oskas Morgenstern oma mõttekaaslaste humanistlikke ideid ja püüdlusi vajalikku vormi valada.

Valgustuslikke ideid levitas Morgenstern üliõpilaste hulgas oma loengutes antiikkirjandusest ja -kunstist roomlaste ja kreeklaste elust ning esteetikast. Loengutel demonstreeris ta materjale kunstimuseumist ja raamatukogust. Nii pidas ta 1807. a. kevadsemestril loenguid üldisest kirjandusajaloost koos ülikooli raamatukogus leiduvate põhiliste teoste demonstreerimisega.¹³ Näitlike materjalide kasutamine loengutel polnud 19. sajandi alguses sugugi tavaliseks nähtuseks. Kuigi Morgenstern nõudis ladina keele omandamisel filoloogilist täpsust, ei pidanud ta ladina keele oskust eesmärgiks omaette, vaid vajalikuks eelduseks antiikmaailma tundmaõppimisele, mille õiustavas mõjus ta oli siiralt veendunud. Sellest oli tingitud ka tema võitlus korrektse ladina keele eest väitekirjades ja auhinnatöodes, mistõttu ta sattus vastuollu arsti- ja loodusteadlastega, kes eelistasid oma töid esitada hoopis saksa keeles.¹⁴

Kui Morgenstern oma loengutes püüdis üliõpilastele lähemale tuua antiikmaailma ja selle humanistlikke ideid, siis oma pidulikes kõnedes puudutas ta rohkem kaasaja probleeme. Sageli valis ta oma kõne teemaks tuntud isiku elu ja loomingu, kusjuures ta tõstis eriti esile nende humanistlikke ja eetilisi väärtusi (F.G. Klopstock, J.W. Goethe, J. Winkelmann, J. Müller, F.M. Klinger, M. Luther, Ph. Melanchthon ja Erasmus Rotterdami, tema õpetajad G.B. Funk ja F.A. Wolf ning teised). Oma kõnes "Plan im Lesen"¹⁵ analüüsis ta kirjanduslikke teoseid alates antiikaja klassikutest kuni kaasaja parimate autoriteni, tõstes esile kirjanikke, kelle teosed aitavad kujundana õiget maailmavaadet, kindlat iseloomu ja

¹³Verzeichnis der vom 1. Februar 1807 zu haltenden halbjährigen Vorlesungen. /Dorpat, 1807, S. 5/.

¹⁴W. Süß, S. 164-165.

¹⁵K. Morgenstern. Johannes Müller oder Plan im Leben nebst Plan im Lesen und von den Grenzen weiblicher Bildung. Drey Reden. Leipzig, 1808.

head kirjanduslikku maitset. Vähesta muudatuste ja täiendus-
tega võiks seda pidada kriitiliseks soovitusnimestikuks ka
käsoleva aja üliõpilastele. Tema ligi 40 aasta jooksul pee-
tud kõnedest on pühendatud keisrikoja liikmetele vaid kaks:
Aleksander I¹⁶ ja tema ema, lesk-keisrinna Maria Fjodorovna¹⁷
surma puhul. Ülistades Aleksander I humansust ja libera-
lismi, võitu Napoleoni üle ning tema teeneid Tartu ülikooli-
le, ei maini Morgenstern ühegi sõnaga muutusi Aleksander I
tegevuses pärast võitu Napoleoni üle - kuigi ka Tartu üli-
kool seetõttu kannatada sai. Maria Fjodorovnale pühendatud
kõne ülistab tema filantroopilist tegevust, sünnitusmajade ja
lastekodude asutamist, koolide avamist vaeslastele ja stipen-
diumide määramist andekamatele kasvandikele kuni ülikooli lõ-
petamiseni. Olenemata sellest, kas nimetatud aukandjad vasta-
sid Morgensterni ideaalkujudele, näitas ta oma kõnedes suun-
di, mida mõõda tema arvates võimu juures olevad isikud peak-
sid minema. Ei tohi unustada, et 19. sajandi esimese veeran-
di valgustajad ootasid reforme ülalt, et nad ei näinud ega
saanudki veel näha rahvamassides peituvaid tegelikke edasi-
viivaid jõude.

Tartu ülikoolis õppis palju liberaalse kodanluse esin-
dajate ja literaatide poegi, kelle juures humanistlikud ideed
vastuvõtliku pinna leidsid.

Humanistlike ideede propageerimisvahendeiks olid samuti
Morgensterni arvukad artiklid väga mitmesugustes kirjandusli-
kes ja kultuurialastes ajakirjades.

Morgensterni suurimaks teeneks tuleb aga pidada ülikooli
raamatukogu oskuslikku ja sihipärast komplekteerimist ja or-
ganiseerimist,¹⁸ mille valgustuslik mõju on olnud kõige püsi-
vam, ulatudes tänapäevani välja.

Oma vaateid kirjanduse, kunsti ja elu eesmärgi üle aren-

¹⁶ K. Morgenstern. Vom Verdienste. Zum Gedächtniss Alexander
des Ersten. Vortrag. Mitau u. Hamburg, 1827.

¹⁷ K. Morgenstern. Zum Gedächtniss Ihrer hochseligen Majestät
der Kaiserin Mutter Maria Feodorowna. Vortrag. Riga u.
Leipzig, 1829.

¹⁸ vt. K. Noodla artikkel käesolevas kogumikus.

das Morgenstern ka laialdases kirjavahetuses (ta saatis aastas välja üle 200 kirja) ja suulistes vestlustes. Peale ülikooli ringkonna liikus ta palju ka kohalikus balti-saksa seltkonnas, kus oli oodatud vestlejaks ja ettelugejaks. Ta tutvustas seal F.G. Klopstocki, J.G. Herderi, F. Schilleri, J.W. Goethe, E.M. Arndti, F.M. Klingeri, Mme de Staeli ja teiste teoseid, kõneles kunstiteostest, tema poolt kohatud teadlastest jne. Kuid paratamatult puutus ta kokku ka niisuguste inimestega, kel oli olemas küll teatud kultuuritase, kuid sageli oli see vaid õhukeseks lakikihiks sügavama hariduse puudumise varjamiseks. Morgensterni-taoline põhjalik ja üksikasjadesse tungiv isiksus, kes avalikult enesele ja teistele kõrgeid eetilisi ideaale seadis, pidi neile paratamatult mõjuma veidi imelikuna. Seepärast pole ka imestada, kui tema pedantsusest, kõrgelennulisusest, paatosest, edevusest ja pidulikkusest arvukalt anekdoote levitasid need, kes väga kaugel seisid kõigest ülevast, mis Morgensterni liigutas. Tõsised, sisukad inimesed hindasid teda kõrgelt - nii G.F. Parrot, F.M. Klinger, J.W. Krause, Gerhard ja Karl Kugelgenid, admiral A.J. Krusenstern, poest V.Žukovski jt. Saksa kirjaniku L. Tiecki õepoeg Th. Bernhardi kirjutab oma mälestustes Morgensternist: "... peaaegu kõik inimesed, kellega ta kokku oli puutunud, teadsid temast enam või vähem veidraid lugusid jutustada... tegelikult olid tema püüdlussid väga lugupidamisväärased ja jätsid sealsetes tingimustes mulle kosutava mulje, et kõneluses temaga mitte midagi tavalist, igapäevast esile ei kerkinud. Päev, mille tema /Morgenstern/ ja Krusenstern Arukülas /Paide rajoon/ veetsid, jättis mulle mulje, nagu oleks mind viidud teise maailma, hoopis teise õhkkonda"¹⁹. Morgensterni päevikutes kohtame enamiku tolle-aegse balti liberaalse suuna esindajate nimesid - kas võõrustajatena, külalistena või korrespondentidena. Tihedad sidemed olid Morgensternil valgustuslike ideede levitajatega meie maal. Tema päevikutest ja kirjavahetusest leiame jälgi suhtlemisest A.W. Hupeli, K.G. Sonntagi, G. Merckeli, O.W.

¹⁹Th.v. Bernhardi. Jugenderinnerungen. Leipzig, 1893, S.167.

Masingu, J.Ph. Rothi, N.J. Jannau, H.J. Rosenplänteri ja teistega.

Morgenstern oli õrna ja tundliku hingeeluga, kaalutleja ja kõhkleja oma ettevõtmistes ning tegeles juba varasest noorusest pidevalt enesekasvatusega. Võib-olla on sellega seletatav tema suur sümpaatia tugevate, aktiivsete ja isegi veidi robustsete isiksuste vastu. Halles kuulus tema sõprade hulka peale F. Delbrücki, kellel on Morgensterniga teatud hingesugulus, ka satiirilise luuletaja J.D. Falk. Tartus on elu lõpuni tema parimateks sõpradeks leebe G.B. Jäsche kõrval äge ja kirglik G.F. Parrot ja joviaalne J.W. Krause. Seepärast hindab ta ka F.M. Klingeri romaanikangelasi kõrgemalt J.W. Goethe omadest. Ta kirjutab Klingeri tegelaste kohta: "Nad pole ainult romaanikangelased, vaid kangelased: mehed. Tõepoolest meie elame ajal, mil Euroopas mehi vajatakse"²⁰. Mõnede kujunemisromaanide (Bildungsroman) tegelaste kohta arvab ta, et "... nendes käsitletakse peategelasi liiga haiglastena, kes vajaksid arstiabi, ega suuda olla iseenelese arstideks. See pole minu meele järgi"²¹. Ta eelistab neid romaanitegelasi, kes püüavad täiuse poole ja võitlevad raskustega, kelle tegevus on motiveeritud humanistlike ja kõrgete eetiliste eesmärkidega. See seisukoht läbib punase niidina tema kirjandusalaseid kirjutusi ja sõnavõtte.

K. Morgenstern, G.F. Parrot ja teised liberaalselt mõtlevad õppejõud ja ka kuraator F.M. Klinger arvasid ja te gutsesid kindlas usus, et heriduse omandamisest piisab ühiskondliku korra parandamiseks. Morgenstern oli siiralt veendunud, et klassikaline kirjandus õpetab inimesi paremini elama ning ta vaatas murega täppis- ja loodusteaduste pealetungile ülikoolides. Huvitav ses mõttes on tema poolt kirja pandud dialoog G.F. Parrotiga, kus viimane kaitseb loodusteadusi, kuna nende areng aitab kaasa inimkonna heaolule. Morgenstern aga vaidleb vastu, et ainuüksi füüsilisest heaolust,

²⁰K. Morgenstern. Über einen deutschen Classiker. - Zeitung für Literatur und Kunst, 1811, 29. Juli, Nr.29, S.114.

²¹TRÜ TR KO, Mrg. DXXXV, Gedanken, Bd. 1, S. 51.

mida loodusteaduste areng pakub, ei piisa. On vaja ka hinge-
list ja vaimset arengut, mida soodustab heade raamatute lu-
gemine.²² Selle vaidluse tulemuseks oli, et raamatukogu sai
5000 rubla lisakrediiti - kuna ka Parrot uskus heade raa-
matute kõikvõimsasse jõudu.

Seoses Napoleoni sõdadega haarab ka Tartu professoreid
suur patriotismilaine. Morgensterni kõnedes kõlavad üleskut-
sed võitluseks türanni (s.o. Napoleoni) vastu. Kui tema päe-
vikutes seni puudusid vihjed poliitikale, siis esinevad seal
nüüd märkused, nagu : "Merckel ütleb, et ei tohi olla erapoo-
letu..."²³, ta jälgib poliitilisi ajalehti,²⁴ hakkab koguma
poliitilisi lendlehti,²⁵ päevikus esinevad uued nimed jne.
Liberaalselt mõtleva Tartu professorkonna lootusi iseloomus-
tavad kaks G.F. Parroti kõnet, mis ta pidas 12. detsembril
1812.a. ja 10. veebruaril 1814.a.,²⁶ kus ta kõneles rahvahul-
kade otsustavast tähtsusest võitluses vaenlase vastu, vaba-
riikliku revolutsiooniga Prantsusmaa kaitsesõdadest, His-
paania rahva vastupanuliikumisest Napoleoni vastu, saksa
vürstide kõhklustest ja kaasaminekust Napoleoniga, vene rah-
va kangelaslikust võitlusest ja võidust Aleksandri juhtimi-
sel. G.F. Parrot lootis lõplikku ja üldist rahu, unistas
desarmeerimisest ja relvastusele ettenähtud summade kasuta-
misest ühiskonna hüvanguks, liberaalse valitsuse juhtimisel.
Morgenstern märkis oma päevikus, et need olid suurepäraseid
kõned ja väärivad jäädvustamist.²⁷

Kuid pärast võitu Napoleoni üle pääses võidule reakt-
sioon.

1817.a. astus F.M. Klinger kuraatori ametist tagasi.
Tema asemele määrati kuraatoriks vagatsev baltlasest kind-
ral - krahv (hiljem vürst) K. Lieven.

²²TRÜ TR KO, Mrg. DXXXV, Gedanken, Bd.1, S.17-21.

²³TRÜ TR KO, Mrg. DXCV, Meine Beschäftigungen, Bd.10, S.15.

²⁴Dass., S.16.

²⁵Dass.

²⁶G.F. Parrot. Ansicht der Gegenwart und der nächsten Zu-
kunft. Dorpat, 1814.

²⁷TRÜ TR KO, Mrg. DXCVII, Meine Beschäftigungen, Bd.12,
S.252.

Vastupidi G.F. Parrotile, kes otse naiivse põikpäisusega jätkas Aleksander I ja hiljem ka Nikolai I pommitamist ettepanekutega rahvahariduse ja igasugustes muudes küsimustes, tõmbus Morgenstern aktiivsest ühiskondlikust tegevusest tagasi. Tasakaalukama ja rahulikuma mehana oskas ta sõbrast paremini hinnata tekkinud olukorda. Ilus unenägu oli lõppenud.

Murrang Tartu ülikoolis algas usuteaduskonnast, kust uus kuraator kõik ratsionalistliku suuna esindajad armutult pensionile saatis, asendades need pietismi esindajatega.²⁸ Mitmed teisedki professorid (D.G. Balk, G.B. Jäsche) said tunda uute suundade mõju.²⁹

Ka Morgenstern sattus kõvendatud tsensuuri vaatevälja. Seoses ühe loengu keelamisega tsensuuri poolt 1824.a. jaanuaris, mida Morgenstern oli eelnevalt retsenseerinud ja ettekandmiseks sobivaks pidanud, tõstatati tsensori poolt küsimus Morgensterni enese loengute "vaimu" kohta.³⁰ Asi lahenes Morgensternile seekord suuremate pahandusteta, kuna vürst A. Golitsõn, kes leidis küll samuti, et kõnealused loengud on kahjuliku vaimuga ja vastuolus kristliku õpetusega, jäi Morgensterniga siiski "suuremeelselt rahule".³¹

Morgenstern jätkas oma õppejõu ülesannete täitmist ja raamatukogu juhatamist ka muutunud olukorras vanas vaimus, kuigi oli oma vaadete avaldamises tagasihoidlikum ja ettevaatlikum. Ta maksis isegi lõivu uutele nõuetele ja käis

²⁸ Näib, et esimesena märkas uute tuulte puhumist F.M. Klinger. Morgensterni päevikust nähtub, et Klinger oli närvieline, pöörane. (Meine Beschäftigungen, Bd.10, S.195). Kui Aleksander I läbisõidul Tartust ainult rektori raporti sõnalausemata vastu võttis ja isegi Parrotit jutule ei võtnud, siis "läksid nii mõnelgi mehel silmad lahti mõne asja kohta". Krahv I/gelström? selgitas Morgensternile põhjalikult Peterburis valitsenud uusi meeleolusid. (Meine Beschäftigungen, Bd.11, S.101.)

²⁹ W. Süß. S.203-306.

³⁰ EKPA, f.27, nim.27-1, s.-ü. 71a, l.81-82, 87. (Viidatud dots. L. Raidi andmete järgi.)

³¹ Sealsamas, l.88, 89.

koos rektor G. Eversiga armulaul,³² kuna teda varem takistas sellega seotud transsubstantsiaalsioonidogma.³³ Kuid nagu nähtub väljakirjutistest tema lugemispäevikuis, meeldivad Morgensternile endiselt humanistlikud ja mehised mõtteavaldused, kuigi ta üha sagedamini kirjutab raamatuid välja ka niisuguseid mõtteid, milles peegeldub resignatsioon ja teatud kibestus. Professorid lakkasid juurdlemast üldinimlike probleemide üle ja süvenesid oma erialasse. Pikkamööda hakkas kaotama oma mõtet ka antiikkirjanduse ja elokventsiprofessuur selles vaimus, nagu Morgenstern seda oli kujundanud. Ta jätkas oma õppetööd kuni 1834. aastani, mil ta pidi end uue ülikooliseaduse kohaselt laskma ümber valida. Morgensterni tagasi ei valitud (10 häält poolt, 14 vastu). Kui tema poolt hääletasid temale lähedaste humanitaaralade professorid, siis vastu olid esmajoones teoloogid, arsti- ja loodusteadlased.³⁴ Teda paluti siiski jätkata loenguid, kuni 1836.a. tema õppetool reorganiseeriti. Vajadus üldhaarava klassikalise elokventsiprofessori järele oli minetatud. Asemele astus oma eriala hästi tundev spetsialist. Kuni 1839. aastani täitis K. Morgenstern veel raamatukogu direktori ülesandeid, millal ta ka sellelt kohalt ootamatult vabastati.

Pensionärina jätkas Morgenstern tegelemist talle armsaks saanud küsimustega, täiendas oma kollektsoone. Selle oma harrastuse kohta teeb ta järgmise väljakirjutise ühest raamatust: "Kirglik kollektsoonäär säilitab õnneliku võime olla lapselikult rõõmus kuni raugaeani. Nii sageli kui ta mingi uue harulduse leiab, on tal jõuluõhtu"³⁵. Pärast emeeriteerimist avaldas ta veel artikleid (üle 20), jätkas kirjavahetust kodu- ja välismaa teadlaste, kirjanike ja kultuuritegelastega ega katkestanud sidemeid ka ülikooliga.

³²TRÜ TR KO, Mrg. DCXVII, Meine Beschäftigungen, Bd. 12, S. 390.

³³W. Süß, S. 43.

³⁴TRÜ TR KO, Mrg. DCXII, Correspondenz, Bd. 8, S. 327.

³⁵TRÜ TR KO, Mrg. DC, Meine Beschäftigungen, Bd. 15, S. 71.

1844.a. tähistas ülikool pidulikult Morgensterni 50-aastast doktorijuubelit, mille puhul ta valiti Õpetatud Eesti Seltsi auliikmeks. Nagu selgub tema paberite hulgas leiduvatest kirjade mustanditest Fr.R. Faehlmannile kui ÕSI-i esimehele, võttis ta selle tegevusest jõudumööda osa. 1849.a., kui ta tervislikel põhjustel ei saanud peakoosolekust osa võtta, andis ta oma hääle kirjalikult Fr.R. Faehlmannile kui presidendile ja J. Sachsendahllile kui sekretärile.³⁶

Üks suur ühiskondlik tellimus jäi Morgensternil täitmata. Pärast Klingeri surma oodati, et Morgenstern kirjutaks tema eluloo. Oli ta ju Klingeri tööde parim tundja, samuti sagedane külaline Klingeri majas ka pärast viimase tagasiasumist kuraatori kohalt, oli temaga palju vestelnud kirjan-
duslike ja filosoofiliste ning pedagoogiliste küsimuste üle. Ka G.F. Parrot tuletas seda talle sageli meelde.³⁷ Võib-olla lootis G.F. Parrot, et Morgenstern jäädvustab tulevikule peatükis "Tartu ülikooli kuraator" ülikooli algusaastate püüdlusi ja lootusi, kordaminekuid ja pettumusi. Väga võimalik aga, et Morgenstern just sellepärast ei tahtnud neid küsimusi puudutada, kuna ta nägi, kuidas kaasaeg valgustusaja ideaalidest üha enam kaugenes. Sellele viitab järgmine väljakirjutis ühest ajakirjast Morgensterni päevikus: "See aeg, milles ta oli sündinud, on möödunud... ja jõud koos temaga. Teda vaadeldakse nüüd nagu Egiptuse püramiide, millede suurust imetellakse nende olemust mõistmata, mille keelt enam ei tunta"³⁸. Arvatavasti oli palju autobiograafilist ka neis Morgensterni sõnades, mis ta oma sõbra G.B. Jäsche põrmu juures aulas lausus: "Ma tahaksin vähemalt selles kohas öelda mõne sõna neile, kes on valmis kahtlema... kas filosoof oma elutee lõpul rahu leidis. Ta leidis selle, täpselt nii, nagu ka tema suur õpetaja Kant, kes mitte apaatia, vaid targa ükskõiksusega vaatles oma kõrge tuletorni vahipostilt... tormist

³⁶TRÜ TR KO, Mrg. DCXIV^a, Correspondenz, Bd.11, S.207.

³⁷Näiteks kirjas 8. augustist 1834. - TRÜ TR KO, Mrg. CCCXLII, Briefe an Morgenstern, Bd.12, Nr.72.

³⁸TRÜ TR KO, Mrg. DCXIX, Meine Beschäftigungen, Bd.14, S. 345.

vahutavaid laineid... osates säilitada oma hingerahu täielikult sõltumatuna meie aja nii õnnetu ägedusega peetavates parteidevahelistes võitlustes..."³⁹.

Karl Morgenstern levitas humanistlikke ja valgustuslikke ideid ringkondades, mis polnud enam elujõulised ega võimalised inimeks arengut edasi viima, hoolimata üksikutest silmapaistvatest isikutest. Ta ei suutnud, ega olnud tal tol ajal selleks võimalustki, näha progressi tõelisi edasiviijaid meie maal. Kuid ometi oli ta nende tegevusele pinda ette valmistanud. Võib-olla hakkas ta aimama suhtlemises Fr.R. Faehmanniga ja teiste ÜES-i liikmetega, et tema ideede edasikandjaks osutuvad tulevikus selle rahva esindajad, kelle vastu ta abstraktselt sümpaatiat tundis ja kelle raske olukord temas kaastunnet äratas, kuid kes talle siiski võõraks jäid, antud olukorras võõraks jääma pidid.

Tartu ülikooli tormlevate ja tunglevate algusaastate viimane esindaja Karl Morgenstern suri 15. septembril 1852.a. (u.k.j.). Ka tema testament oli koostatud valgustuslikus vaimus. Oma aia Toomemäe veerul oli ta juba 1848.a. ülikoolile kinkinud vaba aja veetmise kohaks üliõpilastele ja õppejõududele.⁴⁰ Nüüd pärandas ta ülikoolile oma rikkaliku raamatukogu, käsikirjalised materjalid ja kunstikogu. Oma teenri Johann Kilgi kolmele pojale pärandas ta raha õpingute lõpetamiseks ja oma sünnilinna Magdeburgi vaeste, kuid andekate ja püüdlike õpilaste jaoks 2 stipendiumi.

Ta oli täitnud oma 1802. aastal püstitatud programmi - levitada valgustuslikke ja humanistlikke ideid liivimaal. Ja kui meie loeme mõne Tartu ülikooli kasvandiku biograafiast, et ta käis kuulamas Morgensterni loenguid, siis teame, et ta sai sealt kaasa peale täpsete ja mitmekülgsate teadmiste ka suunad kõrgelt eetilise, kauni ja sügavalt humanse ning üleva poole.

³⁹K. Morgenstern. Trauerrede auf G.B. Jaesche. Dorpat, 1843, S. 49.

⁴⁰RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 409, l. 3-4.

K. MORGENSTERN JA F.M. KLINGER

E. O i s s a r

Kui kuulus saksa kirjanik ja Vene riigiteenistuses selleks ajaks kindral-majori aukraadini jõudnud F.M. Klinger G.F. Parroti soovitusel Tartu ülikooli ja Tartu õppe-ringkonna kuraatoriks nimetati, jäi tema alaliseks elukohaks Peterburi. Selles on nähtud valitsuse teadlikku ja põhimõttelist sammu ülikooli kaitseks, sest kohapeal elades võinuks kuraator õppejõudude mõne rühma või voolu mõju alla sattuda ning ülikooli töösse sekkuda. Et vahetult tutvuda ülikooli tööga, viibis Klinger oma kuraatoriameti esimestel aastatel iga kahe aasta järel kevadsemestri lõpul 10-14 päeva Tartus. Kuid pärast 1810.a. kuni kuraatori kohalt lahkumiseni 1817.a. Klinger Tartus enam ei käinud. Lahkunud kõigist ameteist, veetis Klinger oma elu viimased aastad Peterburis, kus 13. veebruaril 1831.a.suri. Ta maeti Peterburi Smolenski kalmistule.¹

Keisrid poolt kinnitatud asutamisakt kindlustas Tartu ülikoolile ulatusliku autonoomia, oma kohtu ja tsensuuri. Tõsi küll, autonoomia, mille eest G.F. Parrot oli ägedasti võidelnud, jäi sisult ja ulatuselt ebamääraseks, nii et seda võidi tõlgendada laiemas või kitsamas mõttes, mida ka tehti. Paratamatult tekkis mõtete lahkuminekuid ülikooli ja kuraatori vahel, sest kumbki pool püüdis autonoomiat

¹ Paljud entsüklopeediad (Brockhaus, Meyer, Encyclopaedia Britannica, Enciclopedia Italiana, Eesti Entsüklopeedia, Краткая литературная энциклопедия) levitavad visalt teateid, nagu oleks Klinger surnud Tartus. Ilmselt võeti andmed saksa entsüklopeediatest. Need teatmeteosed on eksiteele viinud mõnegi eesti kirjandusloolase, kes nende andmeid on usaldanud ja õigsust kontrollimata oma töös kasutanud.

oma kasuks tõlgendada. Nii nägi Parrot, kes alati ülikooli huvide kaitseks välja astus, isegi kuraatori instruksioonis, milles nõuti ülikoolilt aruandlust summade kasutamise kohta teatava vormi järgi ja eelarve ülekulutusel kuraatori eelnevat nõusolekut, ülikooli õiguste rikkumist, mis ilmselt põhines õiguste liiga laial tõlgendamisel. Ülikooli autonoomia positiivne mõte seisnes selles, et ülikoolil oli õigus ise oma asju otsustada, õppejõude valida ja õppetööd teaduslike põhimõtete järgi korraldada.

Ülikoolikohtu kompetents oli nii laialdane, et ulatus isegi linnakodanike ellu, kuivõrd see ülikooli või üliõpilasi puudutas. Üliõpilaste distsipliinirikumised allusid ülikoolikohtule.

Mainitud asjaolusid tuleb arvestada, kui Morgensterni ja Klingeri vahelisi suhteid käsitleda.

Ameti poolest kuulus Morgenstern täisõigusliku liikmena ülikooli nõukogusse. Kui selle kõrval moodustati väiksem greemium, kus asjad enne nõukogus arutamist läbi vaadati, siis kuulusid sellesse K. Morgenstern, G.F. Parrot, D.G. Balk ja G.F. Pöschmann. Üldse võib ütelda, et Morgensterni osa Tartu ülikooli ajaloo sel perioodil kasvas kaugelt üle selle positsiooni, mis talle ametlikult kuulus.

Suhtlemine Morgensterni ja Klingeri vahel algas kirjaga 8. märtsist 1803.a., milles Morgenstern esitas kuraatorile arvamuse avaldamiseks enda kui ülikooli koolikomisjoni liikme poolt väljatöötatud aruande vormid koolide jaoks, mis näibki olevat olnud kirjavahetuse vormiliseks põhjuseks. Selle osa kirjast avaldas M. Rieger trükis.² Nagu põhjendatult väidab W. Süss, on palju tähtsam ja huvitavam kirja see osa, mis Rieger avaldamata jättis, sest see osa iseloomustab ilmekalt Morgensterni püüdlusi Tartusse asumisel. Kirja kontsept on säilinud K. Morgensterni käsikirjade kogus, mille järgi W. Süss avaldas selle trükis.³ Kirja läbib uhke eneseteadvus ja kindel tahe tõsta Tartu ülikool tema poolt õpe-

²M. Rieger. Briefbuch zu Friedrich Maximilian Klinger. Sein Leben und Werke. II. Darmstadt, 1896, S.64.

³W. Süss, S. 120-121, Anm.89.

tatava aine, s.o. klassikalise filoloogia osas selleaegse silmapaistvaima saksa ülikooli-Göttingeni ülikooli tasemele, kus tollal töötas selle aja suurimaid klassikalisi filolooge Christian Gottlob Heyne. Kaheldamatult oli Morgenstern Klingerile väga vajalik ja sobiv isik, kelle eriala põhjalik tundmine, laialdased huvid, suur eruditsioon ja head sidemed teiste teadlastega nii mõnelgi korral kuraatorile kasulikud olid. Tartus kujunenud olukorras sai Morgenstern peatselt vahemeheks kuraatori ja ülikooli vahel, kuraator kasutas nii mõnigi kord Morgensterni abi, et oma seisukohta ülikoolis läbi viia. Kuraatori ametlikult toimides oleks ülikool selles näinud sekkumist ülikooli õigustesse ja vastuväiteid esitanud.

Morgensterni-Klingeri suhtlemisel oli esikohal kirjavahetus, aga küsimusi, mida polnud otstarbekohane kirjades käsitleda, arutati Morgensterni Peterburis viibimise ajal, mil Morgenstern alati Klingeri soovitud külaline oli. Kui ülikooli algaastatel rektor Parrot juhtivat osa etendas, siis aastate jooksul vähenes tema osa - ülikool oli rajatud, põhiküsimused lahendatud, vähemates küsimustes polnud mõtet keisri poole pöörduda, neid sai lahendada tavalises korras. Seevastu aga kujunes tähtsamaks Morgensterni osa ülikooli edasises arengus, sest tuli lahendada palju ülikooli siseellu puutuvaid küsimusi. Iseloomult oli Parrot ägedam ja järelandmatum kui Morgenstern, kes oli rahulikum, järelekaaluvam ja oskas aru saada vastaspoole seisukohast, missugune võime oli üsna piiratud Parrotil, kes isemeelsena ei tundnud kompromisse, vaid oli äge võitleja.

Esimeseks suuremaks ja tähtsamaks ülesandeks, mille lahendamiseks Morgenstern varsti pärast Tartusse saabumist osa võttis, oli ülikooli statuudi projekti koostamine: ta oli selle kaaskoostaja ja ainus redigeerija. Töö leidis Klingeri poolt täielikku ja ülimat tunnustust.⁴

Ühenduses ülikooli aastaaruannetega, mille esitamine oli Morgensterni kui elokventsiprofessori ülesandeks, lootis

⁴M. Rieger. Briefbuch ... , S. 241-242.

Klinger saada teateid ka loengute frekventsist ja pidamata jäänud loengute kohta. Morgenstern aga loobus kategooriliselt sõraste andmete esitamisest, põhjendades oma seisukohta sellega, et mõnigi professor on omal alal silmapaistev teadlane ja osav ülikooli asjade ajamisel, kuid lektorina võib jätta soovida. Seega pole Morgensterni arvates soovitud andmed olulised. Kuigi Klinger jäi oma arvamuse juurde, et professor peab olema ka hea lektor, ei korranud ta enam oma soovi loengute aruande suhtes.

Ülikoolikohtu liikmena võttis Morgenstern osa selle istungitest, kus sagedaseks arutusaineks olid üliõpilaste distsipliinirikumised. Bursikoosne käitumine oli Morgensterni hingelaadile ja kogemustele kaugelt võõram kui Klingerile, kuid vaatamata sellele ei võtnud ta üliõpilaste distsipliinirikumisi väga tõsiselt ja astus korduvalt välja üliõpilaste kaitseks. Nii ei väsi Morgenstern rõhutamast, et Tartu üliõpilased on kaugelt korralikumad ja kombelisemad kui nende saksa kaasvõitlejad, mida ta korduvalt Klingerile saadetud kirjades mainis.

Tõsiseks katsumuseks Morgensterni ja Klingerit sõbraliiketele suhetele ähvardas kujuneda Morgensterni Itaalia-reis. Tartusse kutsumisel oli Morgenstern tingimuseks teinud, et talle peatselt pärast ametisse asumist võimaldataks 18 kuud kestev reis Itaaliasse. Kui Morgenstern ühes Parrotiga 1806.a. alguses viibis Peterburis, arvas ta paraja aja olevat reisiloo taotlemiseks. Parrot ja Klinger olid nii pika reisi vastu: Parrot sellepärast, et tahtis Morgensterni näha enda järglasena rektori ametikohal, Klinger aga leidis, et loa taotlus on vähe põhjendatud ja tähtsa õppeaine väljalangemine nii pika aja kestel pole kuidagi otstarbekohane. Vaatamata sellele esitas Morgenstern vastava palve ka keisrile. Nagu oodata võis, oli vastus eitav. Morgenstern oli jäänud Peterburisse vastust ootama, kuigi loengud ülikoolis olid juba alanud. Teravas ametlikus kirjas juhtis Klinger Morgensterni tähelepanu sellele, nõudes, et Morgenstern kohe Tartusse sõidaks ja oma kohuste täitmisele asuks. Klingerit ametlik suhtumine katkestas kirjavahetuse ja suht-

lemise mõneks ajaks. Kui Morgenstern hiljem asja uuesti üles võttis ja soovi ülikooli nõukogule esitas, ähvardades eitava vastuse puhul ametist lahkuda, leidis palve nõukogus pooldamist; ka Klinger ei vaieldnud enam vastu. Järgnes keisri nõusolek, nii et asi oli jaatavalt lahendatud. Keerulise olukorra tõttu Lääne-Euroopas sai Morgenstern reisi alustada alles 1808.a. suvel. Morgenstern aga nähtavasti ei suutnud Klingerit kätumist unustada, kuigi mõne aja möödumisel sõbralik vahekord taastati. Kumbki ei tuletanud kunagi hiljem enam vahejuhtumit meelde.

Sündmuseks, mille lahendamine Morgensterni täbarasse seisukorda asetab, oli eksegeetikaprofessor W.F. Hezeli Uue Testamendi tõlke ilmumine.⁵ Tõlge oli tehtud valgustusaja vaimus, kus ristiusu põhilisi mõisteid, nagu patt, arm, pattukahetsus, mõistusepäraselt moraalses mõttes käsitleti. Tõlge trükiti Leipzgis ja nagu näitab ettetellijate nimekiri, levis see Tartus ulatuslikult ja ettetellijate hulgas oli palju tuntud nimesid. Klingerit nime aga nende hulgas ei leidu, samuti pole tõlget Klingerit raamatukogus.

Väärrib tähelepanu, et tõlke küsimust ei võtnud üles ülikool, vaid seda algatati väljastpoolt. Nimelt leidis vürst A. Golitsõn, Vene Piibliseltsi president ja Võõrkonfessioonide-alase Peavalitsuse ülem, et mainitud tõlkes on mõned kohad meelevaldselt muudetud ja mõned usudogmad isegi kõrvale heidetud. Golitsõn esitas kaebuse Rahvahariduse ministri-le, kes selle seletuse andmiseks Klingerile edasi saatis ja nõudis omakorda ülikoolilt seletust. Saanud Hezeli seletuse ja usuteaduskonna seisukoha, lükkas ülikooli nõukogu kategooriliselt tagasi Hezeli vastu tõstetud süüdistused ja avaldas osavalt ning väärilt protesti nende esitamise vastu üldse. Ülikooli nõukogu läks teoloogilistest küsimustest kaugemale, protesteerides vormiliselt õpe-

⁵ Die Bibel des Neuen Testaments, oder die ehrwürdigen Urkunden der Christlichen Religion, als ächte und einzige Quelle derselben. Uebersetzt und mit Anmerkungen herausgegeben von D. Wilhelm Friedrich Hezel. Dorpat u. Leipzig. 1809.

tamisvabadusse sekkumise vastu ning deklareeris, et ta ei alistu Golitsõni korraldustele. Nõuti, et asi keisrile otsustamiseks esitataks. Parrot saatis kogu materjali Klingeri-
rile, lootes, et ta ülikooli kaitseks välja astub. Aga seda ei juhtunud. Tekkis kummaline olukord, kus vürst A. Golitsõn, haridusminister A. Razumovski ja kirjanikust kuraator Klinger moodustasid triumviraadi, et kaitsta õiget protestantlikku õpetust teoloogilise ratsionalismi vastu. Morgenstern oli ainus professor, kes Klingerit seisukoha kaitseks välja astus. Tulemuseks oli, et Hezeli keelati eksegeetika loengute pidamine, talle jäid ainult idamaa keeled. Kui Hezel emgriteerus, keelas Klingerit järeltulija kuraatori ametikohal vagatsev Lieven tal üldse loengute pidamise.

Kuigi Morgenstern Hezeli loos Klingerit seisukohta pooldas, tegi ta seda ilmselt raske südamega, sest temagi teostes leidus kohti, mis Hezeli vaadetega ühtisid. Morgenstern puudutas oma teostes sageli usuküsimusi, aga väga harva piiblit.

Rubla ostujõu languse tõttu pärast 1812. a. halvenes tugevasti professorite majanduslik olukord ja nad hakkasid oma seisukorra parandamiseks kõrvaltulusid otsima. Üheks võimaluseks olid promotsioonimaksud, mis mõnesuguseid lisatulusid võimaldasid ja mida suures ulatuses kasutama hakati. Et tulud rikkalikumalt voolaksid, vähendati kehtivaid teaduslikke nõudeid. Esimesed halvad teated arstiteaduskonnast jõudsid kuraatorini, kes nõukogult puuduste kõrvaldamist nõudis. Nõukogu arutas seda küsimust koosolekul 31. märtsil 1816. a., kus Morgensterni eriarvamus protokollis kanti. Nii-
melt soovitati eriarvamusel eksameid teaduslike kraadide taotlemisel rangemalt korraldada, dispuutidel, kus saksa keel oli muutunud tavaliseks, kasutada ladina keelt, nagu nõuab kord, hoolikamalt silmas pidada ladinakeelsete väitekirjade stiili ja keelt. Nii lahendati küsimus ülikoolisisest, ilma et sellest väljapoole laiematele ringidele oleks midagi teatavaks saanud.

Hoopis halvemaks kujunes olukord õigusteaduskonnas,

kus vastavaid eeskirju jämedalt rikkudes 1816.a. suvevaheajal viiele isikule doktoridiplom anti. Morgenstern oli esimene, kes suvepuhkuselt naasnud ja kokkunult kogu lugu kuulnud, 19. augustil kuraatorit sellest informeeris, nagu ta juba varemgi arstiteaduse väitekirjade asjus oli kuraatoriga konfidentsiaalselt koos töötanud. Kogu asi oli Morgensternile täbar ja piinlik, sest peasüüdlane, selleaegne rektor ja Liivimaa provintsiaalõiguse professor Ch.J.L. Stelzer oli tema vana tuttav, kelle kutsumist Moskvast Tartusse ta igati oli soovitanud. Õigusteaduskond oli olnud Stelzeri kutsumise vastu, kuid Morgensterni mõjutusel otsustas nõukogu küsimuse jaatavalt. Süüdistatavad püüdsid ka filosoofiateaduskonda skandaalsesse loosse kaasa tõmmata, kuid pikemas seletuskirjas promotsoonide kohta lükkas Morgenstern süüdistused tagasi. Kuigi asja arutamine algas Klingereri ajal, kuulutati lõppotsus Klingereri järglase K. Lieveni ajal. Selle järgi peasüüdlased Ch.J.L. Stelzer ja Ch.H.G. Köchy vallandati ametist ja saadeti maalt välja, kuna väljaantud doktoridiplomid tühistati.

Klingereri suhtumine Tartu ülikooli halvenes tugevasti pärast 1810.a. M. Riegeri⁶ teatel põhjustas seda kirikuloo professori J. Horni käitumine, mis sageli tekitas nõukogu koosolekuil tülisid ja kokkupõrkeid, nii et riikas kirikumees 1810.a. kohalt lahkuma sunniti. Sellest ajast peale leidub kirjades Morgensternile iroonilisi märkusi Tartu professorite kohta ja nagu juba eelpool mainitud, Klinger pärast 1810.a. Tartusse enam ei tulnud. Ka audoktoridiplom, mille filosoofiateaduskond Morgensterni kui dekaani mõjul otsustas Klingerile anda, ei teinud talle rõõmu, nagu ta seda selgesti kirjas Morgensternile 15. augustil 1815.a.⁷ välja paista laskis, kuigi Morgenstern selles Klingereri töid ülistas. Ainus, mis Klingereri tähelepanu köitis ja mida ka

⁶ M. Rieger. Friedrich Maximilian Klinger. Sein Leben und Werke. II. Teil. Darmstadt, 1896, S. 598.

⁷ M. Rieger. Briefbuch ... , S. 173.

kirjas esile tõstis, oli hea ladina keel, mis tähendas Morgensterni tõe tunnustamist.

Kui Tartu ülikool mõnigi kord Klingerile meelehärni valmistas ja tema laimatule karjäärile tumedat varju heitis, siis samal ajal sidemed Morgensterniga tugevnesid ja kujunesid sügavaks sõpruseks. Kuigi nendevaheline suhtlemine sai alguse Morgensterni ametlikust kohustusest esitada kuraatorile aruanded ülikooli tegevusest, kasvas see peatselt üle ametliku aruandluse piiride. Morgenstern abistas Klingerit korduvalt raamatute hankimisel, soovitades mõnda teost lugeda ja tellides Klingeril soovil ühes raamatutega ülikooli jaoks ka temale raamatuid, kui raamatute tellimine Peterburis raskustega oli seotud. Kui mõne raamatu saamine ei olnud võimalik, saatis Morgenstern oma eksemplari Klingerile kasutamiseks. Peale selle tundis Morgenstern elavat huvi Klingeril kirjanusliku loomingu vastu ja hindas seda õige kõrgelt. Korduvalt võttis ta akadeemilise peokõne aineks Klingeril teosed. Nende intiimsest sõprusest olgu toodud paar näidet, mis näitavad ka Klingeril suurt usaldust Morgensterni vastu. Kui K.H. Jördens 1810.a. üritas Saksa luuletajate ja prosaistide leksikoni koostamist, pöördus ta vastavasisulise kirjaga andmete saamiseks Klingeril poole. Klinger aga saatis kirja Morgensternile edasi, soovides, et Morgenstern koostaks ülevaate ja iseloomustaks tema loomingu. K.H. Jördensilt saadud ajendi põhjal hakkas Morgenstern intensiivsemalt Klingeril loomingu uurima. Tulemustest ilmus trükkis ainult kaks kildu⁸ ja Jördensile ei saatnud ta midagi. M. Rieger, kes kasutas Morgensterni kogutud materjali, hindas seda kõrgelt ja kahetses, et innu-

⁸Über einen deutschen Classiker. Fragment einer am 12ten Dec. 1810 zu Dorpat im Hauptsaal der Kaiserl. Universität öffentlich gehaltenen, ungedruckten Rede über den Geist und Zusammenhang einer Reihe philosophischer Romane. - Zeitung für Literatur und Kunst, 1811, Nr. 27, S. 105-107; Nr. 28, S. 109-110; Nr. 29, S. 113-114. Parandatult ilmus see artikkel teoses Dörptische Beyträge, Bd. 3, S. 180-195. Seoses sellega on artikkel Bruchstück einer öffentlich gehaltenen Vorlesung über die dramatischen Werke eines Deutschen Dichters. - Dörptische Beyträge, Bd. 3, S. 196-205.

kalt tehtud töö trüki ei ilmunud.⁹

Saates kord Klingerile A.H.L. Heereni koostatud Ch.G. Heyne biograafia, püüdis Morgenstern teda veenda, et Klinger autobiograafia kirjutaks. Klinger aga loobus sellest, motiveerides loobumist järgmiselt: "Minu sõber Goethe võis seda teha, tema mängis eluga ja kujutas elu meile nii plastiliselt, nagu see temale näis. Sündmuste mõju minule oli teist laadi, mina võitlesin nendega, ma usun need isegi võitnud olevat; kuid milleks neid tormeteistest äratada"¹⁰.

Kui Klinger 19. saj. alguses üritas oma kogutud teoste väljaandmist ja selleks eeltöid tegi, kerkis üles kurbmängu "Die Zwillinge" teksti redigeerimise küsimus. Näidend on "tormi ja tungi" ajastu ilmekaim teos. Teosest oli ilmunud 3 trüki, neist kolmas tugevasti muudetud. Klingeril oli kavatsus mõlemad variandid avaldada, kuid pärast mõnesugust kõhklemist otsustas sellest loobuda. Uue väljaande teksti redigeerimise usaldas Klinger Morgensternile, kellega ta oli varem sellega ühenduses olevaid küsimusi arutanud.¹¹ Redigeerimisel taastas Morgenstern oluliselt esimese trüki sõnastuse kui tema arvates elavam ja dramaatilisema. Klinger tunnustas täielikult Morgensterni sõnastust, tehes selles ainult väikesi muudatusi.¹²

Peamiselt Goethe ja Klingeri romaanide põhjal kontsipeeris Morgenstern juba 1803.a. kujunemisromaan (Bildungsroman) mõiste, kavatsedes sellele eri teose pühendada. Kavatsus teostus aga märksa hiljem, kui ta kaks pikemat artiklit selle küsimuse kohta avaldas.¹³

Kui tänapäeval kõneldakse kujunemisromaanist, siis

⁹M. Rieger. Friedrich Maximilian Klinger. II. Teil. Darmstadt, 1896, S. 512.

¹⁰M. Rieger. Briefbuch ... , S. 169.

¹¹Dass., S. 153.

¹²Lähemalt selle kohta vt. W. Wiget, Eine unbekannte Fassung von Klingers Zwillingen. Tartu, 1932. (E.V. Tartu Ülikooli Toimetused, B XXVIII₂, 1932.)

¹³Vt. käesolev kogumik, lk. 42 - 43.

mõeldakse eeskätt Goethe "Wilhelm Meisteri õpiaastaid". Ka Morgenstern lähtus sellest teosest, kuid võrreldes seda Klingeri teostega, leidis ta, et viimased ületavad esimese kõrge kõlblise jõu ja energilise ning mehise laadi poolest, millega ka nende hariv mõju on suurem kui Goethe teosel. Siin läks Morgenstern teravalt lahku oma aja üldisest seisukohast, kus vaevalt tema arvamus pooldamist leidis. Morgensterni loodud mõiste "Bildungsroman" jäi aga teaduse maailmas tähele panemata. Isegi Jacob ja Wilhelm Grimmi koostatud suures ja põhjalikus teoses "Deutsches Wörterbuch" (2. köide, Leipzig, 1860) see sõna puudub. Sõltumata Morgensternist läi selle termini W. Dilthey ja tarvitas seda teoses "Leben Schleiermachers" (1. köide, Berlin, 1870), mille kaudu ka mõiste üldiselt tuttavaks sai. Aga prioriteet kuulub siin kantlemata Morgensternile.¹⁴

Kui teade Klingereri surmast Weimarisse jõudis, ütles Goethe kantser Müllerile: "Truu, kindel, tubli mees nagu mitte keegi teine". W. Süss lisas sellele iseloomustusele juurde: "Sageli ka kärkija"¹⁵. Parrot iseloomustas Klingerit hauakirjas kui "v i r p r i s c u s", kus p r i s c u s tähendas range, peaaegu karm.

Aja jooksul õppis Morgenstern Klingereri iseloomu tundma ja oskas ohtlikel momentidel kuraatori viha või pahameelt pehmedada sel teel, et esines omapoolsete ettepanekutega asja lahendamiseks, nagu ta näiteks talitas arstiteaduskonna väitekirjade puhul. Võib öelda, et kasutatud abinõud olid edukad; Morgenstern oli piksevardaks, mis mõnegi pikselöögi kahjutuks muutis.

¹⁴Morgensterni prioriteedi mõiste "Bildungsroman" defineerimisel on taastanud Fritz Martin artiklis "Der Bildungsroman. Zur Geschichte des Wortes und der Theorie". (Ilmunud ajakirjas "Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte", Jg. 35, 1961, S. 44-63).

¹⁵W. Süss, S. 190.

K. MORGENSTERNI TEGEVUSEST SOOME KUBERMANGU
KOOLIOLOJUDE UURIMISEL JA PEDAGOOGILIS-FILOLOOGILISE
SEMINARI JUHTIMISEL

A. K o n k s

1802.a. lõpul Tartusse jõudnud, rakedus K.Morgenstern kohe täie energia ja innuga ülikooli organiseerimistöösse.

24. jaanuaril 1803.a. tehti esialgsete rahvahariduse määrustega ülikoolidele ülesandeks teostada järeelvalvet koolide üle vastavates õpperingkondades. Tartu õpperingkonda kuulus tol ajal Eesti-, Liivi- ja Kuramaa ning Soome kubermang¹. 10. veebruari 1803.a. instruksiooniga fikseeriti üksikasjalikult ülikooli ülesanded järeelvalves koolide üle ja aprillis 1803.a. asus oma ülesandeid täitma ülikooli alaline koolikomisjon, kuhu 7 valitud professori hulgas kuulus ka Morgenstern.² Nagu ta kõikjal oma ülesannetesse tõsiselt suhtus, suure täpsuse ja järjekindlusega kõike tegi, nii ka selles komisjonis. Ja tööd oli palju. Tuli ju uute määruste alusel asuda igat liiki koolide asutamisele, organiseerimisele ja järeelvalve teostamisele. Tuli koostada õppeplaanid koolidele, soetada õpekirjandust jne. Koolikomisjon, kuhu kuulusid tollal G.F. Parrot, K. Morgenstern, J.L. Müthel, K.G. Sonntag, G.F. Pöschmann, G.B. Jäsche ja D.G. Balk, oli siinsetest balti-saksa võimuorganitest - rüütelkondadest sõltumatu. Osa selle liikmeskonnast eesotsas Parrotiga oli

¹15.XII 1802 nimetati Viiburi kubermang Soome kubermanguks, vt. Полное Собрание Законов Российской Империи с 1649 года. Т. XXVII. 1802-1803. С. Петербург, 1830, № 20552.

²TRÜ TR KO, Mrg. DXII, Schulcommission, Bl. 1,2,5-10 ja RAKA, f. 403, nim. 1, s.-ü. 4, l. 4. Morgenstern võttis koolikomisjoni tööst otseselt osa ainult 1803.a.

progressiivselt meelestatud, valgustusaja ideede kandja, kellele siinne pärisorjuslik kord oli vastuvõetamatu. Parrot tahtis kõigest hingest anda lööki siinse feodaalse aristokraatia despotismile. Tal tuli Peterburis energilist võitlust pidada ülikooli põhikirja (mille koostamisest võttis osa ka Morgenstern) ja uuude asjade pärast.

Aprilliks 1803.a. oli ülikooli põhikiri koostatud ja nüüd sai Morgenstern asuda koos ülalmainitud professoritega koolikomisjonil lasuvate ülesannete lahendamisele. Kooli vastu oli Morgenstern alati huvi tundnud ja valgustajana ning esteedina tahtis ta hariduse levitamiseks asutada mitmesuguseid kooli, ka rahvakoole ning parandada olemasolevate koolide töötingimusi. Morgenstern tuli Tartusse eesmärgiga teha siinsete haridusolude parandamiseks midagi suurt ja tähtsat.³ Oma ühiskondlik-poliitiliste ja pedagoogiliste vaadete poolest polnud Morgenstern revolutsionäär, kuid pärisorjus ja sellega kaasnev rahva vaesus ja alandatus riivasid ta hinge.⁴

Koolikomisjoni istungil 22. aprillil 1803.a., mis oli üks esimesi, arutati gümnaasiumide programmi. Selleks oli eelnevalt tutvutud teiste gümnaasiumide programmidega. Mõiteks oli uuritud Miltavi gümnaasiumi õppeplaani ja tehtud visand selle parandamiseks.⁵ Trükitud olid juba küsitlustabelid, mis saadeti vastavate instantside kaudu laiali andmete saamiseks koolide kohta. Otsustatigi ära oodata aruanete saabumist, et siis vaadata, milliseid õpperaamatuid on vaja jne. Trükikojad olid selles õpperingkonnas Riias, Tartus, Tallinnas ja Viiburis. Otsustati nõutada teateid poogna trükihinna, paberi ja muu vajaliku kohta. Ladina keele õpperaamatud võttis Morgenstern enda hooleks. Küsitlustabelid olid kahesugused: A ja B. TABELI A oli koostanud Morgenstern ja selle vastustega loodeti saada ülevaade gümnaasiumidest, kreiskoolidest ja erakoolidest. Morgenstern oli

³W. Süss, S. 120, 121.

⁴Dass., S. 109.

⁵TRÜ TR KO, Mrg. DXIII, Schulcommission, Bl. 1.

mainitud liiki koolide referendiks kõigis neljas kuberman-
gus. Tabel A sisaldas küsimusi, nagu kooli asukoht, selle
liik, millal asutatud ja kelle poolt, kes peab ülal, kooli
fondid, tulud, eelarvelised kulud, kooli direktori nimi,
vanus, palk, staaž, tema ettepanekud kooli olukorra paran-
damiseks, õpetajate arv, õppeained, õpetajate staaž, kes
eksamineerib õpetajaid, kes valib, kes paneb ametisse, kas
õpetus on tasuta, kui ei, siis kui suur on õppemaks, õpeta-
jate konverentsid jne.⁶

Tabel B oli ette nähtud andmete saamiseks maakooli-
dest. Seal taheti teada saada peale kooli asukoha ja liigi
üsnä palju: kas on kooli õppetöö ühendatud muu tööga, kui-
das on kool sisse seatud, kes peab ülal ja milliste vahen-
ditega, piirkonna suurus, kuhu kool kuulub, kui palju koo-
likohustuslikest lastest käib koolis, õpilaste piirvanus,
kooli vahemaa kõige kaugemast talust ja mõisast, koolihoo-
nete olukord, kas koolil on vabu väljakuid, kuidas neid
kasutatakse, kuidas saaks asutada uut kihelkonnakooli, kas
on maakooliõpetajate seminare, kui palju ja kuidas neid
asutada, õpetajate vanus, palk, staaž, teadmised, teened,
moraal, õpilaste suhtumine õpetajatesse, viimaste majandus-
lik olukord, kõrvalametid, kes valib, eksamineerib ja paneb
ametisse õpetaja, kui palju poisse ja tüdrukuid käib koolis,
mõisate nimed, kus õpilased kas hoolsalt või hooletult koo-
lis käivad. Millised mõisnikud on hoolitsenud eeskujulikult
koolide eest, mis põhjustel käiakse hooletult koolis, kas on
maksuta kooli ja kas vaeste õpilaste eest on hoolitsetud,
kelle hooleks oli senini järelevalve kooli üle ja milliste
eeskirjade alusel seda tehti, kes visiteerib kooli, kas koos-
tatakse aruandeid, kas on avalikke katseid, millised on õppe-
raamatud, kas õpetatakse loodust tundma, kuidas võideldakse
ebausuga, kuidas innustatakse virkust jne. - kokku 50 kü-
simust.⁷

Koosolekuid peeti koolikomisjonis esialgu vähemalt paar

⁶TRÜ TR KO, Mrg. DVIII, Schulcommission, Bl. 1-4.

⁷Dass., Bl. 5-13.

korda kuus. 13. mai istungil jätkus arutus gümnaasiumide üle. Arvati, et kuna need on kõrgemad kui kreiskoolid ja on üleminekuks akadeemilisele vabadusele, siis peaks õpilaste iseseisvust vähem piirama. Kuid D.G. Balk arvas, et täielikku vabadust ei ole otstarbekohane siiski anda. Miltavi gümnaasiumi sellekohased eeskujud polnud meeldivad: õpilasi nimetati seal üliõpilasteks, nad kandsid mõõka jne., kuid käitused häbiväärsest, õppisid halvasti. Õpetajaid tuleks nimetada ainult siis professoreiks, kui neil see nimetus juba on. Ka fakulteedi nimetusest tuleks hoiduda. Lõpuks otsustati piirduda 5 õpetajaga. Gümnaasiumil pidi olema 2 klassi: prima ja secunda. Õpilasi ei tulnud tundidega üle koormata. Õpetus pidi olema selge. Liiga rasket, ülikooli kuuluvat ei tulnud pakkuda. Piiritõmbamine siin jäi õpetaja asjaks, samuti õppemeetod. Kuid direktor võis vajaduse korral õpetajatele nende töö kohta märkusi teha ja ka ülikoolile teatada. Kehaline ja rahaline karistus tuli täiesti ja vanglakaristus suures osas ära jätta. Virkuse puudumist tuli karistada kõrgemast klassist madalamale viimisega või paremalt kohalt halvemale paigutamisega. Amoraalse käitumise puhul oli ette nähtud mitmesuguseid karistusi kuni koolist väljaheitmiseni.⁸

1803.a. jooksul tegi komisjon kibedasti tööd gümnaasiumide ja kreiskoolide organiseerimise ja olemasolevate koolide olukorra parandamise plaanidega. Sügis jõudis kätte, kuid aruanded laialisaadetud küsitlustabelite alusel saabusid väga visalt ka pärast korduvaid meeldetuletusi.⁹ See on arusaadav, sest ei mõisnikele ega pastoritele meeldinud ülikooli vahelesegamine sellesse söötijätud alasse.

Pärast 1803.a. jäi Morgenstern koolikomisjoni tööst kõrvale, kuid täitis seal vahetevahel siiski mõningaid ülesandeid.

Nii tehti Morgensternile 1805.a. suvel ülesandeks kontrollida Soome kubermangu gümnaasiume ja kreiskooli igas suh-

⁸TRU TR KO, Mrg. DXVIII, Schulcommission, Bl. 1-5.

⁹RAKA, f. 403, nim. 1, s.-ü. 4, l. 4-8.

tes, ja kus vaja, asutada uusi koole. Tartust väljus ta 11. juulil, oli Peterburis 14. ja Viiburis 19. juulil. 20. juulil alustas ta oma tööd Viiburi keiserliku kreiskooli visiiteerimisega. Ka siin torkab tema töös silma täpsus. Ta eksamineeris 4 klassi. Kõrgeimas (I) klassis oli õpilasi 11, teises klassis 23, kolmandas 24 ja neljandas 23. Kontrolli tulemusena leidis ta, et kreiskooli õppemetoodika vajab parandamist. Vilunuim õpetaja oli Mattha (Mate), kes andis geograafiat ja ajalugu hästi ja elavalt. Olnuks veel parem, kui ta oleks kasutanud tabeleid. Morgenstern kurdab, et õpetajad kodus õpilaste vihikuid ei paranda. Keeleõpetus lonkas koolis. Ta andis nõu, et pandagu kirja ja trükitaegu lühikesi ja populaarseid laadi grammatiliste mõistete seletusi ja soovitas õpetajatele J. Ch. Adelungi väikest sõnaraamatut.

22. juulil viibis ta Viiburi gümnaasiumis eksamite juures. Õpetajatelt nõudis ta aine täielikku valdamist, head ettekannet, mõttekat väljendust. Gümnaasiumile hoone ostmiseks oli ette nähtud 8000 rbl. Morgenstern leidis, et see summa on väike, küllaldane ainult õpetajate eluhoone jaoks. Sobiv maja, kus olid nii kooliruumid kui ka õpetajate korterid, maksis 24000 rbl. Tuli lahendada ka mitmesuguseid koolide majandusküsimusi. Ta pidas vajalikuks soetada igale koolile raamatukogu ja mitmesugust õppematerjali, näiteks täieliku Soome mineraalide kogu. Raamatukogud olid väga napid. Ta koostas koos gümnaasiumide ülemõpetajatega plaani kooli raamatukogu komplekteerimiseks, kus oli ette nähtud 1600 rbl. raamatute ostuks. Ülikool võis lubada selleks 1800 rbl. 200 rbl. jäi siis maakaartide ja gloobuse jaoks.¹⁰

Tähtsamaks ülesandeks oli Morgensternil Viiburi tütarlastekooli taasavamine. See oli asutatud 1788.a., kuid nüüd avati see uute seaduste alusel. Siin ilmneb, et Morgensternil oli pilku sobivate õpetajate leidmiseks, aga ta oli seejuures ka peenetundeline ja õiglane. Kuigi oleks võinud saada uusi sobivaid õpetajaid, arvestas ta siiski kõigepealt endisi. 28. juulil 1805.a. oli selle kooli pidulik avamine.

¹⁰TRÜ TR KO, Mrg. DXIV, Schulcommission, Bl. 4-10.

Õpilasi oli umbes 50 ja õpetajaid 2. Sel puhul pidas Morgenstern oma programmikõne. Otstarbekohaseks peab ta tütarlaste haridust, mis on organiseeritud seisuslikult nii linnades kui maal. Linnades olgu eri koolid vaesematele kihitud, linnade keskkihitud ja haritud kõrgematele seisustele. Viimased tuli rajada ainult pealinna, nagu seda olid Peterburi tütarlaste kasvatusasutused. Kubermangulinnad võisid saada peale tütarlastekooli madalamate ja vaesemate kihitud jaoks ainult ühe kooli linnakodanike keskkihitud, mis pidi olema siiski niisugune, et seal võiksid käia ka suursugusemate kodanike ja aadlike tütred. Seda liiki pidigi olema Viiburi kool. Morgensterni arvates oli naise kutsumus abielu, mitte avalik elu ja vastavalt tuli neid ka ette valmistada: harida keha, vaimu ja südant. Kehalise kasvatus all ei mõelnud ta mehelikku võimlemist, mis võis tema arvates halvasti mõjuda. Ei tulnud kasvatada spartalannasid, samuti mitte amatsiooni. Tantsu /ta mõtles siin arvatavasti balletti/ ja laulmist võisid õppida aga ainult väga andekad, ja neid kunste ei õpetatud teise järgu koolides. Kuid vanemate soovil võis nende jaoks õpetaja palgata. Käsitöö õpetamist pidas ta aga vajalikuks juba sellepärast, et käsitöö andis vaesematele kihitud ülalpidamist ja tütarlaps tundvat end alati paremini õmblus- kui mängulaua taga. Õpetus ja teadus viiks naise tema põhiülesannetest eemale. Õppeaineteks pidid olema usu- ja moraaliõpetus, saksa keel põhikeelena, parima kirjanduse lugemine, üldine geograafia, looduslugu, tehnoloogia, mõnel määral inimkonna ajalugu, kuulsamate naiste biograafiad, ilukiri ja eriti peastarvutamine, siis vanemate soovil prantsuse keel, samuti jäi vene keel eraalgatuse hoolde, kuigi ta pidas seda vajalikuks. Lõpetades kõnet pöördus ta lastevanemate poole, kutsudes neid õpetajatega koos töötama.¹¹

Õpetamisel pidas Morgenstern silmas kaasaegsust. Õpeta-

¹¹ TRÜ TR KO, Mrg. DXIV, Schulcommission, Bl. 11-17 ja K. Morgenstern. Johannes Müller oder Plan im Leben nebst Plan im Lesen und von den Grenzen weiblicher Bildung. Drey Reden. Leipzig, 1808, S. 93-109.

jad, kes jälgisid ajakirjandust, said kiita, näiteks Hemina (Fredrikshamn) kooli poliitilise geograafia õpetaja. Morgenstern oli väga nõudlik, aga ikka kaasnes sellega heasoovlikkus. Puudustele juhtis ta tähelepanu ja andis nõu nende parandamiseks.

Morgenstern oli seisukohal, et Soome koolides pole vaja õppida rootsi keelt. Parem oleks soome ja saksa keele kõrvale võtta vene keel, nagu seda ka valitsus kavatses. Morgenstern tegi ettepaneku Hamina kreiskooli reformimiseks. Nähti ette 3 klassi ja 4 õpetajat. Ta tegi ka tundide jaotuse klasside kaupa ning andis käsiraamatute ja õpikute nimestiku kõigi õppeainete kohta. Kreiskool avati 2. augustil 1805. Tütarlastekooli jaoks puudus seal sobiv õpetaja. Sama põhjus takistas linna elementaarkooli avamist nii Haminas kui Viiburis. Palgaks oli ette nähtud 150 rbl. Piirialadel eeldati healt õpetajalt mitme keele valdamist, niisugused aga leidsid paremaid kohti.

Savonlinnas (Nyslott) tegi Morgenstern plaani uue kreiskooli jaoks, mille ta ka avas. Oli ette nähtud 2 klassi ja 3 õpetajat. Viimaste kohta ütles ta järgmist: peaõpetaja oli magister, osav noor mees, õpetatud ja juba kogemustega, sest oli olnud koduõpetajaks mitmel pool. Õpilased olid talle kuulekad. Ta oli talupojaseisusest. Teine õpetaja oli väga noor mees endisest Viiburi peakoolist ilma teoloogilise ettevalmistuseta ja pidi saama pastoriks. Teadmisi tal palju polnud, küll aga head tahet ja Morgenstern pani ta ametisse provisorsealt. Kolmas, vene keele ja joonistusõpetaja, tundus olevat keskpärane. Koolihoone oli halb ega meeldinud Morgensternile. Juhuslikult möödus ta ühest majast, mis paistis koolile sobivat, kuid seal asus sõjaväe kantselei. Ta ajas asja niikaua, kuni majad vahetasid omanikke.

Sortavala (Serdobol) elementaarkoolis olid asjad halvad. Õpilasi oli 30 (24 poissi ja 6 tüdrukut) ja nende hulgas polnud õpetajad märkinud ühtegi hoolsat, kõik olevat olnud laisad või rumalad. Ainult vähesed õpilased oskasid saksa keelt, kuid mõned olid koolis käinud juba 5 aastat. Raeti ja kirjutati halvasti, arvutamine oli veidi parem. Distipliin lon-

kas. Üks õpetaja oli moraalselt sobimatu, ka teine õpetaja polnud kiita. Koolihoone oli kõlbmatu. Morgenstern leidis, et koolikomisjon peab sinna kindlasti häid õpetajaid saatma.

Käkisalmi (Kexholm) koolis (arvatavasti elementaarkool) oli lapsi 22. Poisid ja tüdrukud ühes klassis. Torkab silma Morgensterni objektiivsus. Kuigi õpetaja isik talle ei meeldinud, ometigi märkis ta kiitvalt ära tema plussid. Hiljem, kui koolikomisjon tegi otsuse õpetaja tagandamiseks, arvas Morgenstern, et mõnes suhtes on halb kool siiski parem kui kooli puudumine. Kui õpetaja oli oma tööks kõlbmatu, kuid muidu (moraalselt) laitmatu, siis ei heitnud Morgenstern niisugust inimest kõrvale, vaid mõtles, kuidas ta saaks endale teisiti elatist teenida. Morgenstern oli ikka delikaatne, ta püüdis näha halva kõrval ka head.¹²

Järgnevalt heidame pilgu pedagoogilis-filoloogilise seminari tööle sel ajal, kui Morgenstern seal üheks asjaajajaks-direktoriks oli.

Teatavasti tehti ülikoolidele 24. jaanuari 1803.a. seadusega kohustuseks avada õpetajate ehk pedagoogilisi instituute.¹³ Ülikooli põhikirja vastavates paragrahvides on ära toodud sellise instituudi määrustik.¹⁴ Energiline Morgenstern oli ka seminari asutamise algataja ning temale anti seminari plaani väljatöötamine. Juba septembris olid üldised alused kirja pandud ja 5. detsembril 1803.a. asutati õpetajate instituut.¹⁵ Teatavasti oli Morgensternil kogemusi pedagoogiliseks tööks. Ta oli tuttav Halle pedagoogilis-filoloogilise seminari ja Göttingeni ning Leipzigi filoloogilise seminari tööga ning lootis siinsete ülesannetega toime tulla.¹⁶

Kuid Morgensterni suurim soov - luua ülikooli juurde Halle-tüüpi seminar - täitus alles 1821.a., kui ta sai

¹²TRÜ TR KO, Mrg. DXIV, Schulcommission, Bl. 19-22.

¹³Полное Собрание Законов Российской Империи с 1649 года. Т. XXVII. 1802-1803. С. Петербург, 1830, № 20597.

¹⁴Russland unter Alexander dem Ersten, hrsg. v. H. Storch, Bd. 2, 1804, S. 353-401.

¹⁵Е. В. Петухов, И. Кръевский, бывший Дерптский, Университет. Т. I. Кръев, 1902, с. 200.

¹⁶TRÜ TR KO, Mrg. DCVI, Correspondenz, Bd. 2, S. 4.

juurde teise vanaaja teaduste esindaja - prof. J.V. Francke. Kõik Morgensterni plaanid niisuguse õppeasutuse loomiseks olid seni nurjunud.¹⁷ Nüüd töötas ta välja seminari uue põhimääruse vastavalt ülikooli uuele põhikirjale ja õppeasutus sai ka uue nime - pedagoogilis-filoloogiline seminar. 1821.a. alguses oli seminaril 2 direktorit: K. Morgenstern ja G.B. Jäsche, 9. maist alates ka B.M.Perevoštšikov ja aasta teisest poolest alates J.V. Francke.¹⁸ Morgenstern luges seminaris klassikalisi keeli, kirjandust ja kõnekunsti, Francke neidsamu distsipliine ja tema juhtida oli ka pedagoogika-didaktika; Jäsche pidas loenguid filosoofia ning Perevoštšikov vene keele ja kirjanduse üle.¹⁹ Kaks esimest pidid olema vastavalt määrusele vaheldumisi asjaajajad-direktorid.

Kasutada olnud andmete järgi peeti esimene seminari direktorite istung 9. mail 1821.a. Loengutega oli alustatud juba aasta algul: Morgenstern 2 korda nädalas (kolmapäeviti ja reedeti) ja Jäsche 1 kord nädalas (laupäeviti). Päevakorras oli küsimus seminaristide suunamisest vene keele ja kirjanduse loengutele üks kord nädalas. Eelnevalt tutvustas Morgenstern seminariste uue professoriga.²⁰

Järgmisel semestril peeti 2 istungit. 3. septembri istungil arutati õppeplaani ja võeti üksikasjalikult läbi seminari määrustik. Otsustati ka kaks uut kandideerijat seminari vastu võtta. 17. detsembri istungil võeti vastu määrustiku kavand ja õppeplaani ning Morgenstern andis aru poolaasta tulemustest.²¹ Aruandest nähtub, et ta oli juhendanud tõlkimist ja seletanud valitud kohti Platonist, Cicerost ja Senecast. Siis oli harjutatud kõnelemist ja disputeeritud ladina keeles ning parandatud kirjalikke töid. Oli paar sil-

¹⁷ TRÜ TR KO, Mrg. DCX, Correspondenz, Bd. 6, S.128.

¹⁸ TRÜ TR KO, Mrg. CCCCXXI, Pädagogisch-Philologisches Seminar, 1821, Bl. 19.

¹⁹ Dass., Bl. 17.

²⁰ Dass., Bl. 4.

²¹ Dass.

mapaistvat seminaristi. Prof. Jäsche nimetas oma praktilisi õppusi didaktilisteks harjutusteks. Seal tegid seminaristid kreiskoolides ettekandeid kas nende endi poolt valitud või neile antud teemadel. Morgenstern laskis seminariste aegajalt ladina keeles dispuuteerida ja püüdis tutvustada neile klassikalist filosoofiat (Platon, Cicero, Seneca), et arenada mõtlemist ning ergutada tõe ja vale tunnetamist. Teisel semestril võttis Morgenstern juurde Xenophoni ja Quintilianuse töid. Hiljem leidsid Morgensterni juures käsitlemist Plutarchos, Pliniuse kirjad, Terentius, Horatius, Juvenalis, valitud peatükid Theokritosest ja Pindaros.²²

Varsti tekkis nurin, et seminaristid ei võta tundidest osa. Selle vastu otsustas Morgenstern kasutusele võtta järgmised vahendid: hakata seminaristidele stipendiumi määrama semestri lõpul, kui on selgunud, kuidas keegi on õppetööst osa võtnud. Iga kursuse senior või subsenior (kelle valisid direktorid) esitas semestri lõpul sellekohase aruande. Morgenstern pani ette karistada 25 rublaga iga kirjaliku töö mitteesitamist hooletuse tõttu ja 3 rublaga iga põhjendamata puudunud tundi, kuigi, nagu ta ütles, niisuguste abinõude kasutamine talle ei meeldinud. Trahvid ja maksmata jäänud stipendiumid kasutada seminari raamatukogu täiendamiseks.²³ See otsus leidis kinnitamist ka ülevalt poolt.²⁴ Nüüdsest peale käis arvepidamine iga semestri lõpul ja põhjendamata puudumisi oli alati, trahvi suurus ulatus sageli kuni 100 rublani isiku kohta. Ka muidu hoolsatele seminaristidele langes mõnikord trahv kaela. Näit. F.J. Wiedemanil, hilisemal keeleteadlasel, tuli 1825.a. esimesel poolel 9 rbl. trahvi maksta.²⁵ Trahvinõudmistega ühenduses hakkasid seminaristid hankima endile haiguse puhul arstitõendeid. On

²²TRÜ TR KO, Mrg. CCCCXI, Päd.-Phil. Sem., 1822, Bl. 29; 1824 II, Bl. 34; 1825 I, Bl. 25 ja Mscr. 956, Päd.-Phil. Sem., 1832 II, Bl. 30.

²³TRÜ TR KO, Mrg. CCCCXVII, Päd.-Phil. Sem., 1822, Bl. 28-29 ja Mrg. CCCCXI, Päd.-Phil. Sem., 1822, Bl. 20-21.

²⁴TRÜ TR KO, Mrg. CCCCVII, Päd.-Phil. Sem., 1823, Bl. 38.

²⁵TRÜ TR KO, Mrg. CCCCXI, Päd.-Phil. Sem., 1825, Bl. 25, 31.

teada, et dr. Fr.R. Faehlmann andis vähemalt kahele semina-
ristile vastavad tõendid. Ühes kinnitatakse, et "Härra
Schnering, filosoofia üliõpilane, kannatas selle aasta sep-
tembris ägeda näärmeõletiku all, mistõttu pidi toas viibi-
ma..." Tõend pärineb 1830.a. oktoobrist.²⁶

Mis puutub Wiedemannisse, siis registreerus ta semi-
nari 1824.a. märtsis, niisiis hilinemisega. Pärast katseid
ütles Morgenstern, et ta loodab Wiedemannist üsna head se-
minaristi ja tulevikus tublit õpetajat. Seminaristide nime-
kirja kinnitas kuraator. Seekord võeti hilinenud sisse ja
neile maksti ka stipendium tagantjärele, kuid mitte alati
ei tehtud nii. Stipendiumi suurus oli siis 400 rbl. aastas.²⁷
Wiedemann ei petnud oma õpetajate lootusi. Francke pidas
teda ja veel paari seminaristi parimateks. Nendel olnud
virkust ja talenti.²⁸ Sedasama rõhutavad ka teised direk-
torid.²⁹ Wiedemann oli seminarideks alati ette valmistunud,
kuid ta oli tagasihoidlik, mõned teised asusid kiiremini in-
terpreteerima.³⁰ 1825.a. ja 1826.a. esimesel semestril oli
Wiedemann senioriks.³¹ 1826.a. suvel läks Wiedemann pere-
kondlikel põhjustel Haapsallu.³² Lahkunud seminaristide ase-
mele võeti uusi. Sageli astusid seminari üliõpilased ja siis
oli neist juba mõndagi teada. Viinasõpru seminari ei võet-
tud.³³ Oma päritolult kuulusid seminaristid mitmesse seisus-
sesse, oli pastorite poegi, junkruvõsusi, gümnaasiumiõpe-
tajate ja muude linnakodanike poegi. Huvitav on kuraatori
kiri 17. nov. 1828.a., mille alusel ülikooli direktorium
pöördub seminari direktorite poole korraldusega võtta semi-
nari vastu ainult neid isikuid, kes on oma kuuluvust maksu-

²⁶TRÜ TR KO, Mscr. 956, Päd.-Phil. Sem., 1830, Bl.35, 41.

²⁷TPÜ TR KO, Mrg. CCCCXXI, Päd.-Phil. Sem., 1824_I, Bl.5-7.

²⁸Dass., Bl. 5.

²⁹TRÜ TR KO, Mrg. CCCCXXI, Päd.-Phil. Sem., 1825_I, Bl. 30.

³⁰Dass.

³¹Dass., Bl. 3 ja TRÜ TR KO, Mscr. 956, Päd.-Phil. Sem.,
1826, Bl. 10.

³²TRÜ TR KO, Mscr. 956, Päd.-Phil. Sem., 1826, Bl. 16.

³³TRÜ TR KO, Mrg. CCCCXVII, Päd.-Phil. Sem., 1822, Bl.20, 21,

vabasse seisusesse dokumentidega tõestanud. Maksukohustuslikel (s.t. pearahamaksjatel) seminaristidel tuli nõutada vastavast kogukonnast tõend, et seal pole midagi selle vastu, kui taotleja siirdub mõnda teise seisusesse.³⁴ Nähtavasti oli seminaristide seas ka maksukohustuslasi.

Silmatorkav on seminari direktorite üksmeel asjaajamisel. Morgenstern ei nurisenud ega kaevanud oma töökaaslaste üle. Oma laiahaardelise elutööga pani ta muu hulgas tugeva aluse klassikalise filoloogia õpetamisele nii taasavatud ülikoolis kui ka pedagoogilis-filoloogilises seminaris.

³⁴TRÜ TR KO, Mscr. 956, Päd.-Phil. Sem., 1828, Bl. 41.

K. MORGENSTERN KIRJANDUSTEADLASENA

R. T a s a

Kogu oma pika elu jooksul püüdis Morgenstern tundma õppida ning uurida maailmakirjanduse parimaid saavutusi, jõuda isiklike seisukohtadeni nii klassikalise kui kaasaegse kirjanduse hindamisel. Eelkõige huvitas teda just antiikkirjandus, kreeka ja rooma klassikute looming. Tarvitseb vaid heita pilk tolle perioodi loengukavadele, kui otsekohe torkavad silma nimed, nagu Cicero, Horatius, Sophokles, Pindaros, Vergilius, Euripides jne., kelle loomingu käsitus ning interpretatsioon moodustasid olulise osa Morgensterni loengutest. Peale selle veel Homerose "Iliase" ja "Odüsseia" tekstoloogiline analüüs, ülevaade vana-kreeka ja -rooma kirjandusest - kokku pikk loetelu. Järgnevas vaadeldakse lähemalt Morgensterni kui saksa ja üldse kaasaja kirjanduse tundjat, vanema kirjanduse puhul piirdutakse vaid mõningate põgusate märkustega.

Morgensterni loengukonspektid ükskõik millise antiikaja autori kohta kujutavad endast tõsise teadusliku uurimistöö tulemust. Siinjuures olgu märgitud, et Morgenstern täiendas pidevalt kommentaaridega üliõpilasena Halles kuulatud loenguid, mistõttu tal oli võimalik neid hiljem ka oma töös kasutada. Heaks näiteks on loengukonspekt "Friedrich August Wolf's Vorlesungen über Homer's 'Ilias', von Ostern 1789 bis Ostern 1790 aufgezeichnet und mit vielen späteren Randbemerkungen versehen von Karl Morgenstern".

Morgensterni loengud olid väga ülevaatlikud ning süsteemikindlad. Juba esimestes, 1794.a. Halle ülikoolis peetud loengutes Cicero "De natura deorum" kohta käsitletakse kõigepealt Cicero elulugu, räägitakse temast kui filosoof-

fist ja ta filosoofiliste tööde dialoogilisest vormist, mille lõpuks järgneb teose üksikasjaline analüüs. Või Halles 1796.a. esmakordselt peetud ja Danzigis 1799.a., Tartus 1813. ja 1818.a. korratud loengud Horatiuse "Satiiridest", kus sissejuhatava osa moodustab ülevaade Horatiuse elust, loomingust ja tema teoste väljaannetest ning tõlgetest, keskel kohal aga on "Satiiride" sisuline ja grammatiline analüüs. Oma loengutes Homerose "Iliasest" (peeti korduvalt) peatub Morgenstern kõigepealt Homerose elul ja loomingul, tutvustab siis Homerose teoste vanemaid ning uemaid tõõtlusi, vaatleb lähemalt Homerose keelt, toob näiteid Homerose teoste kultuuriloolisest tähtsusest ning alustab alles siis "Iliase" üksikute laulude sisulist ja keelelist analüüsi, kasutades illustreeriva materjalina rohkeid tekstinäiteid. Ja lõpuks pakuvad huvi ka Morgensterni loengute põhjal kirjutatud konspektid, mida lektor on paljudel juhtudel hiljem ise märkustega täiendanud, näit. "Mythologie der Griechen und Römer, vorgetragen von Karl Morgenstern, Dorpat 1806 - aufgeschrieben von Pezold,¹ mit eigenhändigen Anmerkungen Morgensterns". Ka siin on tegemist väga põhjalikult ettevalmistatud ning süsteemikindlalt esitatud loengutsükliga: sissejuhatuses peatutakse mütoloogia ainel ja allikatel, varasemate aegade mütoloogia-alasel uurimistööl. Siis kõneldatakse lähemalt vastavatest käsiraamatutest, antakse ülevaade kreeka ja rooma varasema perioodi ajaloost seoses mütoloogiaga, kirjeldatakse vanu uskumusi ja tavaid ning lõpetatakse rohkearvuliste müütidega antiikaja jumalatest.

Kuigi ülaltoodu näol on tegemist vaid üksikute juhuslike näidetega Morgensterni tööst kirjanduse õppejõuna, peaks nendestki piisama, et hinnata tema suuri teadmisi antiikaja kirjandusest, tema kohusetundlikku ja teaduslikult printsiipiaalset suhtumist oma tööülesannetesse.

Antiikkirjanduse kõrval tundis Morgenstern suurt huvi kaasaja, eriti saksa kirjanduse probleemide vastu. Mitme autori kohta on ta pidanud üksikasjalisi ettekandeid,

¹Joh. Georg Sigismund Pezold (1785-1816), teoloogiaüliõpilane 1802-1806, hiljem pastor Iivivimaal.

mis hiljem avaldati ka trükis, või siis esines oma seisukohtadega otsekohe ajakirjanduse veergudel. Peale selle on tal huvitavaid uurimusi ka kirjandusteoreetilistes küsimustes.

Nii pidas ta 1819. ja 1820. a. kaks põhjalikku ettekannet nn. kujunemisromaanist (Bildungsroman)², peatudes pikemalt selle olemusel, ajalool ja nimetatud žanri tähtsamatel esindajatel. Romaaniliikidest on Morgensterni arvates tähtsaim just kujunemisromaan, kuid ajaloolisest romaanist Morgenstern lugu ei pea. Kujunemisromaanide iseloomustamisel peab ta silmas kahte asjaolu: 1. Kujunemisromaanis jälgitakse kangelase vaimset arenemist varasest noorusest peale kuni selge maailmavaate väljakujunemiseni. Sellele sisemaailma kujunemisele avaldavad omalt poolt mõju nii kangelast ümbritsev loodus kui ka inimesed. 2. Kujunemisromaan soodustab lugeja enda mõttemaailma arengut (s.o. kasvatab lugejat ennast - bildet den Leser) rohkem kui ükski teine romaaniliik.

Viimatiõeldust lähtudes peatub Morgenstern küsimusel, kas iga h e a romaan on kujunemisromaan. Ja vastab samas, et iga t ö e l i n e kunstiteos, mis ei kuulu ajaviitekirjanduse hulka, on tõepoolest kujunemisromaan, vaatamata sellele, kas tegemist on tõsise või humoristliku sisuga. Et me aga ei leia kujunemisromaanide näiteks antiikkirjandusest, siis poleks see tookord lihtsalt võimalik olnud, sest kirjanikel puudus elukogemuste filosoofiline, subjektiivne alus, puudus ka soov leida rahuldust inimhinge üksikasjalises tunnetamises. Kujunemisromaanide ei kirjutanud isegi mitte Rooma perioodi kreeka proosakirjanikud (näit. Longos). Tolle aja romaanide tegelaskonda iseloomustati psühholoogilisest seisukohast lähtudes liiga nõrgalt, tegelastel puudus individuaalsus, kirjeldused olid laiavalguvad, esines liialdatud erootikat.

² Nimetatud ettekanded ilmusid ka trükis, esimene ajakirjas "Inländisches Museum" I, Heft 2, 1820, S. 46-61; teine ajakirjas "Neues Museum der teutschen Provinzen Russlands" I, 1824, S. 1-46.

Heaks kujunemisromaaniks on Morgensterni arvates inglise kirjanduses Richardsoni "Pamela", Fieldingi "Tom Jones", Sterne'i "Tristram Shandy", Swifti "Gulliveri reisid", Goldsmithi "Wakefieldi kirikuõpetaja", Smolletti "Roderick Random"; prantsuse kirjanduses Rabelais' "Gargantua", Voltaire'i "Candide" ja "Zadig", Rousseau "Uus Héloïse", Diderot' ja Chateaubriand'i romaanid; saksa kirjanduses Wielandi "Agathon", Goethe "Noore Wertheri kannatused" ja eriti "Wilhelm Meisteri õpiaastad", mida Morgenstern väga kõrgelt hindab. Tema arvates näidatakse siin inimest, kes sisemiste eelduste ja väliste tingimuste tõttu pikkaõõda, ent loomulikult kasvab ja areneb. Wilhelm Meisterist kujunes välja tõeline inimene, keda iseloomustab täiuslik tasakaal ning harmoonia.

Kõrget hinnangut väärivad Morgensterni arvates ka Klingeri filosoofilised romaanid ja Schilleri lõpetamata jäänud "Vaimude nägija". Novalise "Heinrich von Ofterdingenit" ja Tiecki ning Wackenroderi teost "Franz Sternbalds Wanderungen" peab Morgenstern nõrgemasemelisteks, samuti kõiki teisi saksa filosoofilisi romaane. Samas kahtleb Morgenstern siralt, et Lessing ja Herder kujunemisromaanide ei kirjutanud.

Kui Morgenstern üksikasjaliselt käsitleb Cervantese "Don Quijotet", mida ta samuti peab suurepäraseks kujunemisromaaniks, siis märgib ta itaalia kirjanduse kohta, et siin õiged kujunemisromaanid küll puuduvad, ent nende asemel leidub rohkearvuliselt häid proosanovelle (näit. Boccaccio "Dekameron"), mis oma ladusa inimelu kujutamise igati vastavad objektiivsele tegelikkusele, nii nagu Tasso, Dante ja Petrarca teosedki.

Lõpuks polemiseerib Morgenstern Goethega, kelle seisukohti romaanifanri spetsiifikast Morgenstern täiel määral ei toeta. Kui Goethe järgi romaanis kujutatakse peamiselt mõttelaadi ja sündmusi, draamas aga tegelasi ning tegevust, siis Morgensterni arvates pole lõpuks kuigi suurt vahet mõttelaadi ja tegelaste vahel, sest igal tegelasel on oma mõttelaad, mis tema kujunemiskäiku iseloomustab. Ja peale

selle vajab romaan nagu draamagi tegelasi, kuigi draamategela-
gelased on harilikult juba nii-öelda valmis kujul olemas,
romaanis aga toimub nende sisemine kasvuprotsess lugeja
silmade ees.

Edasi väidab Goethe, et draamakangelane on aktiivne,
romaanikangelane aga passiivne. Ka siin on Morgenstern
vastupidisel seisukohal, küsides omalt poolt, kas siis
Oidipus või Lear või isegi Hamlet ongi nii väga aktiivsed?
Või on siis Klingereri Faust passiivne? Goethe kangelased
(romaanides "Wilhelm Meisters Lehrjahre" ja "Wahlverwandt-
schaften") jäävad küll tõepoolest passiivseteks, ent siin
on ka romaani põhiprobleem hoopis teine.

Maidu kuulus Goethe ikkagi nende autorite hulka, kel-
lesse Morgenstern suhtus suurima lugupidamisega. Sellest
kõneleb eelkõige pikk ning sisukas ettekanne, peetud
1832.a.³, kus kronoloogilises järjekorras antakse üksikas-
jaline ülevaade Goethe elust ja loomingust.

Peale selle oli Morgenstern juba varem avaldanud kir-
jutise, milles ta mõningate Goethe seisukohtade kaitseks
välja astus⁴ ja kus ta on lausa nõrдинud Goethe vaenlaste
poolt esitatud süüdistusest, mille järgi Goethe olevat
"Wilhelm Meisteri õpiaastate" kirjutamisel arvestanud saksa
rahva maitset ja seega püüdnud lihtsalt meeldida, kusjuu-
res romaani ainsaks arvestatavaks tegelaseks olevat Harle-
kin. Tõsiselt paneb Morgenstern pahaks romaanile "Wahlver-
wandtschaften" antud negatiivset iseloomustust, märkides
omalt poolt, et just selles teoses tuleb hinnata Goethe
suurt taktitunnet, kunstimaitset ning üldinimlikku elufi-
losoofiat.

Näib, et Goethe loomingust on "Wilhelm Meisteri õpi-
aastad" selleks teoseks, mida Morgenstern kõige meelsamini

³K. Morgenstern. Johann Wolfgang Goethe. Vortrag, gehalten
in der feierlichen Versammlung der Kaiserlichen Univer-
sität Dorpat, den 20. November 1832. St. Petersburg, 1833.
52 S.

⁴/K. Morgenstern/. Ein Paar Worte über eine Rezension von
Goethes "Wahlverwandtschaften" und über eine andere des
ersten Buchs der "Lehrjahre Wilhelm Meisters". - Morgen-
blatt für gebildete Stände, 1810, 14. Juli, S.669-670.

käsitles. Sellest annab tunnistust kiri, mis otseselt on pühendatud nimetatud raamatule.⁵ Morgenstern märgib seal, et kui "Noore Wertheri kannatused" mõjub nii-öelda tunnete, siis "Wilhelm Meisteri õpiaastad" kõidab rohkem mõistust ning fantaasiat. Viimases on terve galerii huvitavaid tegelasi (eriti Harfner, Mignon, Aurelia), suurepärase poeesia (näit. luuletus "Kas maad sa tead, kus apelsinipuul...") ja huvitavad mõtted teatrist kui kunstist. Esiletõstmist väärivad samuti stiil ja keel.

Schillerile on Morgenstern vähem tähelepanu pööranud. Ta räägib küll kiitvalt "Don Carlose" suurepärasest vormipuhutusest⁶, tõstab esile üksikuid Schilleri luuletusi (näit. "Iaulu rõõmule", "Kreeka jumalaid", "Kunstnikke"), märgib aga kohe sealsamas, et Schilleril esineb sageli ühe ning sama mõtte korduvat varieerimist, kusjuures idee pole alati piiritletud. Peale selle kohtame mõnikord liiga ohjeldamatut fantaasiat, liiga eredaid värve. Varasemates luuletustes on puudujääke meetrikas.⁷ Kuid Morgenstern on öelnud ka seda, et Schilleri geenius väljendub kõigis tema draamadest, millest õhkub saksa lüürilist ning didaktilist poeesiat ja kus paistavad silma saksa rahva kõrged moraal-
sed omadused.⁸

Hoopis enam kõitis Morgensterni Klopstocki looming. Juba 1807.a. pidas ta Tartus ettekande Klopstockist,⁹ alustades sõnadega: "Kui on vaja tõsta meeoleolu, saada ülen-
dust, siis tuleb pöörduda Klopstocki poole".

⁵K. Morgenstern/. Ueber Wilhelm Meisters Lehrjahre I. und II. Band (Aus einem Briefe). - Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste. Bd.57. Leipzig, 1796, S.59-70.

⁶Morgenblatt für gebildete Stände, 1810, 1.Nov., S. 1047.

⁷Ulaloodud märkused on Morgenstern lisanud teosele "Gedichte von Friedrich Schiller", Bd. II, Leipzig, 1803 (käitsi kirjutatud raamatu tagumisele kaanele).

⁸K. Morgenstern. Über einen deutschen Classiker. Fragment einer am 12ten Dec. 1810 zu Dorpat im Hauptsaal der Kaiserl. Universität öffentlich gehaltenen, ungedruckten Rede über den Geist und Zusammenhang einer Reihe philosophischer Romane. - Zeitung für Literatur und Kunst, 1811, Nr.29, S.114.

⁹K. Morgenstern. Klopstock. Eine Vorlesung. Dorpat, 1807.

Morgenstern peatub siin kõigepealt pikemalt Klopstocki elulool, analüüsib seejärel kirjaniku proosateost "Saksa õpetlasvabariik" ja lõpetab arvamusega, et Klopstocki võiks pidada saksa Homeroseks, kes suudab ühendada nii lüürilise kui ka eepilise poeesia ja kelle loomingulise fantaasia taga on varjul tohtu energia.

Teises ettekandes Klopstockist 1813.a.¹⁰, seoses viiduga Napoleoni üle Saipzigi rahvaste lahingus, käsitleb Morgenstern peaaegjalikult Klopstocki nn. bardite, eriti Hermanni-triloogiat, nimetades seda teost mälestussambaks saksa rahva vabastajatele rooma türannia küüsiist. Morgensterni arvates tahtis Klopstock selle teosega saksa rahvale meelde tuletada tema kangelaslikku minevikku. Muidu pooldab Morgenstern siin Klopstocki seisukohta, mille järgi lahingukirjeldused sobivad paremini eepilisele teosele kui draamale. Ja selleks oligi Klopstockil vaja kirjutada dramaatiline teos ajaloolisel taustal, kus dramaatiline on lüürilise ja eepilisega tihedalt seotud.

Lõpuks võrdleb Morgenstern Hermanni-triloogiat antiikdraamaga ja leiab, et neil on väga palju ühist - arvestatakse kolme ühtsusnõuet, puudub jaotus vaatusteks ja piltideks jne. Niisuguseid paralleele Klopstocki barditide ja antiikaja draama vahel on just Morgenstern esimesena täheldanud.

"Torni ja tungi"perioodi kirjanikest hindas Morgenstern kõige enam F.M. Klingeri tema suure fantaasia ja silmapaistva individuaalsuse pärast. Morgensterni arvates suutis Klinger oma romaanides näidata inimeste kõige kõrgemaid vaimseid ning moraalseid omadusi, inimeste mehisust ja tugevat iseloomu, mida ei kohta isegi Goethe Wilhelm Meisteri ega Wielandi Agathon'i juures.¹¹

Klassiku nime väärrib Morgensterni arvates kirjanik, kes puht-isiklikust huvist tegeleb kõige sellega, mis on

¹⁰ K. Morgenstern. Klopstock als vaterländischer Dichter. Eine Vorlesung. Dorpat-Leipzig, 1814.

¹¹ K. Morgenstern. Über einen deutschen Classiker, S. 113-114.

hea, ilus ja tõepärane, ja kelle teosed avaldavad mõju k o g u inimele. Klassikuteks võivad saada ainult kõige suuremad humanistid. Need on Morgensterni järgi näiteks Homeros, kreeka tragöödiakirjanikud (eriti Sophokles), Pindaros, Theokritos, Vergilius, Horatius, Terentius, Dante, Petrarca, Tasso, Ariosto, Corneille, Racine, Shakespeare, Milton, Klopstock, Goethe, Schiller, Wieland jt. Neid kõiki soovitab Morgenstern tingimata lugeda.¹²

Kuigi käesolevas artiklis pole võimalik lähemalt peatuda üksikutel väiksematel kirjutistel ja pisimärkmetel, kommentaaridel ja ülestähendustel, mida võime leida paljudes Morgensternile kuulunud raamatutes, on kahtlemata selge, et Morgensterni kirjandusteaduslike seisukohtade põhjalikum uurimine oleks igati õigustatud, sest "... juba Goethe tervitas omal ajal suure lugupidamisega Morgensterni edasipüüdlevat vaimu, pidades teda üheks nende seas, kellele on antud võimalus laiadele hulkadele suurt ning üllast kasu tuua"¹³.

¹²K. Morgenstern. Plan im Lesen. Rede bey Bekanntmachung der Preisaufgaben für die Studierenden des Kaiserlichen Universität zu Dorpat, gehalten den 12 Dec. 1805, S. 69-73.

¹³J.v. Sievers. Deutsche Dichter in Russland, Berlin, 1855, S. 195.

K. MORGENSTERN JA TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

K. N o o d l a

Karl Morgenstern tuli Põhja-Saksamaalt, kus ülikooli raamatukogudes 18. ja 19. saj. vahetusel enamasti puudusid raamatute komplekteerimiseks kindlad summad, kataloogid olid puudulikud, ruumid viletsad ja koosseisud juhuslikud. Isegi Halle ülikoolis polnud raamatukogu olukord kiita. Ainult Göttingenis olid võimekad ja energilised raamatukoguhoidjad loonud 18. saj. lõpuks eeskujuliku raamatukogu, mille kuulsus levis kõikjale. Seal rakendati ja arendati edasi G.W. Leibnizi suurejoonelist raamatukogu korraldamise programmi.

K. Morgenstern asus Tartu ülikooli raamatukogu juhtima 1802.a. lõpul, 12. detsembri asutamisakti kehtestamise järel. Ta võttis kogu vastu ülikooli asekuraator J.F.E.v. Ungern-Sternbergilt, kes oli juba mõningaid samme astunud raamatufondi täiendamiseks. Oli omandatud kingitusena või ostu teel mitu eraraamatukogu, olid sõlmitud kirilised sidemed soliidse Leipzigi raamatukaupleja Paul Gotthelf Kummeriga. Ostutingimustes ja raamatute saatmise korras oli juba kokku lepitud ja esimesed tellimismimestikudki õppejõududele kogutud ning Leipzigisse saadetud.¹ Morgenstern leidis eest umbes 7000 köidet raamatuid ja 2 türgikeelset käsikirja.²

Vastavalt ülikooli 1803.a. kinnitatud statuudile, mille koostamisest Morgenstern ise osa võttis, pidid teadus-

¹ E. Vigel, lk. 31-34.

² Sealsamas, lk. 44.

konnad hoolitsema oma teadusalade komplekteerimise eest, esitades kaks korda aastas raamatukogule soovitud raamatute nimestikud. Tegelikuses kujunes peagi nii, et raamatukogu direktor võttis professoritelt soovivaaldusi vastu igal ajal ja igas kohas.³

Teaduskondadelt nimestikke saada polnud kerge. Raamatukogu nõudis neid väsimatult - küll kirjalikult, küll suuliselt. Õigusteaduskond näiteks ei esitanud 1806.-1809.a. ühtki desideraatide nimestikku. Morgenstern püüdis ise hankida kirjandust nende distsipliinide jaoks, mis professorite poolt unarusse jäeti. Nii tellis ta omal algatusel 1804.-1818.a. umbes 500 köidet juriidilist kirjandust.⁴

See osutus Morgensternil võimalikuks tema mitmekülgsete huvide, suure aktiivsuse ja operatiivse tegutsemise tõttu. Usinalt jälgis ta teaduslikke ja kirjanduslikke ajakirju ning uusi ajalehti, mis raamatukogusse saabusid; märkis välja uued teosed, mida vaja tellida. Tähelepanelik pilk leidis oksjoninimestikes ja erakogude kataloogides mõndagi vajalikku. Retsensioonid, milledest ta palju märkmeid tegi, aitasid teoste väärtust määrata. Ära kasutati ka iga võimalus õppejõududega konsulteerida, olgu see siis ülikooli valitsuses, rektori, dekaanide või professorite juures.⁵

Ostusummade kulutamisel arvestati teaduskondadele ³/₄ eelarvest, ¹/₄ jäi täielikult raamatukogu direktori käsutusse.

Raamatukogule oli ülikooli eelarves varutud 5000 rubla aastas, missugune summa kaugelt ületas Lääne-Euroopa ülikoolide kulutused raamatutele tol ajal. Sellest rahast aga sageli siiski ei piisanud. Eriti tekkis raskusi 1808.-1809.a., kui Napoleoni sõjad põhjustasid rahakursi languse. Raamatute hinnad tõusid. Kontinentaalblokaadi ajal tekitas transport suuri lisakulutusi, sest raamatuid tuli vedada

³TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 274, l. 2.

⁴Sealsamas, s.-ü. 17, l. 23-24.

⁵TRÜ TR KO, Mrg. DCX, Correspondenz, Bd. 6, S. 248.

maad kaudu. Morgensternil õnnestus mitmel puhul välja kaubelda lisaassigneeringuid, eriti venekeelse kirjanduse mu-retsemiseks.

Peamiseks majandamisviisiks jäi ikkagi eelarvesummade ratsionaalne ja lübikaalutud kasutamine. Morgenstern otsis ühelt poolt alati odavamaid ostuvõimalusi ja teiselt poolt leppis raamatukaupmeestega kokku, et kas maksis neile häl-jem või nad hoidsid raamatuid paremate aegade ni. Peavarus-tajaks jäigi Kummer Leipzigis. Hiljem hakati võõrkeelset kirjandust tellima veel Itaaliast ja Inglismaalt. Venekeel-set kirjandust hangiti 1805.a. alates Peterburist ja vähe-mal määralt Moskvast. Ülikooli oma raamatukaupmehele (J.L.F. Gauger, hiljem J.F. Meinshausen, A. Sticinsky), kellelt telliti küll perioodikat, ei saanud palju loota, sest ta kippus lünki jätma. Ettevõtlik raamatukogu direktor oskas ka professoretele ja oma sõpradelegi (näit. A.J. Krusen-stern) raamatute hankimise ülesandeid anda, eriti nende välisreisideks.

Tõhusaks komplekteerimise allikaks kujunesid antikva-riaadid ja raamatuoksjonid. Morgensterni põhimõte, kasuta-da võimalikult rohkem oksjoneid, tugines juba 1806.a. tähe-lepanekule, et oksjonilt saab raamatuid $\frac{1}{3}$ raamatukaupluse hinnaga. Hind tuli tegelikult veelgi odavam, kui arvestada, et oksjoneilt saadud raamatud olid harilikult köidetud.⁶ Juba 1805.a. rakendas Morgenstern põhimõtet mitte osta ter-veid kogusid, kui paljud raamatud neist juba olemas.⁷ Dub-lettide tõttu loobus ta näiteks A.W. Hupeli raamatukogu ostmisest tema pärijalt. Varem oli küll Hupel ise müünud oma raamatuid ülikooli raamatukogule.⁸

Raamatukogu dubletidki kasutati otstarbekalt. Need müü-di 1808. ja 1812.a. oksjoneil ära. Saadud raha aga kulutati vajalike raamatute ostuks. Kui haridusministeerium raamatu-

⁶TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 70, l. 44.

⁷Sealsamas, s.-ü. 8, l. 53 ja 57.

⁸Sealsamas, s.-ü. 18, l. 52.

Toonkiriku varesed 1805.a. C. Ungern-Sternbergi
seepia 1828.a.

Klinik ja raamatukogu Toomel. W.F. Krügeri
gravüür

kogu raamatute müümise ära keelas, hakati dublette vahetuseks kasutama.

Vahetust teiste ülikoolide ja teaduslike asutustega organiseeris Morgenstern temale omase agarusega. See algas vastastikuste annetuste vahetamisest. Morgensternil olid juba Tartusse tulles laialdased isiklikud tutvused Saksa teaduse, kirjanduse ja kunstiringkondades. Peatselt soetas ta neid ka Venemaal ja Skandinaavias. Sidemete loomine teadlastega ja eelkõige teiste raamatukogude juhatajatega läks Morgensternil ladusalt. Ametliku kirjavahetuse kõrval saatis direktor isiklikult välja 100–200 kirja aastas. Juba 1818.a. oli Tartu ülikooli raamatukogu Saksamaa ülikoolide vahetusühingu liige.⁹ Vahetus algas ülikooli loengukavadest ja programmidest. Varsti lisandusid neile dissertatsioonid.

Kohapealselt tsensuurikomiteelt nõutas Morgenstern Baltimaade väljaandeid.

Morgensterni perioodiga on seotud ka enamik väärtuslikumaid annetusi Tartu ülikooli raamatukogule (prof. F. Giese pärandus, P.K. Aleksandrovi kogu). Riiasst õnnestus tal "välja rääkida" I.I.v. Esseni kirjade kogu.¹⁰ Paljud üksikannetused saadeti otse Morgensterni kätte. Pole päris aluseta arvata, et Morgensterni ja F.M. Klingeri sõprus tõi Tartusse ka Klingeri isikliku kogu (1848). Ja sama võib oletada F.L. Schardiuse autograafide kogu puhul (1856). Igatahes oli Morgensternil isiklik kontakt Schardiusega vähemalt 1827.a. peale. Ka de la Gardie arhiiv oli juba 1825.a. kingitud Tartu ülikoolile.¹¹

Raamatukogu kasvas Morgensterni juhtimisel jõudsasti. 1835.a. oli see fondide suuruselt Venemaa raamatukogude seas Peterburi Avaliku Raamatukogu ja Teaduste Akadeemia Raamatukogu järel kolmandal kohal. Vene ülikoolide raamatufondide seis oli järgmine: Tartu 60473, Moskva 50712,

⁹TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 17, l. 2p.

¹⁰TRÜ TR KO, Mrg. DXCIII, Meine Beschäftigungen, Bd. 8, S. 415.

¹¹TRÜ TR KO, Mrg. DCI, Meine Beschäftigungen, Bd. 16, S. 52.

Kiievi 44474, Kaasani 29834, Harkovi 31435 ja Peterburi 21854 köidet.¹² Kui teiste ülikoolide raamatukogud täiene-
sid sageli ainult juhuslike annetuste teel¹³, siis Tartus
oli 1818.a. lõpul 89% raamatuist ostetud ja ainult 11% an-
netatud.¹⁴

Morgensterni lahkumisel 31. mail 1839.a. koosnes raa-
matukogu 64776 köiteest, neist 310 käsikirja, lisaks 5388
maakaarti, gravüüri ja joonistust; peale selle hulk disser-
tatsioone ja ülikoolide programme.¹⁵

Mitte üksi raamatufondi suurus, vaid veelgi enam sel-
le sisu pälvis Morgensterni kaasaegsete ja hilisemate tead-
laste tähelepanu ja kiitust. Morgensterni põhimõtted raama-
tute komplekteerimisel olid: raamatuid hinnata mitte aine
käsitluse ulatuse, vaid teadusliku väärtuse järgi; origi-
naalteoseid eslistada tõlgetele, eriti ilukirjanduses; ilu-
kirjandusest muretseda ainult seda, mis on otseselt vajalik
õppetöoks; kesk- ja algkoolide õpikuid mitte osta.¹⁶ Teis-
test olulisem oli tol ajal modernne, Göttingenis rakendatud
põhimõte - osta esmajoones teaduslikuks tööks vältimatult
vajalikku ja hoiduda harulduste ostmisest. Ülikool ei vaja
rariteete, vaid teoseid "vom classischen Werth", kirjutab
Morgenstern 1803.a.¹⁷ 1806.a. ütles ta, et pööratakse vä-
hem tähelepanu luksusväljaannetele sellepärast, et on vaja
osta palju.¹⁸ Ent juba 1805.a. oli ta teinud erandi, ostnud
väikese kogu haruldasi loodusteaduslikke teoseid, mille hul-
gas 3 mahukat käsikirjaköidet teaduses uusi teid rajava loo-

¹²Journal de Saint-Petersbourg politique et littéraire,
1836, №81, p. 340.

¹³Kaasani ülikooli raamatukogus näit. 1822.-1824.a. raama-
tuid peaaegu üldse ei ostetud. - М. Андреев, Н.И.Лобачевский -
библиотекарь Казанского университета. - Библиотекарь, 1949,
№ 2, с. 31.

¹⁴TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 17, l. 32p.

¹⁵E. Vigel, lk. 73-74.

¹⁶Sealsamas, lk. 53.

¹⁷TRÜ TR KO, Mrg. DCVI, Correspondenz, Bd.2, S.119-120.

¹⁸TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 8, l. 85p.

dusuurija Konrad Gesneri originaaljoonistusi.¹⁹ Osteti ka Ruhja pastor G. Bergmanni kogu, mis sisaldab 48 keeles piibli esitrükke ja vanemaid väljaandeid (1837). Nii ei rakendanud Morgenstern ühtki printsipi mehaaniliselt, vaid kaalutult ja otstarbekalt.

Suurt tähelepanu pööras Morgenstern ajakirjade puuduva te aastakäikude ja jätkteoste köidete täielikule komplekteerimisele. Jätkteoste saatmise kohta olid raamatukaupmeestele juhised ja ülesanded ette antud.²⁰

Morgenstern alustas Tartu ülikooli trükiste (Dorpatensia) täielikku kogumist. 1807.a. tegi ta ülikooli trükikal M.G. Grenziusele korralduse saata kõigist tema juures trükitud ülikooli väljaannetest 2 eksemplari raamatukogule²¹ ja oli ka edaspidi mures Tartu dissertatsioonide korrapäratu saabumise pärast.

Algul kavatseti moodustada omaette Baltica fond (Sammlung der Provinzialschriften; nimetatud ka Livonica-Curonica). 1806. a. hakati sellesisulisi pisitrükiseid koguma direktori kabinetti.²² Järgmisel aastal aga õnnestus ajaloo professoritel raamatukogu direktorit veenda, et on parem asetada need raamatud oma kohale ajaloo raamatute süsteemis.²³ 1813.a. asus Curonica küll veel eraldi.²⁴

Kirjandust komplekteeriti harilikult ühes eksemplaris, kuid instituutide direktoreile soovitas Morgenstern instituudi arvel osta palju kasutatavaid raamatuid ka sel juhul, kui neist ülikooli raamatukogus eksemplar leidus.²⁵ Niisugust eeskujut andis ta ise kunstimuuseumi direktorina. Klassikalist kirjandust hankis ta rohkesti oma isiklikku kogusse,

¹⁹TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 8, l. 57p.

²⁰L. Constantin. Bibliothekonomie. Leipzig, 1840, S. 95, K. Morgensterni ääremärkus.

²¹TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 71, l. 3.

²²Sealsamas, s.-ü. 70, l. 14.

²³Sealsamas, s.-ü. 71, l. 129.

²⁴Sealsamas, s.-ü. 81, l. 18 ja s.-ü. 82, l. 29.

²⁵TRÜ TR KO, Mrg. DCX, Correspondenz, Bd. 6, S. 333 u. 345.

ülikooli raamatukogus seda dubleerimata.

Raamatufondi avamiseks läks vaja head kataloogi. Morgensterni kirjast asekuraator Ungern-Sternbergile²⁶ paistab, nagu oleks viimane kavatsenud raamatukogus sisse seada alfabeetilist kataloogi. Morgenstern oli Halle ülikooli raamatukogu kasutajana tuttav sealse alfabeetilise kataloogi puudustega ja valis Tartu jaoks Göttingeni eeskujul süstemaatilise, koostamiseks küll raskema, kuid kasutamiseks otstarbekama kataloogi.²⁷ Liigituskeem leiti Ch.G. Schützi ja G. Hufelandi alustatud ning J.S. Erschi poolt jätkatud "Allgemeines Repertorium der Literatur" bibliograafilise süsteemi näol. Sellel 18. ja 19. saj. vahetusel populaarsel liigitusel oli positiivne lähtekoht - püüe jaotada teadusi uuritava objekti seisukohast. Süsteem grupeeris eraldi teadused inimestest ja teadused loodusest.²⁸

Süstemaatilist raamatkataloogi koostati slade kaupa kahes järgus - algul üldiselt, siis töötati ümber detailiseeritult. Kataloogimisest, mis oli raamatukogu sekretäri töö, organiseeris Morgenstern osa võtma õppejõude, üliõpilasi ja isikuid väljastpoolt ülikooli. Ta ise vaatas kõik kataloogikõited läbi, tegi parandusi ja täiendusi.

Süstemaatilisele kataloogile lisati alfabeetiline loend, mida kokkuhoiu mõttes tehti ka teistes raamatukogudes alfabeetilise kataloogi asendamiseks.

Morgenstern kavatses lasta kataloogi trükkida, sest trükikataloog kergendanuks plaanipärast komplekteerimist ja raamatukogu tervikluse jälgimist.²⁹ Rahapuudusel jäi see siiski teostamata.

Kui paljudes teistes raamatukogudes seisid raamatud mitu aega kataloogimata, siis tänu Morgensterni järjekindluse-

²⁶TRÜ TR KO, f.4, nim. 1, s.-ü. 165, l. 67-68.

²⁷Sealsamas, s.-ü. 26, l. 42p.

²⁸Е.И. Шамурин. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. Т. I. М., 1955, с. 265.

²⁹TRÜ TR KO, Mrg. DCIX, Correspondenz, Bd. 5, S.446.

le ja organiseerimisoskusele kataloogiti Tartu ülikooli raamatukogusse sissetulnud raamatuid pidevalt. Kataloogima-
ta jäi ainult osa dissertatsioonide ja brošüüride.

Morgensterni ajal koostatud katalooge kasutati raama-
tukogus kuni 1872.a., mil rajati uus süstemaatiline kata-
loog. (Alfabeetilise üldkataloogi algus kuulub 1839. aas-
tasse.) Kohakataloogina on Morgensterni alustatud kataloog
kasutusel tänapäevani. Raamatud paigutas Morgenstern ran-
ges vastavuses süstemaatilisele kataloogile, nagu tehti
Göttingenis ja nagu soovitas Saksa raamatukogunduse teoree-
tik F. Ebert.

Morgenstern nõudis alati, et raamatukogusse saabunud
raamatud antaks kiiresti lugejate kasutusse. Uusi raamatuid
võis esimese 4 nädala jooksul koju laenutada ainult vastava
eriala professorile.³⁰ Pidi olema selge vahe raamatute va-
hel, mis on alati kohal ja mida välja laenutatakse.³¹ Mor-
genstern toetas seisukohta, et raamatukogu vähem välja lae-
nuteks ja võimalikult kauem avatud oleks. Mitmel pool mujal
oli olukord vastupidine. Tartu ülikooli raamatukogu oli ava-
tud õppejõududele iga päev 5 tundi, üliõpilastele ja teiste-
le lugejatele kaks päeva nädalas ä 2 tundi.

Raamatukogu oli avalik, sest teda võisid kasutada ka
isikud väljastpoolt ülikooli ja koguni väljastpoolt Tartut.
Aga võõrastele laenutati ainult ülikooli valitsuse loal.
Seda võimalust kasutasid näit. A.J. Krusenstern, A.W. Hupel,
O.W. Maning, J.H. Rosenplänter, K. Knorring, F.J. Wiedemann
jt. Samal ajal keelasid mõned vene ülikoolide raamatukogud
kategoriliselt teoseid laenutada väljastpoolt ülikooli isi-
kuile.³² Kaasani ülikooli raamatukogu avati võõrastele al-
les 1826.a. N. Lobatševski ettepanekul.³³

³⁰ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 70, l. 8.

³¹ L. Constantin. Bibliothekonomie. Leipzig, 1840, S.103,
K. Morgensterni märkimus.

³² К.И. Абрамов и В.Е. Васильченко. История библиотечного де-
ла в СССР (до 1917 года). М., 1959, с. 48.

³³ М. Андреев . Н.И. Лобачевский - библиотекарь Казанского
университета. - Библиотекарь, 1949, № 2, с. 32-33.

Kuna raamatud asetsevad avariilulitel, siis, vaatamata Morgensterni nõudlikkusele, esines ikkagi raamatute rikumisi, kadumisi ja registreerimata väljavõtmist. Ülikooli juhtkonnal oli kindel isegi kavatsus raamaturiilulitele ukseid ette teha, mida aga direktor ei paistnud eriti toetavat. Tegemata see jäigi.

Raamatukogu kasutamine oli üldiselt elav ja raamatuid laenutati Morgensterni enda andmeil Tartus hoopis rohkem kui mujal.

Paljude ülikoolide raamatukogud kiratsesid 19. saj. esimesel poolel viletsate ruumide tõttu. Morgenstern aga valmistus 1803.a. Tartu endise toomkiriku varemete juures vaate avarusest, puhtast ja kuivast õhust. Ta lootis seal näha üht Põhjamaade huvitavamat raamatukoguhoonet. Ja ei pettunud. Prof. Krause projekteeris ja ehitas, silme ees Zürichi linnaraamatukogu³⁴, juhendiks Morgensterni nõuanded. 1807.a. valminud hoone ruumide kaunistamiseks toodi Peterburist muusade kujud ja teadlaste ning kirjanike kipsbüstid. Nii sai Tartu juba varakult teistest Venemaa ülikoolidest parema raamatukoguhoone ja sisustuse.³⁵ Hoone korrashoid, kütmine ja valgustamine toimus kindlate eeskirjade järgi. Fondide hoidmiseks kõeti ruume ka suvel vihmaste ilmadega, tuulutati, kui õhk oli selge ja kuiv. Harkovi ülikooli raamatukogu näiteks oli talviti vahel hoopis kütmata ja lugejaile suletud.³⁶

Raamatukogu töö üldisel organiseerimisel lähtus Morgenstern ainujuhtimise printsiibist, mida on pandud tema endajumaldamise ja edevuse arvele.³⁷ Ta ise püüdis oma ainuvalitsemist õigustada konsekvantsusega. Ja vist mitte päris

³⁴ TRÜ TR KO, Mrg. CCCXI^b, Fahrt nach Langenau ..., S. 90.

³⁵ Н.П. НИКИТИНА. Из истории возникновения и развития сети библиотек в высшем учебном заведении. - Труды Научной библиотеки СГУ, вып. 3, 1964, с. 49.

³⁶ Там же, с. 51.

³⁷ E. Vigel, lk. 96.

põhjusteta. Ta oli raamatukogukomisjoni vastu³⁸, kuigi käsi-raamatud seda soovitasid. "Ei sobi ülikooliraamatukogusse," ütleb Morgenstern oma kogemuste põhjal 1840.a.³⁹ Saksa raamatukogude organisatsiooniliseks puuduseks 18. saj. lõpul ja 19. saj. algul oligi raamatukogukomisjonide võimutsemine.⁴⁰ Sellepärast võib Tartu ülikooli raamatukogu organiseerimise perioodil Morgensterni juhtimisstiili õigeks pidada. Kui õigusteadlased ja teoloogid nõudsid suuremaid õigusl raamatukogu komplekteerimisel ja kataloogi korraldamisel, kaitses Morgenstern oma seisukohti ja tegutses viis faktidega põhjendatult. Täpsuse, korraarmastuse ja nõudlikkuse pärast tuli küll vahel pahendusi ka üksikute õppejõudude ja kaastöötajatega. Ülikooli juhtivate instantsidega (ülikooli valitsus ja nõukogu), kellest suurel määral sõltus raamatukogu hea käekäik, oli Morgensternil tihe kontakt.

Töötajate ülesanded ja kohustused olid rangelt fikseeritud ning direktor nõudis nende järjekindlat täitmist. Kui Göttingeni, Halle jt. eeskujude järgi aktsessistide (üliõpilas-praktikantide) rakendamine osutus praktikas ebaõnnestunud, taotles Morgenstern viisalt selle mooduse likvideerimist, kuni saavutaski nende asemel koosseisulise ametniku koha. Ta seisis alati selle eest, et raamatukogusse võetaks ametisse ainult kõige tublimaid ja suurte teadmistega töötajaid. Dr. jur. A. Fabriciust, kel olid mõjukad toetajad, eksamineeris Morgenstern bibliograafias ja raamatukogunduses 1,5 tundi⁴¹ ja valis raamatukoguhoidja abi kohale ikkagi Tartu linna arhivaari W. Thrämeri! Ise töötas ta aega, jõudu ja tervist säästmata, tungides raamatukogu asjaajamisse kuni detailideni. 1812.-1817.a. kandis direktor ise ka asetäitja koormat, loovutades selle palga (300 rbl. aastas) raamatukogule raamatute ostmiseks.

³⁸ Tartus moodustati raamatukogukomisjon 1855.a., kui raamatukogu direktori koht oli minetanud endise tähtsuse.

³⁹ L. Constantini. Bibliothekonomie. Leipzig, 1840, S.99, K. Morgensterni ääremärkus.

⁴⁰ J. Vorstius. Grundzüge der Bibliotheksgeschichte. Leipzig, 1936, S. 43.

⁴¹ TRÜ TR KO, Mrg. DC, Meine Beschäftigungen, Bd. 15, S.14.

Asjaajamises oli Morgenstern pedantsuseni täpne. Kõik kirjutati üles, kõigest jäeti koopiad. "Aktipärane avalikus kuni pisima detailini on minu asjaajamise esimene põhimõte ja peab selleks jääma", ütles ta.⁴² Igal ajal pidi olema võimalik professoritele aru anda, kuidas ja kui kaugetel on nende poolt esitatud tellimiste käik. Seati sisse ka annetajate nimestik (mida raamatukogu jätkab praegugi). Oma-päraseks näiteks Morgensterni juhtimisstiilist ja väärtuslikuks uurimismaterjaliks tänapäevale on 1806.-1839.a. peetud "Schriftliche Verfügungen des Bibliothek-Direktors an den Bibliothek-Sekretaire", ühtekokku 61 mahukat köidet.⁴³

Morgensterni laiast tegevussfäärist ei jäänud välja ka raamatukogu tutvustamine. Tema kirjadest selgub, et ta ülikooli professoritele kõneles raamatukogust. Tartusse sõitnud teadlastele, kunstnikele ja kõrgetele külalistele tutvustas ta meelsasti oma lemmikasutust, hoolitsedes aegsasti, et käsikirjad, vaselõiked ja muud haruldused oleks näitamiseks kogutud direktori kabinetti.

Raamatukogu tegevuse ja fondide tutvustamiseks avaldas Morgenstern mõned artiklid ja kirjutised. Ulatuslik töö - raamatukogu annaaliid, mis tal juba 1808.a. meeles mõlkus ja ka hiljem korduvalt, eriti pensioniaastatel, päevakorral oli, jäi siiski ainult arhiivimärkmeteks päeviku lehekülgedel.⁴⁴

Ka Tartu ülikooli väljaannete bibliograafia koostamise mõtte tõstis üles Morgenstern. 1808.a. välisreisil viibides kirjutas ta ülikooli nõukogule: Välismaal küsitakse, miks Tartu ülikoolilt nii vähe trükis ilmub? Kui nimetada ilmunud töid, selgub, et isegi nende pealkirju ei tunta. Morgenstern teeb samas kirjas ettepaneku, et teaduskonnad koostaksid oma töödest bibliograafilised nimestikud. Tema on

⁴²TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 71, l. 49.

⁴³Sealsamas, s.-ü. 70-130.

⁴⁴TRÜ TR KO, Mrg. DCI, Meine Beschäftigungen, Bd. 16, S. 1-62.

valmis neid redigeerima ja avaldamiseks saatma mõnele kirjanduslikule ajakirjale või ajalehele.⁴⁵

Nagu teistegi raamatukoguhoidjatel tol ajal, ei olnud ka Morgensternil raamatukogualast kvalifikatsiooni. Kõll aga olid tal laialdased huvid, hea mälu, paljude võõrkeelte oskus, entsüklopeediline eruditsioon ja kirjanduse tundmine, terav pilk ning rohkesti entusiasmi. Et ta luges hoolega erialast kirjandust, tõendavad märkused päevikus ja raamatukogunduse käsiraamatute isiklikes eksemplarides. Raamatukogunduse teoreetikutest hindas ta eriti F. Eberti seisukohti ja luges korduvalt tema teost "Die Bildung des Bibliothekars" (Leipzig, 1820).

Oma reisidel ei jätnud Morgenstern kunagi kasutamata võimalust tutvuda teiste raamatukogude tööga. Päevikud, reisimärkimused ja isegi kirjavahetus toovad ülevaatlikke, aga kohati üsna detailseid andmeid ja ka kriitilisi märkusi paljude raamatukogude kohta. 1808.-1810.a. välisreisil viibis ta Weimari hertsogi, Dresdeni kuninglikus ja Göttingeni ülikooli raamatukogude ja Zürichi linnaraamatukogus. Venemaa raamatukogudest tundis ta hästi Peterburi Avalikku Raamatukogu. Eredaks eeskujuks oli ja jäi muidugi Göttingeni ülikooli raamatukogu ja eriti selle direktor professor Ch. G. Heyne, kelle taoliseks Morgenstern ihaldas saada.

Morgensterni kui raamatukoguhoidja tööd üle vaadates tuleb nõustuda tema enda hinnanguga, kui ta oma mitmetahulisest tegevusest kõige tähtsamaks pidas raamatukogu direktori ametit.⁴⁶ E. Vigel, kes on Morgensterni komplekteeritud raamatufondi põhjalikult analüüsinud, jõuab järeldusele, et Morgensternil õnnestus "kujundada raamatukogust süstemaatilise ja järjekindla valiku kaudu harmooniline tervik, kus oli esindatud teaduste alal kõik, mis oli põhjanev ja väärtuslik"⁴⁷. Samal ajal mujal (näit. Kaasanis ja Vilniuses) kipus teoloogiline kirjandus varjutama teisi alasid.

⁴⁵TRÜ TR KO, Mrg. DCVIII, Correspondenz, Bd. 4, S. 73-74.

⁴⁶TRÜ TR KO, Mrg. DXXXVI, Gedanken, Bd. 2, S. 97.

⁴⁷E. Vigel, lk. 96.

Võttes eeskujusid Saksa ülikeelidest ja samal ajal nende vigu vältides, suutis Morgenstern Tartu raamatukogust teha eeskju Vene ülikeelide raamatukogudele.

Morgensterni-aegne Tartu ülikooli raamatukogu oli Venemaa ülikoolide raamatukogude seas esimesi. Oma fondide koostise ja lugejaskonna kaudu mõjustas ta kogu provintsi kultuurielu ja lähendas Tartut Vene kultuurikeskustele. Tartu ülikoolile oli õnneks, et raamatukogu direktoriks sai Morgenstern ja et Morgenstern jäi kohale nii paljudeks aastateks.

Peale raamatukogu suure populaarsuse, mida tõestab tolle perioodi memuarikirjandus, pärandas Morgenstern oma järeltulijaile laialdased sidemed raamatukauplustega ja tiheda vahetusvõrgu.

Tänapäeval võivad eeskujuks olla mitte ainult Morgensterni rajatud komplekteerimise traditsioonid ja raamatukogudes hädavajalik järjekindlus töö organiseerimises, vaid ka tema oskus õppejõude aktiveerida raamatukogu kasuks. Tema poolt tegemata jäänud Baltica fond, trükikataloog ja ülikooli bibliograafia said teoks 100 ja 140 aastat hiljem, raamatukogu põhjalik ajalugu ootab aga veel praegugi koostajaid.

Morgensterni töö Tartu ülikooli raamatukogus lubab teda asetada niisuguste kaugelt üle oma ajastu ulatuvate raamatukoguhoidjate kõrvale, nagu olid seda N. Lobatševski Kaasanis ja G. Groddeck Vilniuses.

K. MORGENSTERNI TEGEVUS TARTUS KUNSTITEOSTE .
KOGUJANA JA KUNSTI MÕISTMISE LEVITAJANA

N. R a i d

Karl Morgensterni nimega on peale Tartu ülikooli raamatukogu lahutamatult seotud ka ülikooli muuseum. 1803.a. põhikirja (statuudi) kohaselt pidi muuseumi direktoriks saama kunstiajaloo ja esteetika professor. Selle ametikoha esimeseks täitjaks sai K. Morgenstern.

Juba õpilasena oli teda Magdeburgis haaranud võimas igatsus tõelise, hea ning kauni järele: teaduse ja kunsti võlud olid saanud vastupandamatuks. Selliselt kirjeldab auväärne professor Morgenstern ise oma noorusaega enda 50. doktorijuubeli kõnes 1844.a.¹ Magdeburgis alustas ta gravüüride kogumist ja jätkas seda harrastust Danzigis. Haruldasemad neist vaselõigetest andis ta hiljem soodsate hindadega Tartu ülikooli muuseumile, nende hulgas Venezia-no, Rembrandti, van Everdingeni jt. tööd.² Tartu õppejõuna jätkas K. Morgenstern oma e r a k o g u täiendamist ostudega Leipzigi oksjoneilt, raamatukauplustest ja oma välisreisidel, nii et tema korteri ruumid olid kunstiesemetega lausa üle kuhjatud. Nende hulgas aitavad orienteeruda Morgensterni enda käega kirjutatud kataloogid, milles ta kunstikogu üksikteoseid liigitab üldpealkirjade alla žanri, tehnika või kunstnike päritolu järgi. Vaselõigete kataloog jaguneb järgmistesse alaliikidesse: reprodutseerivad lehed portree-, ajaloo- ja žanrimaalidest, maastikud, maalilised

¹ Auch ein Vortrag an der Festtafel eines Fünfzigjæhrigen Doctorjubilaëums. Dorpat, 15. Mai 1844. Dorpat, 1844.

² Kupferstichsammlung von Karl Morgenstern. Verzeichnet 1838-1840. Käsikirjaline kataloog, 100 lk. - TRÜ TR KO, Mrg. 526.

vaated, loomi ja lilli kujutavad lehed, puulõiked jne. Neid liigitab ta omakorda rahvusliku kuuluvuse järgi itaallaste (eraldi Raffaeli), sakslaste, madalmaalaste, prantslaste ja inglaste teosteks. Morgensterni graafikakogu sisaldas üle 1700 lehe. Selles leidus ka Tartus tegutsevate Balti kunstnike C. Senffi, E. Hau ning F. Schlateri töid ja F. Maydeli joonistusi.

Veelgi ülevaastlikuma pildi Morgensterni kogumiskire ampluaast annab teine kataloog, mis sisaldab temale kuuluvate maalide, joonistuste, müntide ja muude kunstiesemete loetelu.³ Selle alajaotused toovad kujukalt silme ette ruumid professori isiklikus majas Vanal (praegu Ülikooli) tänaval, mille ta ostis prof. J.W. Krauselt ja kus elas 1830.-1852.a. Saalis rippus ligi 50 (1) maali firenze, bologna, rooma, saksa ja hollandi koolkonna meistreilt. Neile lisandusid teosed kahes raamatukogutöös (all ja ülal), sinises kabinetis, söögitoas, lillas ülemises toas, sinna viivas trepikojas ja õuepoelses eestosas, kokku 122. Nende hulgas F. Gareisi⁴ ja G.v. Kugelgeni⁵ õlimaalid K. Morgensternist saalis ja D. Caffee⁶ maalitud Morgensterni pastellportree sinises kabinetis. Eksponeeritud joonistusi oli 30, 72 säilitsti mappide vahel. Esimeste seas oli ka J.W. Goethe kaks Sitsiilia, maastikku 1787.a., millised Morgenstern oli omandanud 1814. aastal oksjonilt Geras.⁷

Läinud sajandi alguse innukaile kunstikogujaile oli omase huvi igasuguste tähelepanuväärsete looduslike esemete

³ Gemälde und Zeichnungen. Münzen und Münzpasten. Daktyliothek etc. (s.a.). Käsit kirjaline kataloog, 92 lk. - TRÜ TR KO, Mrg. 525.

⁴ Franz Gareis (1775-1803) maalib Morgensterni portree Dresdenis viibides 1798.a. - TRÜ TR KO, Mrg. DXCI, Meine Beschäftigungen, Bd. 6, S. 293.

⁵ Gerhard v. Kugelgen (1772-1820) ajaloo- ja portreemaalija, maalib Dresdenis Morgensterni portree 1808.-1809.a.

⁶ Daniel Caffee (1756-1815) pastellmaalija, alates 1795.a. elas Leipzgis, kus maalib 1798.a. Morgensterni.

⁷ L. Peep. J.W. Goethe joonistused Tartus. - Kultuur ja Elu, 1969, nr. 3, lk. 40-41.

ja kunstkäsitöö vastu. Nii leiame ka Morgensterni kogust tema vanaisa lauakella (J. Metzgeri töö 1564.a.), rooma mood-
sat mosaiiki, punasest savist antiiklambi (kunstnik T. Neffi
kingitus, ostetud Herculaneeumist) ja isegi 5 Morgensternide
perekonna pilti dagerrotüüpias. Tüüp kaunistas veel paarküm-
mend kujukest ja büsti, mille hulgas olid peale Homeroose,
Cicero ja Sokratese ka Nikolai I ja tema abikaasa Aleksand-
ra Fjodorovna büstid.

Suurema osa oma isiklikust kunstivarast pärandas Mor-
genstern 1852.a. koos raamatukoguga ülikoolile, kus seda
praegugi pieteedikalt säilitatakse. 1868.a. trükiti selle
kohta kataloog.⁸ Ühest professor Morgensterni varasest
märkmest selgub, et tema enda loodud on asjaarmastaja-tööd
("Dilettantenversuche") kriidi, seepia, tuši ja pastelli-
ga. 1853. ja 1856.a. anti ülikooli kunstimuseumile üle
selle endise direktori vaselõiked, mündid, medalid, gemmide
koopiad, joonistused,⁹ kuns maalid jäid tema lesele "ad
dies vitae".

Morgenstern omandas kunstiesemeid paralleelselt nii
endale kui ka ü l i k o o l i m u u s e u m i l e ja
praegu on võimatu kindlaks teha, kuhu paremaid ja hinnalise-
maid. Tema erakordselt hea haridus, vanade ja uute keelte
oskus, organisatoorsed võimed, järjekindlus ning töökus või-
maldasid tal kujundada ülikooli muuseumi suurearvuliseks
kunstikoguks juba tema eluajal.

Ülikooli muuseumi asutamise põhikapitaliks määrati üli-
kooli nõukogu poolt 7. aprillil 1803.a. 8000 rubl.¹⁰ Otseko-
he hakkas Morgenstern temale omase energiaga muuseumi komp-
lekteerima ja see jäi tema tõsise huvi orbiiti tervelt 34
aastaks. Loodava asutuse eesmärgiks pidas ta esteetika ja
kunstiajaloo õpetamise näitlikuks muutmist. Esemete muretse-
misel oli tema põhimõtteks osta omal alal silmapaistvat,
ilusat, mingil moel tähtsat või iseloomustavat. Esimene ost,

⁸Lähemalt vt. käesolev kogumik, lk. 87.

⁹RAKA, f. 402, nim. 3, s.-ü. 1160, l. 381, 393.

¹⁰RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 21, l. 1, 8.

mille kohta on säilinud kirjalik dokument - arve 20 rbl. peale 10. oktoobrist 1803.a. - tehti Riia gravüürikaupmehest Andres Riella'lt.¹¹ 1804.aasta novembri lõpuni oli hangitud kunstimuseumile seitsmet liiki varasid.¹² Arvulises ülekaalus olid gravüürid, puu- ja vaselõiked ning litograafiaid. Enamus 200-st vaselõikest oli itaalia meistrite maalide (Raffael, Michelangelo, da Vinci, del Sarto, Correggio jt.) järgi. Umbes 1000 lehte gravüüre leidus üksiklehtedena mappides ja vihikutes - 50-s erinevate mõõtmetega köites. Nende hulgas oli tolleaegseid tuntud ülevaateid, mis tutvustasid Euroopa konstikogusid ("Galerie de Dresde", "Galerie du Musée Central de France", "Annales du Musée par Landon") ja kuulsate üksikkunstnike loomingut ("The School of Raphael", "Les Portraits de Holbein par Bartolozzi", "Fuessli").

Erihuvi osutas K. Morgenstern originaalmaalide ja -jeenistuste vastu; 1804. a. oli kogus juba 9 saksa kunstnike jeenistust (Birmann, Oeser, Schnerr, Zingg, Nahl jt.) ja 3 originaalmaali (Courtois de Bourgignon, Mechau). 1805. aasta algul saabusid Raffaeli ja A. del Sarto madonna-maalide koopiad prof. H. Meyerilt Weimarist ja G. Reni "Cenci" koopia Bury'lt Berliinist.

1804.a. olemasolevate müntide ja medalite üsna suurest arvust (~750) moodustasid lõviosa antiiksed (679 tk.).¹³ Muide - Kuressaare koolide inspektor J.W.L. v. Luce kinkis muuseumile Saaremaalt leitud 17 rooma pronksmünti, Võrumaa praost J.Ph. v. Roth (kes juba 1801.a. oli Kanepisse asutanud esimese kihelkonnakooli ja hiljem külakooli talulastele) annetas 53 vene raha.

Klassitsistliku perioodi huve iseloomustas muuseumile antiiksete gemme koopiate hankimine. Peale selle koguti

¹¹TRÜ TR KO, Mscr. 1062, Extract aus dem Schnurbuch des Museums der Kunst bey d. Königl. Universität zu Dorpat. in betreff der für dasselbe gemachten Auszahlungen, seit dem 10. Oct. 1803, 52 S.

¹²RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 70, l. 32.

¹³5 kreeka ja ~650 rooma hõbemünti, 24 pronksmünti.

veel mitmesuguseid kunstipäraseid esemeid: oonüksist kanne, pronkskujakesi ja isegi kaks maaliliselt grupeeritud lillekimpu pottides klaasi all (inglase O. Jones'i tšõ).

Kuuest kipsfiguurist polnud küll ükski silmapaistev, kuid nende arvu lootis Morgenstern suurendada Peterburi Kunstide Akadeemialt tellitavate antiikskulptuuride kips-tõmmistega.

Seoses kunstimuseumi varade kiire kasvuga tekkis vajadus neid kuhugi paigutada ja nähtavale seada. Morgenstern nõustus selleks otstarbeks üürima oma korteri saali. Vastav ettepanek kinnitati ülikooli nõukogu poolt augustis 1804.a.¹⁴ Ruum asus raekoja kõrval nn. vanas ülikooli hoones Suurturu ja Rüütli (Nõukogude väljaku ja 21. Juuni) tänava nurgal, kus Morgenstern elas aastail 1803-1830. 1805. aastal olid kunstimuseumi esemed juba kolmes toas ning professor näitas neid oma esteetika- ja arheoloogialoengutel. Väikese saali seintele oli riputatud 60 gravüüri, selle kõrval asuvasse nn. rohelist kabinetti 39 originaaljoonistust ja -maali ning väikesesse raamatukogutuppa 20 portreed (1807.a.).

Kuigi ülikooli muuseumi aastaeelarve oli algul 1300 assignaatrubla, kärbiti seda ja 1810. aastast alates jäi järele vaid 860 rbl. Seda oli ostude tegemiseks vähe ja Morgenstern haldas muuseumi kokkuhoiu mõttes ilma alatise abiliseta, pühendades selle korraldamisele palju aega ja vaeva. Süstemaatilise kataloogi kirjutamist alustas ta juulis 1808, kusjuures tal oli abiks üliõpilane J.H. Iversen (hiljem gümnaasiumi joonistusõpetaja). See kolmekõiteline mahukas hele-roheline kalinguri köidetud nõõriraamat oli Morgensterni käes kuni 1837.a. maikuuni ning tema ametijärglased on sinna sissekandeid teinud kuni 1872. aastani. I köites on vaselõiked¹⁵, II - mündid¹⁶, III - maalid, joonistused jt.

¹⁴RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 55, l. 1.

¹⁵Verzeichniss des Museums der Kunst der Kaiserl. Universität zu Dorpat, angefertigt von dem ersten Sammler und Director dieser öffentlichen Anstalt Karl Morgenstern. Bd.1, Kupferstich-Sammlung. Dorpat, 1808, 348 S. - TRÜ Klassikalise Muinasteaduse Muuseumi (Kl MM) arhiiv, f.1,s.-ü. 1.

¹⁶Dass., Bd.2, Münzen. Dorpat, 1808, 340 S. - Kl MM arhiiv, f. 1, s.-ü. 2.

kunstivarad¹⁷.

Oma välisreisil a. 1808-1810 külastas Morgenstern Prantsusmaad, Šveitsi ja Itaaliat, tehes oste niihästi muuseumile kui ka raamatukogule. Tartusse saabus ta veebruaril lõpul ja korraldas siis kunstimuseumi üleviimist vanast ülikoolimajast praeguse peahoone II korrusele, aula kõrvalle Jakobi (V. Kingissepa) tänava poole.¹⁸ Morgensterni loov organiseerimistalend avaldus eriti muuseumi komplekteerimisel. Selleks peetud laialdast kirjavahetust sisaldavad 2 kvartformaadis köidet, kokku 325 lehekülge kirju, pakkumisi ja arveid.¹⁹ Morgenstern pidas isiklikuks tarbeks veel kolmandat lisaraamatut²⁰, kuhu ta väga üksikasjalikult märkis muuseumile tehtud ostud ja sinna saabunud kingitused. Tihe-
daim ja ulatuslikum kontakt oli Leipzigi kunstikauplustega, kust osteti maale, gravüüre, jecnistusi ja gemmide keopiaid nn. daktülioteekides (raamatukujulistest pappkarpides). Äri-dest olid olulisemad C.C. Rost ja Co aastail 1802-1805 (kirju 37, arveid 21); P.G. ja E. Kummer a. 1805-1837 (74 kasti raamatuid, eriti väärtuslikud kunstiajaloo-teosed: Stellway "Monogrammisten-lexicon" jmt.)²¹, J.A.G. Weigel a. 1804-1824. Tellimusi täitsid teistegi saksa linnade - Berliini, Gotha, Hanau, Karlsruhe, Königsbergi, Mannheimi, Müncheni - kunstikauplused. Peterburis varustas muuseumi W. Gräffi äri a. 1820-1835 (medalikunstnik F. Tolstoi 1812. a. Isamaasõja sündmusi jäädvustavad allegoorilised bareljeefid). Oluline osa oli äridel Riias (C.J. Hartman, J.Lange),

¹⁷ Verzeichniss des Museums der Kunst der Kaiserl. Universität zu Dorpat, angefertigt von dem ersten Sammler und Director dieser öffentlichen Anstalt Karl Morgenstern. Bd. 3, Gemälde und Handzeichnungen; Daktyliothek; Arbeiten... in Marmor...; Gypsabgüsse... Dorpat, 1808-1837, 410 S. - Kl MM arhiiv, f. 1, s.-ü. 3.

¹⁸ Die Kaiserliche Universität Dorpat. Denkschrift zu ihrer 25. Feier des 12. Dec. Dorpat, 1827 ja RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 231, l. 32.

¹⁹ TRÜ TR KO, Mrg. 522, Belege und Notizen für das Museum... im J. 1803 bis zum Jul. 1808; TRÜ TR KO, Mrg. 523, Dass., Bd. 2, 1809-1836.

²⁰ TRÜ TR KO, Mrg. 524, Accessions-Katalog des Museums der Kunst 1823-1836.

²¹ E. Vigel, lk. 53-54.

Talinnas (F.F.Kesegarten) ja Tartus (J.L.Gauger, ülikeeli raamatukaupmees, tema järglane J.F. Meinshausen, C.A. Kluge). Peale selle kasutas Morgenstern itaallastest rändkaupmeeste teeneid (kipskujud), Tartu kullassepa R. Eckerti abi väärismetallist müntide ostmisel ja kaalumisel (a. 1824-1836). Ta ostis muuseumile ka kohapeal tegutsevate kunstnike (C. Senffi, A. Hageni ja J.W. Krause) töid. Morgensterni poolt tellitud raamatud ja kunstiesemed saabusid meritsi läbi Lüübeki või Riia, kuid sageli ka maanteid pidi preisi voorimeestega Poola kaudu. Riia kaupmees Mart Fander korraldas seal ostude edasisaatmise Tartusse hobustega.

Ülirohkeste tutvuste ja isiklike sidemete tõttu mõjukate teadlastega Vene- ja välismaal, sai ta esemeid sageli väga soodsa hinnaga või isegi tasuta.

Rohkesti sai muuseum ka kingitusi: valitsuselt a. 1825-1837 11 korral Venemaa aardeleide (hõbe kangides või müntides), Peterburi Teaduste Akadeemialt 1838.a. 317 münti ja Tsensuurikomiteelt a. 1823-1827 annetusi 19 juhul. Kollektsoonääridest kinkijate²² pikk loetelu osutab Morgensterni võimet nakatada paljusid ülikoolis ja väljaspool seda huvi ga muuseumi vastu, kaasa tõmmata selle täiendamisele. Morgenstern hooldas kõiki kunstivarasid härmise kohusetundlikkusega. Revideerimistel (1819, 1821, 1827 ja 1836.a.) oli muuseum alati täiesti korras. Mainitakse vaid kahetsusega, et ruumikitsikuse tõttu pole võimalik kõike eksponeerida (näit. gravüüre). Tunnustusena kõlab lause "Das Ganze zeugte von der besonderen Vorliebe, welche der Herr Director dieser Sammlung... gewidmet hat..."²³ K. Morgensterni ajal toimunud juurdekasv on eriti täpselt märgitud pärast 1821. a. revisjoni. Arvukad annetused ning soodsa hinna tõttu tehtud ostud jätsid muuseumikogudele paraku sisulise laialivalguvuse ja juhuslikkuse ilme.

Prof. K. Morgensterni lahkumisel kunstimuuseumi direk-

²² N. Raid. Tartu ülikooli muuseumi ajaloost 1803-1917. - Kunst, 1968, nr. 3, lk. 32.

²³ RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 21, l. 68, 129, 296, 364.

tori kohalt oli 1836.a. aruande järgi selles asutuses 14 033 eset koguväärtusega 89 348 assignaatruble ja 60 kop.²⁴ Selles lause astronoomilisena tundvas arvus oli münste-medaleid 5348, gemmide kooplaid 5067, gravüüre 2683 ja reamatuid 680. 1833.a. aruanne loetleb 24 kuld-, 3 elektron-²⁵, 3458 hõbe-, 1550 pronks- ning vaskmünti. Vana-Kreeka, -Rooma, Oriendi, keskaja ja moodsate müntide ja medalite koguväärtus oli 25 000 assignaatruble²⁶. Kauaaegse direktori viimaseks soovike oli, et ostetaks valik antiikskulptuuride kipskooplaid ja mahukas mündikapp vastava kogu väärikaks säilitamiseks²⁷. Kipsvalandeid oli 1837.a. muuseumis 21 (antiiksed büstid, täisfiguurid ja fragmendid). Pärast 1804.a. oli lisandunud veel kaks alaliiki esemeid: 1) Egiptuse, Kreeka jt. maade originaalmuistiseid pronksist, elevandiluuast, marmorist, alabastrist jne. Ka mõned muumiad klaaskastides (1820). Selle osakonna tõttu võeti Tartu ülikooli kunstimuuseum K.O. Mülleri teosesse "Handbuch der Archäologie der Kunst" (lk. 313); 2) A.J. Krusensternilt 1832.a. kingitud 60 etnograafilist eset tema ümbermaailma-reisilt.

Kui paljudele oli Morgensterni-aegne muuseum de visu tuttav, selle kohta puuduvad otsesed andmed. Eesti rahvas, kelle keskel ta elas, jäi talle igatahes võõraks.²⁸ Loengukavades juhatatakse (1828.a.) huvitatuid pöörduma professor Morgensterni poole. Kuna viimane oli ÕES-i auliige, võib oletada, et meie rahvuslikud suurmehed kunstikogu on külastanud. Kaudseks tõendiks on Fr.R. Faehlmanni kuulumine koos Morgensterniga "Kunstverein für Liv-, Ehst- und Curland" Tartu liikmeskonda.²⁹

²⁴RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 300, l. 5.

²⁵elektron - kulla ja hõbeda sulam.

²⁶RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 21, l. 335-336.

²⁷RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 300, l. 27-28.

²⁸E.Vigel, lk. 98.

²⁹Verzeichniss der Mitglieder des Kunstvereins für Liv-, Ehst- und Curland. Riga, 1843. - TRÜ TR KO, Mrg. 571.

Museumivarasid kasutas Morgenstern oma loengute lihtsamat materjalina, kusjuures pidas silmas Göttingeni jt. Saksamaa väiksemate kunstikogudega ülikoole, kus selline tava juba oli.³⁰ Morgensterni kunstilloenguid kuulus semestris 10-45 inimest. Ta luges teemadel: esteetika, numismaatika, kunsti arheoloogia, rooma ja kreeka muistised.³¹ Ettekujutuse loengute sisust annab tema Tartus trükitud loengukonspekt "Grundriss einer Einleitung zur Aesthetik mit Andeutungen zur Geschichte derselben" (1815).

"Tema ettekannete hulgest ka mitte-filoloogide esteetikat, kujutatavate kunstide ajalugu ja teooriat, eriti aga maalikunsti käsitlevad loengud. Tema viljakas, kõikjal kirjanduse ja kujutatava kunsti klassikaliste näidetega ja, kus võimalik, vaatlusega õpetav meetod on ka laiemates ringides äratanud ja kujundanud ilumeelt," nii iseloomustab Morgensterni lektoritegevust tema ametijärglane professor L. Mercklin.³² Antiikmaailma reaaliaist seisid Morgensternile lähemal suured, eetilisel ja kunstilisel ülevad karakterid, keda ta nende puhtuses ja elulisuses ka õppivale noorsoole püüdis lähendada, et neid seega heale, tõelisele, kaunile juhtida.³² On märkimisväärne, et tol ajal polnud endastmõistetav filoloogia õpetamisel kasutada rohkesti arheoloogilist näidismaterjali,³³ nagu Morgenstern seda tegi.

Morgensterni tähtsamate teoste hulgas on umbes pooled kunsti alalt. Iseseisvalt ilmusid: 1805.a. "Ueber einige Gemälde" ja "J. Winkelmann", 1813.a. "Reise in Italien", 1822.a. "Ueber Rafael Sanzio's "Verklärung"", 1843.a. "Erklärungsversuch einer noch nicht bekannt gemachten Abraxas-Gemme" ning rida artikleid ajakirjadele kunstnike teostest (Raffaell, Fiorillo, Canova), üksik-

³⁰TRÜ TR KO, Mrg. 527, Copien (für mich) von dem durch mich gelieferten jährlichen Beytrag zum Generalbericht der Universität vom Museum der Kunst vom J. 1810-1837, S. 2-3.

³¹RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 569, l. 69; s.-ü. 577, l. 66; s.-ü. 601, l. 63.

³²L. Mercklin, Carl Morgenstern. Gedächtnisrede. Dorpat, 1853.

³³W. Süss, S. 172.

kunstnikest (F. Gareis, D. Caffee), kunstikogudest (Doria Palee Roomas, Invaliidide maja Pardisis, O.F. v. Richteri kunstikogu).

Ladinakeelsetes loenguprogrammides³⁴ on 1817.-1834.a. 8 korda ilmunud Morgensterni kirjutisi kreeka ja rooma müntidest. Mõned neist artikleist on trükitud Londoni ajakirjas "The Classical Journal" ja mujal. Loenguprogrammide suund on õpetlik-teaduslik. Raffaeli maalide vaatlus esitab Morgensterni kui sügava intuitsiooniga kunstimõistjat. Morgenstern andis välja ajakirja "Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst" (1813, 1814, 1816), mille artiklid ta enamuses ise kirjutas. Tema käsikirjalisi märkmeid eraisikute kunstikogude kohta leidub TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakonnas.³⁵

Kunstikogujana on Morgenstern meile jätnud pärandiks mitte ainult isikliku omandi, vaid ka ülikooli muuseumi, mis on Eesti vanim. Tartu ülikooli muuseum oli üks esimesi ka Euroopa ulatuses muuseumide loomise "kuldsel ajastul", 19. saj. alguses.

Aeg, olud ja isikud on ülikooli muuseumi vorminud Klassikalise Muinasteaduse Muuseumiks, mille raudkambri uksele asetsev marmortahvel õigusega kannab kuldkirja - "Museum Caroli Morgenstern".

³⁴Vt. käesolev kogumik, lk. 110.

³⁵TRÜ TR KO, Mrg. CCCCXIII, Gemischte artistische Notizen 1804-1836.

K. MORGENSTERN JA A.J. KRUSENSTERN

S. L u t s

K. Morgensterni käsikirjade kogu annab uurijale väga palju huvitavat 19. sajandi kultuurimaailma kohta. Huvi-pakkuvad on tema suhted vene maadeuurija A.J. Krusensterni-ga. Morgensterni kogus on 11 kirja¹ Krusensternilt, kirju-tatud ajavahemikul 1813-1822. Peale ühe erandi on kirjad saadetud tema mõisast Kiltstist. Morgensterni vastustest on säilinud mõned ärakirjad ja märkused nende kirjavahetuse kohta². A.J. Krusensterni nimi figureerib ka Morgensterni päevikuis³, mille leheküljed jutustavad haritlaste ringist, kellega Morgenstern suhtles.

Tartu ülikooli raamatukogu jooksva asjaajamise žurnaa-lis⁴ mainitakse mitmelgi korral Krusensterni nime.

Adam Johann Krusenstern sündis 8. novembril 1770.a. Hagudi mõisas. Oma kooliteed alustas ta Tallinna Toomkoo-lis, kus käis 3 aastat. 14-aastase noorukina läks ta õppima Peterburi Mereväe Kadetikorpusesse. Kui 1788.a. algas sõda Rootsiaga, tuli Krusensternil oma õpingud katkestada. Noor-mees võttis osa väeteenistusest laeval "Mstislav". Laeva ko-mandör G. Mulovski tegi juba tol ajal plaane ümbermaailma-reisiks, kutsudes sellest osa võtma ka noort Krusensterni. Reis aga ei teostunud, sest Mulovski hukkus lahingus. Võit-

¹TRÜ TR KO, Mrg. CCCXIII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8, Nr. 176-182, 183-187.

²TRÜ TR KO, Mrg. DCIX-DCX, Correspondenz, Bd. 5-6.

³TRÜ TR KO, Mrg. DXCV, Meine Beschäftigungen, Bd. 10.

⁴Journal über die auf der Kaiserlichen Universitaets Bibliothek zu Dorpat geführten Geschäfte. In den Jahren 1816, 1817, 1818, 1819, 1820. - TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 3.

lusest rootslaste vastu võttis oss ka admiral Greigh.⁵ Võib oletada, et sel ajajärgul õppis Krusenstern tundma kuulsat admiralit, kellest on juttu ka ühes tema kirjas Morgensternile.

Sõda Rootsiaga lõppes 1790.a. augustis. A.J. Krusenstern ühendati lahinguis osutatud teenete eest leitnandiks. 1791.-1792.a. elas Krusenstern Tallinnas. Siin püüdis ta ka oma poolelijäänud haridust täiendada, tehes ühtlasi koos J. Beringiga plaane ümbermaailmareisiks. 1. novembril 1793.a. määrati Krusenstern koos J. Beringi ja I. Lisjanskiga Inglise laevastiku teenistusse, et nad omandaksid sealsetid rikkalikke meresõidu kogemusi. Oma teenistuse ajal oli Krusensternil võimalus viibida New Yorgis, Philadelphias, Bostonis jm. Philadelphias külastas ta Ameerika presidenti George Washingtoni.⁶ Oma reisidel tutvus Krusenstern põhjalikult Lääne-India elu-oluga. Ta otsis kõikjal tutvust õpetatud inimestega; uuris külastatavate maade geograafiat ja kaubanduslikke suhteid; huvitus kolooniate olukorrast. 1799.a. tuli Krusenstern kogenud meresõitjana Venemaale tagasi.

14. septembril 1801.a. abiellus Krusenstern Juliane Charlotte von Taubega, polkovniku tütrega Järvakandist. Sees perekonna loomisega ostis ta endale Kiltsi mõisa.

Samal ajal otsis Krusenstern uuesti võimalust ümbermaailmareisiks. 7. augustil 1802.a. ilmus tsaari käskkirj, millega pandi juriidiline alus ekspeditsiooni korraldamisele. Ekspeditsiooni ülemaks määrati Krusenstern. 1803.a. juulis algas venelaste esimene maailmareis, mis lõppes edukalt 1806.a. sügisel. A.J. Krusenstern sai ekspeditsioonil ülesnäidatud teenete eest II järgu kapteni aukraadi. 1809.a.

⁵ Admiral Samuel Greigh (1736-1788) oli rahvuselt šotlane. 1764.a. astus ta Vene mereväe teenistusse. 1770.a. hävitas Türgi laevastiku Çeşme reidil. 1788.a. võitis Rootsi laevastiku Suursaare ja Suomenlinna juures. Maeti suurte teenete eest Vene riigile Tallinna Toomkirikusse.

⁶ A. Marksoo. I.F. Krusenstern. Elu ja tegevus. Tartu, 1954. lk. 27.

määrati talle I järgu kapteni aukraad. Sellega lõppes Krusensterni tegevteenistus mereväes. 1811.a. sai ta Peterburis Mereväe Kadetikorpusse inspektoriks.

A. 1814 sõitis ta Inglismaale, et osta O. Kotzebue ümbermaailmareisiks vajalikke astronoomilisi instrumente. Ühtlasi oli Krusenstern selle ürituse innustajaks ja organisatoriks. 1815.a. andis tsaar Aleksander I Krusensternile määramatuks ajaks puhkuse, et ta võiks rahulikult läbi töötada oma ümbermaailmareisi märkmeid. Krusenstern asus elama Kiltsi, kus ta viibis 1822.a. lõpuni. Siin valmis "Lõunamere atlas", kus kajastuvad tema ekspeditsioonil tehtud avastused ja okeanograafiliste tööde tulemused. "Lõunamere atlasel" on suur tähtsus geograafiateaduse ja meresõidu arenguloos. Ühtlasi tutvustas Krusenstern oma atlasega kogu maailmale Vene geograafilisi avastusi Vaikses ookeanis.

Kiltsis veedetud aastail (1815–1822) oli Krusenstern tihedais sidemeis Morgensterni ja teiste Tartu ülikooli õppejõududega. Edasised kohustused kutsusid ta juba Peterburis. 1823.a. määrati Krusenstern Admiraliteedi Departemangu alaliseks liikmeks ja ühtlasi selle asutuse raamatukogu juhatajaks.⁷

Samal aastal aitas ta organiseerida järjekordset maailmareisi O. Kotzebue juhtimisel. 1826.a. määrati Krusenstern Mereväe Kadetikorpusse direktori asetäitjaks ja aasta hiljem direktoriks. Seal tõi ta õppeplaanide uute ainetena keemia ja kujutava geomeetria, suurendas kooli raamatukogu ning lõi kooli juurde muuseumi. 1829.a. ülendati Krusenstern viitseadmiraliks ja 1841.a. sai admiralide aukraadi. Pedagoogilise tegevuse kõrval kirjutas Krusenstern hidrograafiaalaseid artikleid Vene ja välismaa ajakirjades.

1842.a. sügisel lahkus ta kooli direktori kohalt. Oma elu viimased aastad viibis Krusenstern Kiltsis, kus ta 24.

⁷ И.Ф.Крузенштерн. Путешествие вокруг света в 1803, 1804, 1805 и 1806 годах на кораблях "Надежде" и "Неве". М., 1950, с. 18.

augustil 1846.a. suri. Tsaari korraldusel toimus 8. oktoobril 1846.a. tema põrnu ümbermatmine Tallinna Toomkirikusse.⁸ Kuna Toomkirikusse ei lubatud enam pikemat aega kedagi matta, siis oli nimetatud käsk eriliseks austusavalduseks Krusensternile.

A.J. Krusensterni väimees, saksa diplomaat Th. Bernhardi iseloomustas oma äia kui tugeva inglise kasvatuses meest.⁹ Ta oli väga praktiline nagu enamik inglasi, kuid samal ajal oli temas midagi poeetilist. Inglismaad pidas ta oma hariduse isamaaks ja Inglismaa poliitikat ainuõigeks, kuid Inglise valitsuse teenistusse ta ei läinud, kuigi talle pakuti seal väga soodsaid võimalusi. Krusenstern oli suur Vene riigi patrioot, kes armastas vene rahvast, eriti vene madruseid, kellega tal oli palju kokkupuuteid. Vene kõrgkihtide iseloom jäi Krusensternile vastumeelseks.

Ka oma väikesel kodumaal Eestis ei tundnud Krusenstern end hästi. Ümbruskonna mõisnikud ei mõistnud teda ja tema ei mõistnud neid. Krusensternil käis külas ainult väga valetud seltskond.

Th. Bernhardi meenutas Krusensterni suurt raamatukogu Kiltsi mõisas. Raamatukogus olid väga hinnalised köited, enamasti reisikirjeldused ja atlased. Jalutuskäikudel Kiltsi mõisa ümbrusse jutustas Krusenstern oma külalistele reisidest ja Inglismaast. Üheks sagedaseks külaliseks Kiltsis oli K. Morgenstern.

Krusensterni ja Morgensterni isiklikud kokkupuuted algasid 1813.a. suvel. Morgensternil oli soov oma Peterburis viibimise ajal külastada Krusensterni, kuid viimast ei olnud kodus.¹⁰ 30. augustil samal aastal tuli Krusenstern oma korda Tartu Morgensterniga isiklikku tutvust sõlmima. Kohtu-

⁸ A. Marksoo. Admiral A.J. Krusensternist ja tema sidemetest Eestiga. - Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist. I. Tallinn, 1968, lk. 181.

⁹ Th. v. Bernhardi. Jugenderinnerungen. Leipzig, 1893, S. 158.

¹⁰ TRÜ TR KO, Mrg. DXCV, Meine Beschäftigungen, Bd. 10, S. 155.

mine toimus Tartu ülikooli raamatukogus. Hiljem külastati ülikooli muuseumi.¹¹

A.J. Krusensternist ja K. Morgensternist said head sõbrad, kes pöördusid teineteise poole oma murede ja rõõmudega. Tehti vastastikuseid külaskäike ja kohtuti ühiste sõpradega. Oma kirjas 20. juulil 1816.a. palub Krusenstern Morgensterni end külastada ja kaasa tuua kunstnik Kügelgeni.¹² Kahtlemata on siin juttu Karl Ferdinand Kügelgenist, sest tema kaksikvend Franz Gerhard Kügelgen elas sel ajal Dresdenis, kus töötab Kunstiakadeemia professorina. Kas külaskäik toimus, selle kohta andmed puuduvad. Küll aga jutustab Krusenstern oma 15. mai 1817.a. kirjas, et ta on vahepeal käinud Peterburis ja seal tuttavaks saanud kunstnik Kügelgeniga.¹³ Viimane on lubanud Krusensterni Kiltsis külastada. Krusenstern palub Morgensterni endale külla, et vanad tuttavad võiksid tema juures koos olla.

1817.a. sügisel teatab Morgenstern oma eelseisvast abielust Minna Lesedowiga.¹⁴ Vastuseks kihlusetetele kirjutab Krusenstern Kiltisist 1. oktoobril värsele peigmehele, et nemad (abielupaar Krusensternid) hakkavad nüüdsest peale suure tähelepanuga suhtuma preili Lesedowi perekonda.¹⁵

11. jaanuari 1819.a. kirjas räägib Krusenstern oma sõidust Tallinna, kus tal on kavatsus admiral Greigh'ile hauakirja tellida.¹⁶ Krusenstern palub Morgensterni otsustada, kas vastav ladinakeelne hauakiri on küllalt hea.

1819.aasta oli mõlemale sõbrale rikas isiklike kokku-

¹¹TRÜ TR KO, Mrg. DXCV, Meine Beschäftigungen, Bd. 10, S. 208.

¹²TRÜ TR KO, Mrg. CCCXLIII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8, Nr. 178.

¹³Dass., Nr. 180.

¹⁴TRÜ TR KO, Mrg. DCX, Correspondenz, Bd. 6, S. 45.

¹⁵TRÜ TR KO, Mrg. CCCXLIII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8, Nr. 181.

¹⁶Dass., Nr. 184.

puudete poolest. Sellest jutustavad Morgensterni päeviku vastavad leheküljed.¹⁷ Sageli istutakse koos teelausa Parroti, Ewersi, Erdmani ja teiste Tartu ülikooli professoritega. Krusenstern ja Morgenstern külastavad ühiselt K.Knorringit Arukülas ja krahv E. v. Mannteuffelit Raikülas. Teoks saab ka kunstnik Kugelgeni visiit Krusensternile.

Eriiline koht Morgensterni ja Krusensterni suhetes on Morgensterni poolt väljaantaval ajakirjal "Dörptische Beyträge". Krusenstern palub korduvalt seda endale laenata. Oma 7. juuli 1816.a. kirjas annab Krusenstern edasi riigikantsler N. Rumjantsevi soovi ühe A. Chamisso kirja avaldamiseks ajakirjas "Dörptische Beyträge".¹⁸ Sealsamas on palve Chamisso kirja koopia talle tagasi saata, kui Morgenstern seda enam ei vaja. Loodusteadlase Chamisso kiri Rumjantseville ilmus "Dörptische Beyträge" 3. köites.¹⁹ 1817.a. jaanuari alguses kirjutab Morgenstern Krusensternile Kiltisi oma soovist teha Thomas Taylorile²⁰ kingitus.²¹ Kingituseks olid Morgensterni kommentaarid Platoni filosoofia kohta. Oma vastuses 11. jaanuaril 1817.a. teatab Krusenstern, et tema soovib Taylorile kinkida paar eksemplari sellest pognast, milles Taylorist juttu on.²² Veel lisab kirja autor, et parem kui need oleksid prantsuse keeles, sest saksa keelt Taylor ei mõista. Siin on juttu väljaandest "Dörptische Beyträge", mille 3. köites ilmus tervikuna Krusensterni 11. jaan. 1817.a. kiri Morgensternile.²³

¹⁷TRÜ TR KO, Mrg. DXXVI, Meine Beschäftigungen, Bd. 11, S. 449, 452, 475-477, 492-493.

¹⁸TRÜ TR KO, Mrg. CCCXLII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8, Nr. 177.

¹⁹Dörptische Beyträge. Bd.3, Dorpat-Leipzig, 1821, S.79-86.

²⁰Inglise filosoof Thomas Taylor (1758-1835) pidas Platonist oma kodumaal 12 loengut.

²¹TRÜ TR KO, Mrg. DCIX, Correspondenz, Bd. 5, S. 523.

²²TRÜ TR KO, Mrg. CCCXLII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8, Nr. 179.

²³Thomas Taylor und Meredith. - Dörptische Beyträge, Bd. 3. Dorpat-Leipzig, 1821, S. 239-241.

Krusenstern nimetab oma kirjas Taylorit Inglismaa kõige virgemeks õpetlaseks. Taylori tööd on väga haruldased, sest nende tiraaž on erakordselt väike. Norfolk'i hertsog laskis Taylori tõlgitud Platoni teost trükkida, aga ta ei olnud väga suuremeelne (grossmüthig) Taylori suhtes, sest trükiti ainult 12 eksemplari. Taylor sai oma tõlke eest vaid 300 gini.

Taylori Aristoteelse tõlge leidis suure austaja ühes tänavasillutuse ettevõtjas, kelle nimi oli Meredith. Meredith maksis Taylorile tõlke eest 1300 gini ja kindlustas talle eluaegse pensioni. Veel kirjutas Krusenstern: "Asjaolu, et tänavasillutaja teeb teaduse jaoks rohkem kui Inglismaa esimene hertsog, äratas minus soovi teda isiklikult tundma õppida. Hr. Taylor oli härmiselt rõõmus, et saab mind oma heategijaga tutvustada, ja mõned päevad hiljem tõi ta mulle kutse hr. Meredith'i juurde lõunale. Hr. Meredith andis mulle elegantse dinee. Sel ajal kui ta näitas mulle oma raamatukogu, mis koosneb väga paljudest hinnalistest teostest, palus ta mind ühe eksemplari Taylori Aristoteelse filosoofia ülevaatest kaasa võtta."²⁴ Edasi on kirjas veel Taylori metseenist: "Meredith avaldas mulle soovi ühte Aristoteelse eksemplari keisrile saata, milleks ma teda tagant õhutasin, et sellest nii haruldasest teosest ometi üks eksemplar Venemaale satuks; kas ta on seda teinud, ei tea ma mitte."²⁵ Küsimus Aristoteelse tõlke sattumisest Venemaale on vähilja selgitamata. 11. jaanuari 1817.a. Krusensterni kirja²⁶ kohta on Morgensternil märgitud, et ta saatis Krusensternile kingituseks oma "Dörptische Beyträge" ja Taylorile artikleid Platoni ja teiste filosoofide kohta.²⁷

Et Krusenstern väga kõrgelt hindas Taylori tegevust,

²⁴ Thomas Taylor und Meredith. - Dörptische Beyträge, Bd. 3. Dorpat-Leipzig, 1821, S. 240.

²⁵ Dass.

²⁶ TRU TR KO, Mrg. CCCXLII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8, Nr. 179.

²⁷ TRU TR KO, Mrg. DCIX, Correspondenz, Bd. 5, S. 526.

sellest annab tunnistust tema 31. detsembri 1822.a. kiri Morgensternile, milles ta soovib Taylorit ülikooli auliikmeks arvata.²⁸ Seda siiski ei toiminud.

Peale Taylori figureerivad Krusensterni ja Morgensterni kirjavahetuses veel teised tuntud nimed. 10. oktoobril 1813.a. kirjutab Krusenstern Peterburist Morgensternile, et ta "on raamatud keisrinnale ära andnud ja härra Adelung imestas väga, et teie Villamovilt ei ole veel vastust saanud".²⁹ Keisrinnale antud raamatute kohta andmed puuduvad. Küll on aga teada, et mainitud riigisekretär Villamov oli sel ajal keisrinna lähemaks nõuandjaks. Kirjas on veel juttu keeleteadlasest Friedrich Adelungist.³⁰

Oma kirjas 1. oktoobrist 1817.a. küsib Krusenstern Morgensternilt³¹, millistel tingimustel arheoloog Köhler³² nõustus Ermitaaži juurde edasi jääma. Veel küsitakse samas kirjas, kas Morgenstern soovib midagi Pariisi saata. Ta võib seda teha pr. Krusensterniga, kes lähemal ajal Pariisi sõidab. Krusensterni kirja lõpus on Morgenstern oma käega teinud märkuse, et ta saatis pr. Krusensterniga Millin'ile³³ pakki raamatuid.

²⁸ TRÜ TR KO, Mrg, CCCXLIII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8, Nr. 187.

²⁹ Dass., Nr. 176.

³⁰ Friedrich Adelung (1768-1843) sündis Stettinis. Ta töötas Vatikani raamatukogus, hiljem Riias. 1803.a. oli ta Aleksander I vendade Nikolai ja Mihhaili õpetajaks Peterburis. 1824.a. kuni oma surmani töötas ta välisministeeriumiga seotud Orientalistika Instituudi direktorina. Tema sulest on ilmunud keeleteaduslike artikleid ja tähelepänekuid oma kaasajast.

³¹ TRÜ TR KO, Mrg, CCCXLIII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8, Nr. 181.

³² Heinrich Karl Ernst Köhler (1765-1838) töötas Ermitaažis osakonnajuhatajana. Kirjutab monograafia medalitest ja gemmidest.

³³ Aubin Louis Millin (1759-1818) sündis Pariisis. Õppis teoloogiat, keelt, arheoloogiat. Töötas Rahvusraamatukogu teaduslike kogude hooldajana.

Peale isiklike suhete pöördus Krusenstern lugejana sageli Morgensterni kui raamatukogu direktori poole palvega laenata talle kirjandust. Tartu ülikooli raamatukogu jooks-
va asjaajamise žurnalis on märkus, et Krusenstern palub
endale mõned raamatud koju laenata. Vastavalt ülikooli raa-
matukogu laenutusreegleile andis Morgenstern Krusensterni
kui väljastpoolt ülikooli isiku palve otsustamiseks ülikoo-
li nõukogule. Omalt poolt toetusena märkis Morgenstern, et
"jutt on tavalistest raamatutest, mida võib laenutada. Krusen-
stern on kinkinud raamatukogule palju raamatuid. Ta on
kirjanduslik korrespondent ja audoktor"³⁴. Järgneb teade,
et nõukogu lubas Krusensternile raamatuid koju laenutada.³⁵

Selle kohta, et Krusenstern on kinkinud ülikooli raa-
matukogule kirjandust, leiame samas žurnalis märkuse:
"Krusenstern kinkis raamatukogule "Treaty by St.Cyprion of
the Unity of the Church transl. by N. Marshall".³⁶

Krusenstern oli Tartu ülikooli raamatukogu suur sõber.
Ta kasutas oma tutvusi, et hankida raamatukogule vajalikku
kirjandust Inglismaalt. Kirjas Morgensternile 11. jaanua-
rist 1819³⁷ teatab Krusenstern, et inglise raamatukaupme-
helt on tellitud raamatuid. Nende transport Peterburist
Tartusse maksab 117 rubla. Samas aga palub kirja autor oma
nime ülikooli žurnaali mitte märkida: "Mis kviitungisse
puutub, mida te minult nõuate, et seda oma ülikooli raa-
matukogusse sisse kanda..., siis palun mind sellest vabasta-
da." Krusenstern kirjutab veel: "Hea sõbra jaoks tellin ma
meelsasti raamatuid oma raamatukaupmehe kaudu." Aga samas
avaldab ta veelkord soovi, et tema nimi ei seisaks kroonu
kontrolli all. Nähtavasti on siin tegemist Krusensterni
äärmise tagasihoidlikkusega oma isiku suhtes.

Kirjas 6. aprillist 1819.a. teatab Morgenstern Krusen-

³⁴Journal ... 1817. - TRÜ TR KO, f. 4, nim.1, s.-ü.3, l.32.

³⁵Dass., Bl. 32.

³⁶Dass., Bl. 29.

³⁷TRÜ TR KO, Mrg. CCCXLII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8,
Nr. 184.

sternile, et ta on Tartusse jõudnud "Edinburgh Review" köi-
ted lasknud ülikooli raamatusse sinne kanda.³⁸ Morgenstern
soovib raamatuid Inglismaalt saata erilises kastis mere-
teed sõõda kindlustusega Tallinna reederite firmale "Clay-
hills", kellele ta lubab kirjutada. Samuti on Morgensternil
kavatsus kirjutada Tallinna tollismetile ja Tartu ülikooli
rektorile raamatukasti pärast. Ilmselt on juttu samast raa-
matusaadetisest ka järgmises märkuses, kus Morgenstern üt-
leb: "... raha tuleb saata ülikooli poolt raamatukaupmees
Boothile Londonis kohe pärast raamatute saabumist. Minu eri-
arvele saadud raamatute eest maksan ma ise"³⁹.

Uuesti räägib nendest raamatutest Krusensterni kiri 27.
septembrist 1819⁴⁰: "Raamatukaupmees Booth teatas mulle pos-
ti teel, et kast "Edinburgh Review'ga" on fregatt "Kantsat-
kaga" ära saadetud, arve järgneb. Loodan, et teisi kulusid
ei tule." Edasi loetleb Krusenstern raamatuid, mida Booth
on isiklikult Morgensterni jaoks saatnud. Nendeks on: Clas-
sical Tour through Italy and Sicily by Sir Richard Colt
Hoare. Vol. I, II. London, 1819; Classical Tour through
Italy by the Rev. John Chetwode Eustace. Vol. I, II, III, IV.
London, 1817; Synopsis Communium Locorum Praecipue ad Mores
Spectantium ex Poetis Latinis. Londini, 1709. Kõik loetle-
tud raamatud on praegu Morgensterni kogus.

Kirja lõpus märgib autor, et fregati kohta veel tea-
teid ei ole.

Fregati ja sellel saabuva raamatukasti kohta on terve
rida sõnumeid Tartu ülikooli raamatukogu jooksva asjaajami-
se žurnalis. 27. augustil 1819.a. on kirjutatud ülikooli
direktooriumi kantseleile, et Londonist oodatakse kasti
"Edinburgh Review'ga".⁴¹ Kui "Kantsatka" jõudis Peterburi
ja raamatukastid olid seal tollis, kirjutas Morgenstern üli-

³⁸TRÜ TR KO, Mrg. DCXI, Correspondenz, Bd. 6, S. 259.

³⁹Dass., S. 291.

⁴⁰TRÜ TR KO, Mrg. CCCXLII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8,
Nr. 185.

⁴¹Journal.... 1819, Bl.77.

kooli rektorile, paludes tema abi raamatute tolli alt vabastamiseks.⁴² Nagu kirjast nähtub, oli tol ajal ametiasutustel suuri raskusi tolliga. Et raamatukastid tõepoolest Eestimaa-
le jõudsid, seliast räägib Krusensterni kiri 25. detsembrist 1819.⁴³ Raamatukastid toimetas talle kätte üks Peterburi
võõrismees. Seal on ka Morgensternile määratud kirjandus, mi-
da ta lubab esimesel võimalusel ära saata. Sama aasta lõpus
ongi žurnaalis teade "Edinburgh Review" saabumisest Tartu.⁴⁴
Ajakirja eest peab maksuma raamatukaupmees Boothile 25 nael-
sterlingit, 1 shilling.⁴⁵

1820.a. jaanuaris kirjutas Morgenstern Kiltsi, et ta
saatis G. Ewersi poolt antud paki Renneli /?/ tööga ja 120
rubla ingliskeelsete raamatute eest, mida Krusenstern talle
muretses.⁴⁶

31. detsembril 1822. kirjutas Krusenstern Morgensterni-
le,⁴⁷ et ta on oma raamatukaupmehele korralduse teinud talle
Inglismaalt mitte enam kirjandust osta. Need vähesed raama-
tud, mida ta endale tellib, saab ta teisel teel. Arvatavasti
mõtles Krusenstern siin oma häid tuttavaid, kes talle meeleli-
di teeneid osutasid. Krusenstern palub Morgensternil Taylo-
rile kirjutada, et ta oma tulevase raamatusaadetisi raamatu-
kaupmees Boothi kaudu ei toimetaks. Ta selgitab kohe oma
palvet: "Alates uuest aastast hakkavad saatekulud tugevasti
tõusma." Seegi kiri nagu kõik eelmised lõpeb tervitustega
pr. Morgensternile ja töötusega olla nende perekonna ustav
sõber. Krusensterni kirja viimane rida kajastab tema edaspi-
dist suhtumist Morgensterni perekonda. Kuigi Krusenstern

⁴²Journal 1819, Bl. 80.

⁴³TRÜ TR KO, Mrg. CCCXLII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8,
Nr. 186.

⁴⁴Journal 1819, Bl.86.

⁴⁵Dass., Bl. 86-87.

⁴⁶TRÜ TR KO, Mrg. DCX, 'Correspondenz, Bd. 6, S. 305.

⁴⁷TRÜ TR KO, CCCXLIII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8,
Nr. 187.

asus 1823.a. elama Peterburi ja kontakt mõlema sõbra vahel ei olnud enam nii tihe, vahetatakse ka edaspidi küllakutseid, tervitusi ja saadetakse teineteisele raamatuid.⁴⁸

Morgensterni kirjavahetuses kajastuvad Krusensterni suhted mitte ainult raamatukoguga, vaid ka kogu Tartu ülikooliga. 1814.a. kevadel anti A.J. Krusensternile Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna nimel filosoofia audoktori kraad.⁴⁹ Peale selle omistati talle Tartu ülikooli kirjandusliku korrespondendi diplom,⁵⁰ mille ta küll väikese hiline misega kätte sai. Selle kohta kirjutab Morgenstern: "Ma seletasin talle /Krusensternile/, et diplomi viibimine seisib ainult pärgamendi puudumise taga. See on ülikooli ülesandel minu poolt koostatud ja trükki antud. Diplomi viibimine tuli ka sellest, et diplomi peale tuli panna Parroti nimi, sest et ta sel poolaastal oli dekaan."⁵¹ Võib arvata, et Krusensternile omistati need auavaldused tema väljapaistvate teenete eest maadeuurijana. Krusenstern tundis ka ise elavat huvi Tartu ülikooli vastu. Tema kirjas 15. maist 1817 on küsimus üliõpilaste kohta.⁵²

24. novembri 1817.a. kirjas seostab Krusenstern Morgensterni palgakõrgendust ülikooli olukorra paranemisega.⁵³

1818.a. maist on Morgensterni poolt kirja pandud üks raskelt dešifreeritav märkus, milles on juttu Krusensternist ja gemmide kogust. Võib oletada, et Krusenstern on aidanud muretseda ülikooli muuseumile gemme.⁵⁴

Raamatud ja raamatukogud olid nii Morgensternile kui ka Krusensternile ühiseks nimetajaks, mis neid sidus. Nagu

⁴⁸TRÜ TR KO, Mrg. DCXIII, Correspondenz, Bd.9, S.369;
Mrg. DCXIV, Correspondenz, Bd.10, S.32, 156.

⁴⁹TRÜ TR KO, Mrg. DCIX, Correspondenz, Bd.5, S. 177.

⁵⁰Dass., S. 178.

⁵¹Kontsept kirjast A.J.Krusensternile 3.V 1814. - TRÜ TR KO, Mrg. DCIX, Correspondenz, Bd. 5, S. 179.

⁵²TRÜ TR KO, Mrg. CCCXLII, Briefe an Morgenstern, Bd. 8, Nr. 180.

⁵³Dass., Nr. 182.

⁵⁴TRÜ TR KO, Mrg. DCX, Correspondenz, Bd. 6, S. 153.

kirjavahetusest nähtub, on põhiliseks probleemiks raamatute lugemine, vahetamine ja muretsemine. Sõprus ühelt poolt raamatukogutöötaja ja teiselt poolt tuntud teadlase-maadeuurijaga jättis jälgi Tartu ülikooli raamatufondidele. Tänu Krusensternile on ülikooli raamatukogus nii mõnigi raamat ja ajakiri, mis muidu sinna teed ei oleks leidnud.

E. MORGENSTERNI ISIKLIK RAAMATUKOGU

E. H a n s o n, V. Jürken, K. Noodla,
T. Sahhosekaja, W. Schmidt, M. Vahing, E. Valk-Falk

Karl Morgensterni isiklik raamatukogu, mida TRÜ Teaduslikus Raamatukogus säilitatakse tema memoriaalkoguna, sisaldab 11 536 köidet. Need on valitud ja kogutud mitmekülge teadlase, kunstiarvastaja ja raamatukogu entusiastilt poolt - see annab memoriaalkogule erilise väärtuse. Karl Morgensterni isiklik raamatukogu oli omaaegne suurim erakogu Tartus.¹ Sisult kajastab raamatukogu omaniku huvialasid. Seega on raamatukogus oluline koht kreeka ja rooma autoreil ja nende teoste kommentaaridel. Erilist tähelepanu on osutatud Homeroose, Platoni, Cicero ja Horatiuse teoste komplekteerimisele. Raamatukogus on palju kreeka ja rooma kirjanduse ajaloo käsitlevaid, kreeka ja ladina keele grammatikaid ja sõnaraamatuid. Leidub teoseid antiikaja ajaloo, arheoloogia, numismatika ja rooma õiguse kohta. Antiikaja temaatikal on Morgenstern kogunud ka rohkesti Saksa ülikoolide dissertatsioonide, programme ja kõnesid 16.-19. sajandist.

Palju on raamatukogus saksa, inglise, prantsuse, itaalia ja hispaania kirjanike teoseid, kirjanduse ajaloo käsitlevaid, nende keelte grammatikaid ja sõnaraamatuid.

Morgensterni avarast silmaringist annab tunnistust raamatukogus leiduv suur hulk kultuurilugu, eriti teaduste ajalugu käsitlevat kirjandust. Siit võib leida raamatuid teaduslaste ja teaduslike asutuste ajaloo kohta, teadlaste biograafiaid, kirjavahetuste publikatsioone.

Raamatukogusse on komplekteeritud teoseid filosoofia ja

¹ K. Morgenstern Scheffnerile 26. X 1816. - TRÜ TR KO, Mrg. DCIX, Correspondenz, Bd. 5, S. 502.

kunsti ajaloo alalt, kunstigaleriide katalooge.

Arvukalt on raamatukogus reisikirjeldusi ja Morgensterni huvitanud paikade geograafilisi ülevaateid.

Veel võiks nimetada raamatukogunduse käsiraamatuid, teoseid raamatukogude ajaloost, raamatukogude trükitud katalooge, teoseid pedagoogika ja teoloogia alalt. Üksikuid raamatuid leidub loodusteaduste, matemaatika, keemia, majanduse ja meditsiini kohta. On kirjanduslike ajakirjade aastakäike, teaduslike asutuste väljaandeid. Teatmeteostest leidub raamatukogus peale sõnastike entsüklopeedilist kirjandust, peamiselt konversatsioonileksikone.

Morgensterni raamatukogu vaadeldes ei saa mööda minna ka seal leiduvatest haruldastest raamatutest. Raamatukogus on umbes sada 16. sajandil ilmunud ja kolmsada 17. sajandil ilmunud raamatut. Nende hulgas on esindatud nimekad trükikalid Frobenius, Giunta, Plantin, Stephanus, Blaeu ja Elzevierid (ligi paarkümmend trükist). On Itaalia humanistide Dante, Petrarca ja Boccaccio teoseid 16. sajandist. Leidub esitrükke ja autorite eluajal ilmunud väljaandeid.

Võiks nimetada Laurentius Valla filoloogilist põhiteost "De linguae Latinae elegantia" (1545) ja John Miltoni "Pro populo anglicano defensio" esitrüki 1651. aastast. Kunstiajaloolastest teostest leidub G. Vasari kuulsat "Le vite de' più eccellenti pittori, scultori e architettori" 2. parandatud ja täiendatud trükk 1568. a. ja G.P. Lomazzo "Trattato dell' arte della pittura, scultura e architettura" esitrükk 1585. a.

Rikas on Morgensterni raamatukogu suurte mõtlejate teoste vanade ja haruldaste väljaannete poolest. Siin on esindatud Rotterdami Erasmuse teosed 16. sajandi esimesest poolest, F. Baconi teosed 17. sajandi keskelt, R. Descartes'i "Principia philosophiae" (1644, elseviir) ja Th. Hobbes'i "Elementa philosophica de cive" esitrükk 1646. a. Leidub B. Spinoza "Opera posthuma". Raamat avaldati sõprade poolt 1677. s., kohe pärast autori surma ja keelustati juba järgmisel aastal.

Eriti suurte harulduste hulka kuulub utoopilise sot-

sialismi rajaja Th. Moruse "Utoopia" esitrükk (1516), millest on maailmas säilinud vaid üksikud eksemplarid. Utopilise sotsialismi põhiteosest Th. Campanella "Civitas solis" on kogus 2. trükk 1643. aastast.

Oma isiklikku raamatukogu komplekteeris Karl Morgenstern paralleelselt ülikooli raamatukoguga. Tellimisnimes- tikud raamatukaupmeestele sisaldasid nõudmisi raamatutele nii ülikooli raamatukogu kui ka isikliku kogu tarbeks. Suur osa raamatuid on ostetud raamatukaupmees Kummerilt Leipzi- gist, mida näitavad säilinud dokumendid. Leidub ka nimes- tikke oksjonitelt ostetud raamatutest.

Morgenstern pühendas oma raamatukogule palju energiat ja armastust. Tema kirjadest selgub, et eriti elu viimase kümne aasta jooksul töötas ta palju raamatukogu korralda- misel ja kataloogimisel², loobudes selle nimel nii mõnest- ki üritusest või välismaareisist³.

Morgensterni esialgseks unistuseks oli viia oma raama- tukogu kodulinna Magdeburgi, et luua seal "Morgensternsche Bibliothek", mis jääks kasutamiseks tulevastele teadlastele ja kirjandussõpradele. Veel 1850.a. kirjas F.C. Gräfele⁴ Peterburi ütleb Morgenstern, et ta ei tea täpselt, mis saab pärast tema surma ta raamatukogust. Samas avaldab ta soovi, et tema raamatukogu kataloog saaks trükitud.

Lõplikult otsustas ta oma raamatukogu saatuse testa- mendis 9. juunist 1851, pärandades selle Tartu ülikooli raamatukogule.

1852.a. detsembris andiski lesk Minna Morgenstern üli- kooli raamatukogule üle esimese direktori hinnalise pāran- duse. Morgensterni raamatukogu paigutati riikulitele, juhin- dudes kaasasolevast käsikirjalisest süstemaatilisest kata- loogist. Seega jäi siis Morgensterni raamatukogu kataloog tema eluajal lõpetamata ja trükkimata, kuid töö viis lõpule

²TRÜ TR-s on säilinud 1660-leheküljeline K. Morgensterni enda käega kirjutatud süstemaatiline kataloog.

³Kirjad vennale 13. XI 1840 ja 3. X 1841. - TRÜ TR KO, Mrg. DCXIV, Correspondenz, Bd. 10, S. 113, 150.

⁴TRÜ TR KO, Mrg. DCXIV^a, Correspondenz, Bd. 11, S. 238^a.

lesk. Kataloog koostati Karl Morgensterni käsikirja põhjal ja Gotha raamatukoguhoidja F. Jacobsi kataloogi eeskujul. 23. jaanuaril 1869. a. andis Minna Morgenstern ülikooli raamatukogule 200 trükitud ja köidetud kataloogieksemplari⁵.

Karl Morgensterni memoriaalkogu peegeldub ka ülikooli raamatukogu üldistes kataloogides.

Karl Morgensterni memoriaalkogu pakub raamatusebrale mõndagi huvitavat ja annab võimalusi paljudeks uurimisteedeks. Käesoleva töö autorid on püüdnud anda ülevaadet Morgensterni raamatukogust tema rohkete, raamatutesse kirjutatud märkmete põhjal, mis toovad esile Morgensterni põhilikkuse töös raamatuga, näitavad tema teaduslikke huvi- alasid, samuti ta suhteid nimekate kaasaegetega.

Märkmeid esineb väga mitut liiki. Laievas ulatuses võiks need jagada kaheks: esiteks kõik Morgensterni enese kirjutatud märkmed, teiseks pühendused Morgensternile teoste autoritelt ja ka teistelt isikutelt kingitud raamatutes, raamatute endiste omanike autograafid ja kinkivate pühendused raamatute endistele omanikele.

Morgensterni raamatutes on rohkesti allakriipsutusi, küsi- ja hüüumärke, vahelekirjutusi, mahatõmbamisi ja ääremärkusi. Pikemate märkmete ja väljakirjutuste jaoks kasutas Morgenstern raamatute köitelahki, eeslehti, vahelehti, raamatu kaante sisekülgi, ka tiitellehte ning brošüüride puhul isegi esi- ja tagakaant. Pikemaid märkmeid on tehtud ka lahtistele lehtedele, mis on seotatud raamatu vahele. Märkmed on väga erineva ulatusega, küündides paarirealistest viidetest paarikümneleheküljeliste väljakirjutusteni. Põhiline osa märkmetest on saksa ja ladina keeles, leidub ka prantsus- ja ingliskeelseid.

Sisuliselt võiks jaotada K. Morgensterni poolt raamatutesse tehtud märkmeid järgmiselt:

- 1) raamatu hankimise aastaarv ja Morgensterni autogramm, mis leidub enamikus raamatutes;

⁵Catalogus MSS. et bibliothecae Carol. Morgenstern. P.I-II. Cum supplemento. Dorpat, 1868. XII, 157, 266, 31 p.

- 2) retsensioon teose kohta või viide perioodikale, kust seda leida;
- 3) Morgensterni enda arvamus teose või seda käsitleva retsensiooni kohta. Sageli on allkirjaks "M";
- 4) viited sama teose mõnele teisele väljaandele. Mõnikord võrdleb Morgenstern antud teost mõne varasema väljaandega;
- 5) biograafilised andmed teose autori kohta või viited autori elu käsitlevatele allikatele;
- 6) Morgensterni enda mõtted ja meenutused, mida on esile kutsunud vastava teose lugemine. Kõige enam esineb taolisi märkmeid reisikirjelduste puhul. Need sarnanevad päevikulistele andmetega ja mõnikord pole neil midagi ühist teose sisuga;
- 7) väljakirjutused antud teosest: a) sisukord kogu teose või selle mõningate osade kohta, b) viited tekstis esinevatele grammatilistele ja stiilivigadele, c) sõnad, mõisted, nimed, terved fraasid lehekülgede kaupa, mis meenutavad mõnikord aineregistrit;
- 8) märge isiku kohta, kellele raamat varem kuulunud või kelle käest kingituseks saadud;
- 9) millal, kellega koos, kus raamatut loetud, kas esmakordselt või korduvalt;
- 10) oksjon, kust raamat ostetud, hind.

Jälgides K. Morgensterni tehtud märkmeid kirjanduse teemaatika järgi, selgub, et Morgensterni kui klassikalist filoloogilise ja filosoofi huvitasid kõige rohkem antiikautorid. Nende autorite põhjalik tundmine oli talle vajalik nii teaduslikus kui ka pedagoogilises töös. Sellest tingituna on ka Morgensterni raamatukogus leiduvad antiikautorite teosed või nende kohta kirjutatud materjalid märkmetega kõige põhjalikumalt varustatud. Autoritest kuulub esikoht kreeka filosoof Platonile, kelle teosest Morgenstern 1794.a. kirjutab dissertatsiooni. Tähelepanu väärrib, et suur osa märkmetega varustatud teoseid Platonist on ilmunud pärast dissertatsiooni kaitsmist, mis näitab, et Morgensterni huvi selle antiikfilosoofi vastu jätkus ka hiljem. Märkmete arvu poolest järgnevad

Platonile Cicero, Sokrates, Homeros, Horatius, Euripides, Aristoteles, Herodotos ja Sophokles. Paljud märkmed siin on tehtud ladina keeles. Rohkete märkmetega on varustatud ka Morgensterni kaasasagsete ja lähemate tuttavate F.A. Wolffi, Ch.G. Heyne, J.A. Eberhardi jt. teosed ja uurimused antiikautorite kohta.

Põhjalikult on K. Morgenstern tegelnud ka saksa kirjandusega. Suuremat huvi on pakkunud talle J.W. Goethe, F. Schilleri, F.G. Klopstocki, F.M. Klingeri ja J.J. Winkelmanni teosed. Märkmeid on rohkesti veel Ch. Wielandi, G.Ch. Lichtenbergi, G.E. Lessingi, F.U. Jacobi, A. ja F. Schlegelile, J. Pauli ja W. v. Humboldti teostes. Palju märkmeid ja allakriipsutusi on saksa kirjanduse ajalugu käsitlevates teostes. Saksa autorite puhul on Morgenstern tekstist rohkesti üksikuid sõnu ja fraase välja kirjutanud.

Märkmete hulga järgi võib otsustada, et Morgenstern on palju uurinud filosoofiaalaseid raamatuid. Siin on teda põhiliselt huvitanud moraal ja ilu käsitlevad probleemid, aga ka filosoofia ajalugu. Tundub, et loetavamateks on olnud I. Kant, M. Mendelssohn, J.A. Eberhard, A. Ernesti, J. Gurlitt.

Tõsisest huvi on K. Morgensternile pakkunud ka kunstialane kirjandus. Kunsti filosoofilisi probleeme käsitlevate teoste kõrval leidub rohkesti katalooge ja ülevaateid tuntud kunstimuseumide varadest. Paljudest märkmetest neis raamatutes järeldub, et nad on olnud Morgensterni kaaslasteks tema reisidel ja vastavate muuseumide külastamisel.

Reisikirjeldusi ja turismialast kirjandust on Morgenstern põhjalikult uurinud ning varustanud rohkete märkmete ja kommentaaridega, mille aluseks on tema enese reisimuljed. Põhiline osa sellealasest kirjandusest käsitleb Itaaliat, Saksamaad, Šveitsi ja Prantsusmaad.

Ka keeleteaduslikud küsimused huvitasid Morgensterni. Kõige arvukamalt on märkmeid kreeka ja ladina keelt käsitlevates teostes.

Nagu nähtub raamatukogu komplekteerimisest, oli Karl Morgenstern laialdase huvideringiga inimene. Kuigi kõige

põhjalikumalt oli ta läbi töötanud eespool loetletud teemad, leidub märkmeid ja allakriipsutusi ka teistesse ainevaldkondadesse kuuluvates teostes.

Mõningaid märkmete liike on alljärgnevas vaadeldud lähemalt.

Ühe suurema grupi Karl Morgensterni enese poolt kirjutatud märkmetest moodustavad retsensioonid. Morgenstern on pika perioodi vältel hoolega jälginud paljusid kirjanduslike ajalehti ja ajakirju ning teinud seal ilmunud retsensioonidest rohkesti märkmeid vastavatesse raamatutesse oma kogus.

Perioodilistest väljaannetest, mida Morgenstern jälgis retsensioonide leidmiseks, on kõige rohkem kasutatud ajalehte "Allgemeine Literatur-Zeitung" (Jena-Halle). Sellele järgneb "Jenaische allgemeine Literatur-Zeitung", "Götttingische gelehrte Anzeigen", "Jahrbücher für Wissenschaftliche Kritik" (Stuttgart u. Tübingen), "Leipziger Literaturzeitung", "Neue allgemeine deutsche Bibliothek" (Kiel-Berlin). Üldse esineb Morgensterni märkmetes 34 nimetust perioodikat, nendest 12 on märgitud ainult ühel korral. Arvestades märkmetes esinevaid aastaarve, võib otsustada, et pikema aja jooksul on ta jälginud retsensioone ajalehtedes ja ajakirjades "Allgemeine Literatur-Zeitung" (1785-1849), "Götttingische gelehrte Anzeigen" (1753-1841), "Leipziger Literaturzeitung" (1803-1833), "Jahrbücher für Wissenschaftliche Kritik" (1828-1841). Varasem viide retsensioonile on ajakirjas "Götttingische gelehrte Anzeigen" 1753.

Arvukamalt leidub raamatutes märkmeid retsensioonide kohta aastaarvudega 1820-1841. Järgnevatel aastatel jäävad märkmetest retsensioonide kohta ära paljud perioodika nimetused. Põhjuseks võiks olla peardõu asetamine hilisematel eluaastatel oma raamatukogu kordaseadmisele ja kataloogimisele.

Morgenstern oli huvitatud, et tema raamatukogu tulevikus oleks noortele kirjandussõpradele kasulik ja kättesaadav. Seega jäid teised tööd tagaplaanile.

Elu viimastel aastatel tehtud märkustes retsensioonide

kohta esineb veel "Allgemeine Literatur-Zeitung" ja kõige viimane märkus, kirjutatud väriseva käega vaevalt loetavalt, viitab ajalehele "Allgemeine Zeitung" 1851, nr. 225.

Retsensioonide esinemise sagedus raamatute temaatika järgi langeb ühte eespool toodud Karl Morgensterni märkmete üldise temaatilise analüüsi tulemustega. Esikohal on ka siin teosed antiikkirjandusest, mille puhul eriti palju esineb pikemaid väljakirjutusi retsensioonidest.

Märkmed retsensioonide kohta on K. Morgenstern teinud kindlakskujunenud vormi kohaselt - perioodilise väljaande nimetus, aasta, number ja lehekülg. Kehati on nimetatud retsensiooni autor või oletatav autor. Morgenstern on põhjalikult tutvunud oma kaasaegsete arvamustega ilmunud raamatute kohta - sageli on ta viidanud sama teose mitmele retsensioonile. Kui on märgitud ainult viide perioodikale, kus retsensioon ilmus, on Morgenstern sellele tihti lisanud mõne iseloomustava sõna retsensiooni kohta: tunnustav, teenitult karm, mitte ilma laituseta, põhjalik ja terav jne.

Põhiliselt on Morgenstern oma raamatusee täpselt ümber kirjutanud kas terve retsensiooni või siis teda huvitanud lõigud. Üksikutel juhtudel on ümberkirjutatud retsensiooni lõpus paar lauset, kus Morgenstern märgib, et ta retsensendi seisukohti ei pea õigeks või teeb etteheiteid kriitika pealiskaudsusele. Paaril korral on Morgenstern lühidalt märkinud oma kriitilise arvamuse teosest.

Palju leidub Morgensterni raamatutes teoste autorite kirjutatud pühendusi seoses raamatu kinkimisega Morgensternile. On ka Morgensterni enese märkmeid selle kohta, et raamat on saadud autorilt kingituseks. Vastavasisuliste märkmete analüüs tõi esile paljudgi huvitavat. Morgensternile on kingitud ligi 550 raamatut 340 autori poolt. Märkmetest ilmneb, et Morgensternil on olnud tihedad sidemed teadlastega Saksamaal, eriti Halle ja Göttingeni professorega. Nii on Karl Morgensternile kinkinud oma teoseid Halle ülikooli rektor A.H. Niemeyer (5 rmt.), tuntud arheoloog, Göttingeni ülikooli professor K.G. Müller, maali-

kunstnik ja kunstiajaloolane, Göttingeni ülikooli professor I.D. Fiorillo ja Halle ülikooli raamatukogu juhataja T.G. Voigtel. Saksa teadlastest on esindatud veel Heidelbergi professor, filoloog, ajaloolane ja teoloog F. Creuzer, kes kinkis 7 oma teost, Rostocki filosoofia ja poeesia professor F. Kämpken 2, Gotha raamatukoguhoidja, professor F. Jacobs 7, Kösnigsbergi ja Bonn ülikooli professor J. Delbrück 18, arheoloog K. Böttger 6 teost, Kõige rohkem, 20 oma teost kinkis Karl Morgensternile J. Krebs, Weilburgi gümnaasiumi professor.

Suure hulga annetusi sai Morgenstern Tartu ülikooli kasvandikelt ja kolleegidelt Tartu ülikoolist. Nende hulgast võiks nimetada järgmisi: G. Ewers kinkis Morgensternile 5, G.B. Jäsche 5, J.W. Krause 2, G.F. Parrot 4, K.L. Struve 4 ja L. Preller 6 teost.

Oma teoseid on kinkinud Morgensternile kirjandusajaloolane ja bibliotekaar E. Groddeck Välniusest (8 rmt.), Liivimaa kirjamees ja kultuuritegelane K.G. Sonntag (10 rmt.), kirjandusajaloolane, ajakirjade väljaandja Saksa- ja Liivimaaal G. Merkel (1 rmt.).

K. Morgensternil oli palju sidemeid vene teadlastega. 7 oma teost kinkis Morgensternile rahvahariduse minister, Peterburi Teaduste Akadeemia president S.Uvarov, 9 oma teost riiginõunik, Orientalistika Instituudi direktor F. Adlung. Seoses oma huvialadega olid Morgensternil sidemed Peterburi Ermitaaži direktori H. Köhleri ning sama asutuse antiik- ja mündikabineti konservaatori ja direktori F.Ch. Gräffega, kes talle kinkisid mitu oma teost. Veel võiks nimetada Kaasani ülikooli professorit, orientalist C.M. Frähni, Moskva ülikooli professorit, bibliograaf G. Fischer v. Waldheimi, kuulsat maadeuurijat, kontradmiral A.J. Krusensterni ja rahvahariduse ministrit, vene kirjanikku ja Teaduste Akadeemia presidenti A. Šiškovi.

Välismaa kultuuritegelastest on kinkinud Morgansternile oma teoseid kirjandusajaloolane ja arheoloog F. Münter Kopenhaagenist, antikvaar A.L. Millin ja konvendi liige, rahvaste võrdsuse eest võitleja H. Gregoire Pariisist.

Mitmesuguseid andmeid K. Morgensterni suhetest kaas-
aegsetega ja tema isikliku raamatukogu kasvamise allikatest
annab küllaltki arvukas grupp märkmeid, millest leiame teat-
meid Morgensternile kuuluva raamatu endise omaniku või raa-
matu kinkija kohta.

Raamatute varasemate omanike ja kinkijate kohta on osa
märkmeid tehtud Morgensterni enda poolt. Osa sissekandeist
kuulub raamatute kinkijaile, kes on kirjutanud pühenduse
Morgensternile. Eraldi grupi moodustavad märkmed, mis si-
saldavad autori, väljaandja või ka tõlkija pühenduse teis-
tele isikutele. Raamatud on hiljem sattunud Morgensterni
raamatukokku. Nii on näiteks Halle ülikooli teoloogiaprofes-
sorile ja filosoofile J.S. Semlerile kinkinud oma raamatuid
Wittenbergi ülikooli teoloogiaprofessor C.L. Nitzsch ja
Leipzigi ülikooli filoloogia ja teoloogia professor A.J.
Ernesti. Halle ülikooli filosoofiaprofessorile, matemaatik
C. Wolfile kuulunud tema enese kirjutatud raamat on sattu-
nud Berliinis D. Nettelblatti kätte, hiljem Morgensterni
kogusse. G.F. Parrot on pühendanud oma raamatu G.B. Jäsche-
le. Saksa filosoof L. Creuzer on kirjutanud I. Kantile järg-
mise pühenduse: "Dem grossen Stifter der kritischen Philo-
sophie Herrn Professor Kant in Koenigsberg als ein geringes
Denkmal seiner aufrichtigsten Verehrung gewidmet von dem
Verfasser". Edasi on Creuzeri raamat sattunud G.B. Jäsche
kogusse, sealt Morgensterni kätte.

Raamatute endiste omanike hulgast võiks nimetada mõnin-
gaid Tartu ülikooli teadlasi, Tartu haridus- ja kultuurite-
gelasi. Kõige rohkem, üle 50, on K. Morgensterni kogus G.B.
Jäsche autogrammiga raamatuid. Morgenstern sai need profes-
sor Jäschelt päranduseks ja tema raamatukokku on need märke-
gitud 1843. aastal. Mitmed raamatud on kuulunud G. Hermannile,
kes koos Morgensterni ja rektor Parrotiga kuulus ühises-
se komisjoni, mis juhtis Toomemäe korrastamist ja planeeri-
mist. Raamatute endisteks valdajateks on olnud veel F. Par-
rot, L. Struve, E. Anders, F. Erdmann, G. Ewers, J. Giese,
J.W. Krause jne.

Arvukalt on raamatuid sattunud Morgensterni kogusse

Halle ülikooli teadlastelt, nende hulgas F.A. Wolf, J.S. Semler, P.J. Bruns, Ph. Buttmann, J.A. Eberhard, J. Fischer jt. Leipzigi teadlastest on esindatud paljude teoste autor, filosoof F. Reiz, Göttingenist J.M. Gesner, Stuttgartist ajaloolane ja jurist C.N. Osiander, Berliinist F. Delbrück ja Berliini Teaduste Akadeemia sekretär, kauaaegne Akadeemia raamatukoguhoidja, filoloogiamagister H.B. Merian. Rohkem kui 30 raamatus on Morgensterni märkus, et need on kinkinud F. Passov, filosoofiaprofessor Bratislavast.

K. Morgensterni lähikondsetest on oma pühendusega kinkinud raamatuid vend August, šepoeg prof. F. Schultze ja abikaasa Minna. K. Schwencki raamatul "Die Sinnbilder der alten Völker" (Frankfurt a.M., 1851) on eeslehel K. Morgensterni märkus - Am 82 Geburtstage erhalten von Minna - kirjutatud lühikest aega enne surma.

Üldse on K. Morgensterni raamatukogusse sattunud raamatuid rohkem kui 200 erinevalt omanikult maailma mitmetest eri paikadest: Lääne-Euroopa paljudest linnadest, Venemaalt ja isegi Ameerikast.

Võttes aluseks autogrammist ja aastaarvust koosneva, tavaliselt köitelehel asetseva märkuse, on jälgitud raamatute komplekteerimist K. Morgensterni raamatukokku aastate lõikes. Andmed ei ole päris täielikud. Tuleb arvesse võtta, et osas raamatutes puudub mäрге raamatu hankimise aasta kohta. Kõige varasem sissekanne on 1782.a. Kuni 1788. aastani on muretsetud igal aastal ainult üksikud raamatud, alates 1790.a. märgatavalt rohkem, 30 kuni 50 teose ringis. Kõige rohkem raamatuid on hangitud aastatel 1797, 1825 ja 1843 - üle 100 raamatu. Aastatel 1845-1851 samuti 30-40 ümber ja viimasel eluaastal (1852) veel 15 teost. Uuemad raamatud on enamasti komplekteeritud ilmumisaastal või mõned aastad hiljem.

Karl Morgensterni memoriaalkogu lähemal vaatlusel tuleb tähelepanu pöörata ka selle välisilmele, mis on olnud omanikule küllaltki olulise tähtsusega. Raamatutes leidub palju Morgensterni märkusi köitematerjali valiku kohta köitjale ja raamatute uuestiköitmise kohta. Paberköide moodustab

üle poole kogust ja raamatud on enamuses köidetud Morgensterni soovi kohaselt. Lemmikvärvideks olid helesinine ja nahakollane, elu lõpupoole aga violett. Aeg on oma töö teinud ja praegu lubab ainult tugev kujutlusvõime näha tema raamatukogu sellises värvide harmoonias, milline see oli ta eluajal.

Karl Morgensterni kogu raamatutest on nahkköites umbes üks kolmandik, nendest suur hulk (üks kümnendik) on pärjamentköites. Erilise väärtusega on siin 16. sajandi köited, millest igaüht võiks vaadelda kui unikumid. Köited on enamuses puukaanelised, pimetrukktehnikas range raamornamenditaalse kompositsiooniga ja pakuvad kunstiteadlasele huvi ka tänapäeval.

Kuigi Morgensternil ei olnud unikaalköidete kogumine omaette eesmärgiks, sattus ka raamatukogu sisulisel komplekteerimisel sinna rida köiteajalooliselt huvitavaid eksemplare, mille lähem uurimine selgitab nende tellijaid, omanikke ja köitjaid. Paljud hästi säilinud köited 16. sajandist pärinevad selliste tuntud meistrite nagu Adam Schneideri, Heinrich Blume ja Caspar Honefferi töökodadest.

Initsiaalid BR köitel "Adagiorum chiliades des Erasmi Rotterdami" (trükitud 1559.a. Baaselis) vihjavad köitja Benedict Rosskopfi köitekojale Leipzgis aastail 1520-1547. Seni pole leitud ühtegi köidet, mis oleks teostatud Rosskopfi eluajal (dateeritud köited on aastatest 1570, 1575, meil 1584). Köiteajaloolane K. Haebler⁶ oletab, et Rosskopfi tööriistadega töötas keegi teine meister. K. Morgensterni raamatukogus leiduval köitel on lisaks initsiaalidele BR ornamendi pindades veel initsiaalid HHL. Need märgivad K. Haeblerile tuntud hilisemat Leipzigi meistrit⁷, kes võib-olla osutubki Rosskopfi tööriistadega hiljem töötanud, seni selgitamata köitemeistriks.

Morgensternide perekonnale kuulunud köidetest pakub

⁶K. Haebler. Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts. Bd. I. Leipzig, 1928, S. 363.

⁷Dass., S. 180.

huvi "Biblia" (Ulm, 1749), mis on köidetud 1779.a. ja kannab K. Morgensterni tädil Anna Elisabeth Brömmel initsiaalide A*E*B. Hiljem on raamat kuulunud Morgensterni emale Johanna Katharinale ja Karl Morgensterni surma järel tema abikaasale Minnale. Raamat on köidetud musta marokkääni, kaunistatud käsikuldamis tehnikas kauni kullatud ja ornameenteeritud ploki-lõikega.

Karl Morgensterni memoriaalkogu võime vaadelda kui tema elutöö ja huvide peegeldust, kui näidet sellest, kuidas põhjalikult on võimalik töötada raamatuga. Morgensterni poolt raamatutesse kirjutatud arvukad mõtteavaldused, märkmed ja märkused pakuvad hulgaliselt mitmesuguseid andmeid kultuuriloo kohta 150 aastat tagasi. Rohked märkmed retsensioonidest kergendavad tänapäeva uurijate tööd. Morgensterni raamatukogu ja raamatutes leiduvate ülestähenduste sügavam uurimine aitab põhjalikumalt tunda õppida seda nii omapärast ja huvitavat isiksust ning ajastust, milles ta elas.

K. MORGENSTERNI KÄSIKIRJADE KOGU

M. R a n d

Käesolev töö püüab anda ülevaate Karl Morgensterni suhteliselt suurest käsikirjade kogust (574 köidet), piirdudes fondi tutvustamisega käsikirjade läbivaatamise käigus kujunenud järgmiste suuremate gruppide kaupa:

- 1) päevikud, reisimärkmikud ja -päevikud;
- 2) kirjavahetus;
- 3) Morgensterni enda ja teiste teadlaste tööde käsikirjad, loengute ning tööde kontseptid ja konspektid, tõlked, mitmesugused kogutud materjalid;
- 4) isa isiklikud dokumendid ja ema käsikirjad;
- 5) tööalane materjal.

K. Morgensterni elu ja tegevusega tutvumisel on kahtlemata kõige autoriteetsemateks allikateks tema enda rohkearvulised päevikud, reisimärkmikud ja -päevikud.

Päevikud (18 köidet) hõlmavad aastaid 1787-1852. Esimesest aastast on vaid fragmentaarsed märkmed, pidev päevikupidamine algas 1788.a. Kolm esimest päevikut kannavad pealkirja "Verzeichniss meiner Beschäftigungen". Alates 1792.aastast on päevikud pealkirjastatud ühtselt "Meine Beschäftigungen". Oma rohke kirjatöö mõtet on Karl Morgenstern selgitanud tsitaatidega päevikute algul. 1796.a. kirjutab ta päeviku esikaanele mõtte C.Garve teosest "Versuche...": "Minu kogemuste järgi on vaid väheseid inimesi, kes oma elu sündmusi tõsiselt peavad meenutama. Ja need vähesed on alati olnud filosoofilised pead. Filosofoeritakse palju paremini faktide üle,

¹C. Garve. Versuche über verschiedene Gegenstände aus der Moral, Litteratur und dem gesellschaftlichen Leben. Bd. 1-5, Breslau, 1792-1802.

millede järjekorda on algusest lõpuni käsitletud täielikult ja looduse tõeses korras..."

Tsitaatides mõista antud kavatsusest kirjutab Morgenstern oma päevikus 1797.a.: "Kui ma küllalt kaua elan, siis tahan ma neist päevikuist kord ka kasu saada. Kui mul õnnestub kunagi saada selleks, kelleks ma püüan, siis ühendan ma kord need üksikud kergelt visandatud jeaned üheks pildiks, tõe järgi, varju ja valgusega."

Esimesed päevikud sisaldavad noorukiea igapäevaseid üleskirjutusi. Akadeemiliste poolaastate kaupa saame teada, milliseid ja kelle loenguid Morgenstern külastas, mida luges, milliseid töid kirjutas, kuhu reisis. Sissekanded on kirjeldavat laadi, poolaasta lõpul järgneb enamasti kokkuvõtte, mitmel pool on aga selleks ettenähtud lehed tühjaks jäänud. Et lihtsustada päeviku lugemist, on alla kriipsutatud isiku- ja kohanimed, teoste autorid ja pealkirjad, sageli on need ka lehekülje äärel märksõnana välja toodud. Lugejat abistab ka kõikides päevikutes leiduv sisukord.

Alates 1805.a. esineb päevikutes järgmine jaotus: lektüür, akadeemilised loengud, muu tegevus ülikoolis, reisirid, mälestused.

Lektüüri osas annab Morgenstern loetud teoste numereeritud registri, lisab aga ka tsitaate, märkmeid teose sisust ja probleemidest või teemast, mille tarvis ta teost luges. Oma temaatikalt vastab lektüür nii Morgensterni erialale kui ka huvialadele. Siin leidub teoseid kreeka-romaa klassikutelt, saksa autoriteit, filosoofiast ja kunstivallast, reisikirjeldusi ja vahetevahel mõnda muudki.

Akadeemilised loengud loetleb Morgenstern tavaliselt teemade kaupa poolaastas. Lisaks kirjutab ta, millised materjalid olid leengukenspekti aluseks, milline oli üksikute loengute ülesehitus, ja teeb märkmeid loenguid kuulanud auditooriumi kohta.

Tegevusest ülikooli muuseumis ja raamatukogus on vähe juttu. Ta viitab vaid raamatukogu asjaajamise materjalidele, millega tegeles raamatukogu sekretär.

Vormilt woolav ja jutustav on päevikutes reisikirjelduste osa. Emotsionaalselt kirjeldab Morgenstern külastatud paiku, kohtumisi, nähtud kunstivarasid ja isiklike muljeid. Siit võib lugeda reisidest, mille kohta ta eraldi reisimärk-mikke ja -pävikuid ei pidanud.

Kõige elavamaks osaks on päevikutes leheküljed mälestustega Morgensterni enda elust ja sõpradest, kellest paljud on tuntud isikud tolleaegses kirjandus-, kunsti- ja teaduselus.

1826.a. alates eraldab Morgenstern päeviku muust osast veel vaid lektüüri. Sissekanded jäävad harvemaks. Kõige enam leidub nüüd päevikutes märkmeid ajalehtedest: nekrolooge, teateid Morgensterni poolt peetud kõnedest (mälestuskõned J.W. Goethele ja F.M. Klingerile), sõprade-õpetlaste mõtteid. Viimases päevikus on sissekanded kahe käekirjaga. Morgensterni halvatud käsi on kirjutanud vaevalt loetavaid ridu, suurem osa sissekandeid on abikaasa puhta ja selge käekirjaga.

Varasemate aastate reisidest kõnelevad 4 taskuraamatut, samuti paberid Soome-reisidest ja 5 väikeste reiside päevikut aastaist 1789-1804. Edasi on reisimärk-mikke ja -pävikuid (36 köidet) kahest perioodist: 1) 1808-1810 ja 2) 1827-1828. Esimesel perioodil oli pikim reis Itaaliasse, teisel perioodil Austriasse ja Saksamaale.

Enamasti on reisimärkmed tehtud sõidul või kohapeal, sageli pliiatsiga, hiljem on need leheküljed tindiga ümber kirjutatud. Märkmete suur hulk võimaldab leida väga mitmesuguseid materjale: hulgaliselt aadresse, väljaminekute arvestusi, külastatud losside ja muuseumide kunstikogude nimestikke, kirjanduse loetelu reisil läbitavate paikade kohta. Pikemate reisikirjeldustena on materjali hulgas 2 köidet Roomast, 7 Viini päevikut ja 1 köide reisis Riia kaudu Saksamaale. Mitmesse reisipäevikusse on kirjeldusena köidetud K. Morgensterni vastavasisulisel kirju abikaasale ja vanale sõbrale J.W. Krausele.

Karl Morgensterni käsikirjalises pärandis kajastuvad

kirjavahetusena ka tema sidemed rohkearvulise tutvusringkoonnaga.

Kirjavahetuse Morgensterni-poolseks osaks on "Correspondenz". 12 köidet hõlmavad aastaid 1790-1847. Korrespondentsis on registreeritud kirjade väljaminek, sinna on kirjutatud enamike kirjade kontseptid või koopiad.

"Briefe an Morgenstern" ("Kirjad Morgensternile") 18 köitesse on paigutatud aastail 1788-1838 Morgensternile adresseeritud 2936 kirja 683 isikult, kellest 427 on tähtsamates entsüklopeediates ning biograafilistes leksikonides märgitud kirjanikud, teadlased, ühiskonna- ning kultuuritegelased.

Kirjad on köiteisse paigutatud periooditi ja ühe või mitme köite piires on nad järjestatud autorite alfabeedis. Paljude sõpradega on Morgensterni kirjavahetus kestnud pikki aastaid, seetõttu on mitmete adressantide kirju silmapaistval hulgal. Nii sisaldab IV köide 144 kirja Baltimaade teadlastelt A. Albanuselt, J.G. Doppelmairilt, F.M. Klingerrilt, G.F. Parrotilt, G.F. Pöschmannilt ja K.G. Sonntagilt. Ka IV köites on ainuüksi 4 isikult 165 kirja. Omaette köidesse on koondatud kirjad reisidelt 1808-1810 (XVII kd.) ja 1816 ning 1827-1828 (XVIII kd.).

Adressantide järgi on Morgenstern eraldanud filoloogide, õpetlaste, kõrgete isikute, sõprade ja sõbrataride, riigiametnike ja raamatukaupmeeste kirjad. Nende seas võib leida rea tuntud nimesid: maadeurija A.J. Krusenstern, teadlased G.F. Parrot ja K.L. Struve, filosoof I. Kant, kirjanikud F. Schiller, J.W. Goethe, ühiskonnategelane H. Gregoire jt. Peale isikute kirjade on Morgensternil kirju ka ajalehtede ning ajakirjade toimetustelt, mitmesugustelt asutustelt ja organisatsioonidelt.

Peale isiklike kirjade oli K. Morgensternil rikkalik kirjade kollektsioon, mis sisaldab 1822 kirja 619 autorilt, kellest 439 on nimekate isikutena ära märgitud tähtsamates entsüklopeediates ja biograafilistes leksikonides.

Kirjad on köidetud 10 köitesse: 5-köiteline "Epistolae autographae philosophorum celeberrimorum", 3-köiteline

"Epistolae autographae theologorum celeberrimorum" ja 1 köide "Epistolae autographae eruditorum celeberrimorum". Üksikute eranditega on need kirjad 18. saj. autoritelt, kelle seas esineb rida üldtuntud nimesid: kirjanikud F.G. Klopstock ja Ch.F. Gellert, helilooja G.F. Händel, teadlased M. Lomonossov, L. Euler ja A. Celsius, filosoofid I. Kant ja G.W. Leibniz ja teisi. Eraldi köite moodustavad 45 Tartuga seotud kirja kolleegiuminõunik J.G. Doppelmairile, kes oli Tartu ülikooli kirjanduslik korrespondent. 23 saksa kirjanike kirja on Morgensternil üldisest kogust eraldatud kavatsusega need trüki avaldada.

Morgensternile adresseeritud ja kollektsioonis leiduvad kirjad moodustavad küll kogus olemasolevatest kirjadest põhiosa, kirju leidub aga ka tema dokumentide, reisipaberite ning mitmete biograafiliste materjalide juures.

Ligi poole Morgensterni käsikirjade kogust moodustavad enda ja teiste tööde käsikirjad, loengute ning tööde kontseptid ja konspektid, mitmesugused kogutud materjalid ja tõlked, mis on seotud Morgensterni eriala ja õppetööga. Siin leidub materjale vanast ajaloost, rooma ja kreeka muististest, mütoloogiast, kirjandus- ning kunstiajaloo- ning üksikutest vanadest autoritest, aga ka filosoofia valdkonnast - metafüüsikast, esteetikast, moraalfilosoofiast jne.

Teiste teadlaste tööde käsikirjade ja loengukonspektide päritolu selgitab enamasti Morgensterni käsikirjaline kataloog. Peamiselt on loenguid konspekteerinud Morgenstern ise, eriti õpinguaastatel Halles. Näiteks F.A. Wolfi loengud kreeka kirjanduse ajaloost, G.A. Eberhardi loengud üldisest ajaloost, L.H. Jakobi loengud mõningate Platoni dialoogide sisust ja rida teisi. On ka selliseid loengukonspekte, mis Morgenstern on hiljem sõprade konspektidest enda jaoks ära kirjutanud, näiteks F.A. Wolfi kommentaarid Sophoklese Oidipuse juurde, või mis on tema jaoks konspekteeritud sõprade poolt, näiteks E.G. Schützi loeng üldisest kirjandusajaloost, konspekteerinud Scheffler ja Seiding. Hiljem on Morgenstern ostnud rea konspekte ja teda huvitavaid käsikirju Leipzigi,

Halle ja Tartu raamatuoksjonitelt, nagu L. Disseni loeng rooma muististest ja käsikiri "Griechische Syntax", Jena ülikooli õppejõudude loenguid loogikast ning metafüüsikast jt. Morgenstern on säilitanud ka mõningad õpilaste tööd, nende hulgas K.J. Petersoni "Etwas über die Konsonanten", pühendatud Morgensternile 1819.a.

Kõik need materjalid on Morgenstern kogunud praktiliselt eesmärgil. Nagu selgub Tartu ülikooli loengute kavast, on Morgenstern pidanud ajavahemikul 1802-1836 loenguid väga mitmekesisel teemaatikal. Loengute ettevalmistamisel kasutas ta ka teiste töid, tehes sinna parandusi ning täiendusi. Terve loenguteemaatika ulatuses leidub kogus hulgalt Morgensterni enda märkmeid, kokkuvõtteid ja kogutud materjale (teoste kokkuvõtted antiikkirjandusest; märkmed G.G. Fülleborni "Kurze Theorie des Lateinischen Stils" kohta; 5-köiteline materjalide kogu kunstiajaloo kohta; tõlkeid (Horatiuse oodid - 4 raamatut; Platoni "Apologie des Sokrates" - 8 peatükki), käsikirju ("Der Ästhetik" - 2 osa) ja loengute kontsepte (loengud Horatiuse satiiridest; filosoofia ajaloo kohta - 4 köidet; sissejuhatus vana-aja numismaatikasse).

Kogusse kuuluvad ka üksikud trükitud loengud, ettekanded, tõlked ja muud tööd teistelt autoritelt. Põhjalikuks läbitöötamiseks on Morgenstern lasknud need köita vahelehtedega. Hiljem on Morgenstern lehed täitnud rohkete märkustega, parandustega ja täiendustega. Näiteks E.D. Becki "Grundriss der Archäologie" ja Xenophoni "Memorabilia Socratis".

Käsikirjade kogumisel ei lähtunud Morgenstern mitte ainult erialasest teemaatikast, vaid koondas ühte ka biograafilisi materjale nimekate kaasaegsete kohta: Tartu ülikooliga seotud isikud J.Ph.G.Ewers, G.B. Jäsche, F.M. Klinger, G.A. Mannteuffel; Morgensterni õpetajad G.B.Funk ja F.A.Wolf, Königsbergi professor J.B. Köhler, luuletaja ja maalikunstnik K.G. Grass; J.W. Goethe ning filosoof I. Kant.

Osa neist on ta koondanud nn. Morgensterniana alla, kuhu kuuluvad veel märkmed Erasmusest, Melanchthonist, Lutherist, F. Delbrückist, loeng Georg Zoegast, Danzigis visanda-

tud kavand 5-osalisele näidendile "Cecilia" ja plaan Morgensterni tulevasteks töödeks:

- a) tõlkeid filoloogia alalt;
- b) töid kogutud materjalidest;
- c) õpperaamat moraalfilosoofiast;
- d) K. Morgensterni elu ja õppimise lugu (esialgu enda jaoks).

Oma laadilt on materjalid siin väga mitmesugused: elulood (J.Ph.G. Ewers, G.B. Jäsche), ettekanded (F.A. Wolfist, J.W. Goethest, G.B. Funkist, F.M. Klingerist), nekroloogid (G.B. Jäschele, J.Ph.G. Ewersile, F.M. Klingerile), kirjad (42 kirja adresseeritud Jäschele, 31 Klingerile kirja G.F. Parrotile jt.), märkmeid ja artikleid ajalehtedest, kutseid ning kuulutusi.

On ka eelpeel nimetatud isikute käsikirju: G.B. Jäsche "Liebe und Glaube", mis on tegelikult Jäsche "hommikumõtted" oma varalahkunud naisest Sallyst; 2 köidet Jäsche filosoofiaalaseid märkmeid, mis Morgenstern pärast sõbra surma tema pärandist ise välja valis, süstematiseeris ja köita laskis; G.B. Funki tõlkeid Horatiuse oodidest; loengud Horatiuse satiride ja kirjade erinevustest; K.G. Grassi luuletusi; J.B. Köhleri 10 käsikirja "Collectaneorum volumina" ning "Excerpta varia collecta studio atque opera" ja teisi.

Omaste dokumentide ja käsikirjade osas on lesk M. Morgenstern oma õigusi materjalide eraldamiseks kasutanud eriti ohtrasti. Raamatukogule pole üle antud lese enda kirju, K. Morgensterni venna, õe ja äia major J.E.W. Lesedowi, tema naise Luise Lesedowi ja poegade kirju. Olemasolevatest materjalidest võib nimetada vaid K. Morgensterni isa pabeleid ja ema käsikirju. Isale, doktor F.S. Morgensternile adresseeritud kirjad, dokumendid ja aukirjad on kokku köidetud, sinna kuulub ka lühike elulugu. Kuna Morgensterni ema kavatses välja anda käsiraamatu "Die Hausmutter in der Stadt", siis on sellest mitmeid valminud peatükke, aga ka visandeid, toiduvalmistamise retsepte, botaanilisi märkmeid, mis K. Morgenstern on läbi lugenud ning parandanud. Peale nimetatud töö on mitu tõlgitud jutustust prantsuse keelest

ja hulgaliselt luuletusi. Praeguseni on säilinud ka Morgensterni oma herbaarium.

Tõõalaseid materjale on tähtsamate komisjonide ja ülikooli allasutuste tegevuse kohta, millest Karl Morgenstern oma elu jooksul osa võttis.

Peamise osa moodustavad mitmesugused paberid koolikomisjoni tööst. Selle liikmena tegi Morgenstern kaasa mitmeid ringkäike Liivi-, Kura-, Eestimaa ja Soome kubermangu koolidesse. Kogus leidub reisil nähtu kohta tehtud märkmeid, ülikoolile esitatud aruandeid ja ettepanekuid nimetatud piirkondade gümnaasiumide, kreis- ja erakoolide töö parandamiseks, samuti märkmeid koolikomisjoni istungitelt (10 köidet).

Üldise õpetajate instituudi tööst räägivad direktsiiooni žurnaal 1803-1820, aastaaruanded, ringkirjad, protokollid ja aktid, seminaristide sisseastumisavaldused, nimekirjad jpm.

Pedagoogilis-filoloogilise seminariga ühe direktorina on Morgenstern pidanud direktsiiooni žurnaaali, moodustanud seminari kogumiku 1821-1831, hoidnud alal pabereid, ringkirju ja aruandeid seminari asjaajamisest 1832-1835.

Suur hulk materjale selgitab, mis liiki, millistelt kunstnikelt ja millisel arvul kunstiväärtusi sisaldas Morgensterni loodud ülikooli kunstimuseum. Sama küsimust, samuti kogu laiendamist puudutab sealjuures säilitatav arvukas kirjavahetus.

Tööd ülikooli raamatukogus kajastavad vaid 2 raamatukogu direktori žurnaaali 1823-1839 ja tellimused raamatukaupmeestele koos raamatute retsensioonidega. Põhiline osa Morgensterni-aegse raamatukogu dokumentaalsetest materjalidest säilitatakse raamatukogu arhiivifondis.

Peaaegu kõik Morgensterni käsikirjade kogus leiduvad materjalid on köidetud juba tema enda juhendamisel, mille kohta on ka märkmeid korrespondentsiraamatutes. Kirjad Morgensternile, päevikud, suuremate reisi päevikud ja tähtsamad loengud on nägus as poolnahkköites, seljal kuldrükis pealkiri ja vajaduse korral ka piiraastad. Ülejäänud materjalid on papp- või paberköites, vaid väike osa temaatilisi ja biograafilisi

märkmeid asetseb lahtistel lehtedel ümbrikes või mappides.

K. Morgensterni käsikirjade kogus aitavad uurijal orienteeruda 3 kataloogi:

- 1) käsikirjaline temaatiline kataloog "K. Morgenstern's Handschriften Sammlung", mille on koostanud Morgenstern ise;
- 2) trükitud kataloog Morgensterni raamatukogu, käsikirjade ja kunstivarade kohta "Catalogus MSS. et bibliothecae Carol. Morgenstern" (Dorpat, 1868);
- 3) kirjade kataloog autorite alfabeedis, koostatud aastail 1925-1926.

Morgensterni käsikirjade kogu pakub tänapäeva uurijale huvitavat temaatilist materjali klassikalisest filoloogias, numismaatikast ja filosoofiast, aga ka palju informeerivat nii Karl Morgensterni enda, tema suhete kui ka paljude tuntud isikute ning tolleaegse kunsti-, kirjandus- ja üldse kultuurielu kohta Venemaal, Baltikumis ja Lääne-Euroopas. Eriti väärtuslikku leidub siin Tartu ja Tartu ülikooli ajaloo kohta. Morgensterni käsikirjade kogu väärtust võib hinnata Wilhela Süssi sõnadega, kes leidis, et Morgenstern on säilitanud meile "... oma pisimaterjaliga otsekuil Pompeii mineviku kultuurist, mille uurimisel võib rohkem õppida kui mõnest pretensioonikast kultuuriajaloolisest teosest"².

²W. Süss, S. 14.

K. MORGENSTERNI TÖÖDEST

S. K i i s

Karl Morgensterni tööd kõnelevad tema suurest eruditsioonist, armastusest kirjanduse ja kunsti vastu, selgest mõistusest, tööst noorte õpetajana ja valgustajana, tema kirjad aga sidemetest oma aja väljapaistvate teadlaste ja kirjanikega.

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus peetakse Morgensterni personaalbibliograafia kartoteeki, kuhu koondatakse trükis avaldatud K. Morgensterni tööd ning tema kohta ilmunud kirjutised. Kartoteegi koostamisel on läbi vaadatud TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogid, kartoteek "TRÜ - ajalugu; õppejõudude, teenistujate, üliõpilaste ja kasvandike bibliograafia" ja teatmeteosed, kus antakse andmeid Morgensterni elust, tegevusest ning töödest. Kõige põhjalikumad andmed Morgensterni tööde kohta antakse K. Goedeke väljaande "Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen" 7. ja 15. köites. Nendest esimeses on antud Morgensterni näpud eluloolised andmed ning kirjandust tema kohta (6 nimetust), Morgensterni tööde loetelu ja avaldatud kirjavahetust (ca 140 nimetust). 15. köites antakse täiendavalt kirjandust Morgensterni kohta (34 nimetust), neli retsensiooni tema töödele ning kolm eelmisest köitest väljajäänud Morgensterni artiklit. J.F. Recke ja K.E. Napiersky koostatud biograafilises leksikonis antakse ülevaade K. Morgensterni elust ning loetletakse tema tööd. Viimased on esitatud gruppidega: K. Morgensterni tööd, retsensioonid, toimetatud väljaanded. Recke ja Napiersky leksikonis toodud andmeid redigeeris Morgenstern ise ja tehtud täiendusi võttis arvesse Th. Beise. J.G. Meuseli koostatud saksa kirjanike leksikoni viies köites tuuakse

nappe andmeid K. Morgensterni elust ning antakse ainult tähtsamad tööd. Morgensterni tööde loetelu leidub ka L. Mercklini mälestuskõne¹ lõpus.

Osa Karl Morgensterni kirjutisi on anonüümsed või on kasutatud lühendeid tema perekonnanimest: Mstn., -st, M-st-n. Mõnikord selgub Morgensterni autorsus ajakirja sisukorrast, kus tuuakse kirjutaja nimi või näiteks väljaandes "Dörptische Beyträge" avaldatud artiklite kohta märkus "vom Herausgeber". Mitme töö puhul, mis ilmusid anonüümselt, on Morgenstern hiljem ülikooli raamatukogu eksemplari kirjutanud oma nime. Toetudes L. Mercklinile, on Morgensterni personaalbibliograafia kartoteeki sisse võetud ka artiklid, mille autoriks on märgitud Euphranor. Teised bibliograafiad Euphranori nime all kirjutatud artikleid ei registreeri. Praegu sisaldab kartoteek ca 450 nimetust.

Karl Morgensterni personaalkartoteegi ülesehitus on järgmine:

I. K. Morgensterni tööd, retsensioonid, tema toimetatud, välja antud ja eessõnaga varustatud teiste autorite tööd. See kartoteegi mahukaim osa sisaldab ca 250 nimetust. Materjal on järjestatud kronoloogiliselt. Kordustrükkide puhul kasutatakse viiteid.

II. Kirjavahetus. Publitseeritud 65 kirjast pärinevad 53 teistelt isikutelt. Kirjavahetus on järjestatud alfabeetiliselt kirja saatjate järgi.

III. Kirjutised K. Morgensterni kohta (65 nimetust) on järjestatud tööde autorite nimede ja anonüümsete artiklite pealkirjade alfabeedis.

IV. Teatmeteosed ja ajakirjad, mida on kasutatud K. Morgensterni tööde kartoteegi koostamisel, on järjestatud alfabeetiliselt.

K. Morgensterni tööde temaatika on lai. Tema esimesed

¹L. Mercklin. Karl Morgenstern. Gedächtnissrede. Dorpat, 1853, 35 S.

artiklid käsitlesid filosoofiaprobleeme, kuid kõige enam on ta avaldanud kirjanduse- ja kunstialaseid kirjutisi. Kartoteegis on registreeritud K. Morgensterni esimese tööna "Die Menge des Lebens im Weltall"². Siin avalduvad noore Morgensterni põhimõtted ja vaated. Filosoofia alal kaitses ta ka doktoritööd "De Platonis Republica Commentationes tres"³. Ka hilisematel aastatel on K. Morgenstern kirjutanud rea artikleid filosoofiast, käsitledes veel mitmes töös ka Platonit.

Umbes 20% töödest on kirjandusteadusest. Kujunemisromaanani olemust ja ajalugu käsitlevad "Ueber das Wesen des Bildungsromans"⁴ ja "Zur Geschichte des Bildungsromans"⁵. Põhjalikult on K. Morgenstern analüüsinud Goethe romaani "Wilhelm Meisters Lehrjahre"⁶ sisu, tegelasi, keelt ja stiili. Veel vääriks teiste hulgast oma põhjalikkuse ja andmeterikkusega esiletõstatmist "Rede über den Einfluss des Studiums der griechischen und römischen Klassiker auf harmonische Bildung zum Menschen".⁷ Huvitav ja omapärane on kirjandusteaduslik töö "Über einen deutschen Classiker".⁸ Selles kõneldakse F.M. Klingeri, ilma et kordki mainitaks tema nime.

Morgensterni sulest on ilmunud ca 30 retsensiooni. Ta oli tunnustatud kriitik, kes on retsenseerinud töid filosoofiast, religioonist, kunsti ja kirjanduse alalt. Nii ilmusid Morgensterni retsensioonid G.G. Fülleborni toimetatud teose

² Philosophisches Magazin. Bd. 3. Halle, 1791, S. 491-498.

³ Halis, 1794. X, 316 S.

⁴ Inländisches Museum. Bd. 1. Dorpat, 1820, H. 2, S. 46-61; H. 3, S. 13-27.

⁵ Neues Museum der teutschen Provinzen Russlands. Bd. 1. Dorpat, 1824. S. 1-46.

⁶ Ueber Wilhelm Meister's Lehrjahre I. und II. Band. - Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste. Bd. 57. Leipzig, 1796, S. 59-70.

⁷ F.J. Seber. Sammlung von Muster deutscher Prosaiker. Abt. 2. Köln, 1819, S. 765-790.

⁸ Vt. käesolev kogumik lk. 45, v. 8.

"Beiträge zur Geschichte der Philosophie" 6. ja 7. osale (1795 ja 1796)⁹ ja tööle "Plato's Briefe nebst einer historischen Einleitung und Anmerkungen von J.G. Schlosser" (1795)¹⁰ ning mitmeid teisi arvestatavaid retsensioone.

Karl Morgenstern oli alati ilu kumardaja ning sellest tulenes ka tema sügav huvi kunstiküsimuste ja -teoste vastu. Kunstialased artiklid, millest kõneldakse üksikutest maalidest, kunstnikest või arhitektuurist, moodustavad Morgensterni artiklitest 20% (ea 50 nim.). Mahukaim kunstialane töö "Reise in Italien im J/ahre/ 1809"¹¹ on reisiraamat, mis jutustab Saksamaa, Šveitsi, Prantsusmaa ning Itaalia kunstivärtustest. Pidevam huvi on K. Morgensternil olnud Itaalia kunstniku Raffaeli tööde vastu. Viimase kohta avaldatud artiklitest on märkimisväärsed "Über Rafael Sansio's Verklärung"¹² ja 1805.a. ilmunud "Über einige Gemälde"¹³, mille I osa on pühendatud Raffaeli Sixtuse madonnale. Rida kirjutisi on toodud väljaandes "Dörptische Beyträge"¹⁴. K. Morgenstern tundis huvi numismaatika vastu ning avaldas trükis mõne haruldasema münti kirjelduse (näit. Sitsiilis kuldmünt 12. sajandist¹⁵).

Tolleaegse kõnekunstiprofessori kohustuseks oli ülikooli aastapäeva aktusekõne pidamine. Karl Morgenstern oli tunnustatud hea ja huvitava oratorina. Osa tema kõnedest ilmus trükis. Need moodustavad avaldatud töödest ca 13%. Nendest võiks nimetada "Plan im Lesen!"¹⁶, omamoodi ilukir-

⁹Annalen der Philosophie und des philosophischen Geistes von einer Gesellschaft gelehrter Männer. Leipzig, 1796, S. 368-372; 1797, S. 408-412.

¹⁰Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste. Bd. 59. Leipzig, 1797, S. 248-271.

¹¹Bd. I. Dorpat-Leipzig, 1813. 806 S.

¹²Dorpat-Leipzig, 1822. VI, 42 S.

¹³Dorpat, 1805. 36 S.

¹⁴Bd. I. 1814. S. 116-132, 317-338.

¹⁵Sendungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Bd. 1. Mitau, 1840. S. 39-40.

¹⁶Johannes Müller oder Plan im Leben nebst Plan im Lesen und von den Grenzen weiblicher Bildung. Drey Reden. Leipzig, 1808, S. 59-90.

janduse soovitusnimestikku üliõpilastele. Tähelepanuvääri-
vad on aga mälestuskõned Winkelmannist¹⁷, Müllerist¹⁸,
Klopstockist¹⁹, Goethest²⁰ ja Jäschest²¹.

Samuti kuulus elokventsiprofessori ülesannete hulka
ladinakeelsete loenguprogrammide koostamine, millele tava-
kohaselt oli lisatud mõni uurimus. Viimased moodustavad
Morgensterni teaduslikust pärandist 6%. Ta lubab loengu-
programmide koostamisel silmas pidada kolme seisukohta:
1) teadaanded vastavatud ülikooli elust; 2) soovitused
õppimise otstarbekaks korraldamiseks; 3) üldised teadus-
likud küsimused.²²

Tartu Ülikooli perioodil koostatud loenguprogrammid
ja nende juures ilmunud tööd on avaldatud väljaandes
"Catalogus praelectionum..."²³ ja "Scholae semestres..."²⁴.
1805.a. ilmus väärtuslik uurimus antiikaja mnemotehnikast
"Commentatio de arte veterum mnemonica". Peale nimetatut
avaldati loenguprogrammides kirjutisi väga erinevatel tee-
madel. Nii kõneldakse neis Tartu ülikooli hoonete ehitami-
sest, antiikaja filosoofidest ja kirjanikest, numismaati-
kast ja muust. Tähelepanu väärib K. Morgensterni esteetika-
kursuse programm "Grundriss einer Einleitung zur Ästhetik
mit Andeutungen zur Geschichte derselben".²⁵ Nimetatud pro-

¹⁷Johann Winkelmann. Eine Rede. Leipzig, 1805. VI, 74 S.

¹⁸Vt. v. 16, lk. 1-58.

¹⁹Klopstock als vaterländischer Dichter. Dorpat-Leipzig,
1814. 66 S.

²⁰Johann Wolfgang Goethe. St. Petersburg, 1833. IV, 52 S.

²¹Dr. Gottlob Benjamin Jäsche. Dorpat-Leipzig, 1843. 58 S.

²²W. Süss, S. 124.

²³Catalogus praelectionum semestrium in Universitate lite-
rarum Caesareae, quae Dorpati constituta est. Dorpati,
1803-1822.

²⁴Scholae semestres in Caesarea Universitate litteraria,
quae Dorpati constituta est. Dorpati, 1822-1836.

²⁵Dorpat, 1815. 32 S.

grammi põhjalik analüüs on antud L. Stolovitši artiklis²⁶.

Varasemast, Halle ülikoolis töötamise perioodist on pälvitud tunnustuse 1798.a. trükitud programm "De fide historica Velleji Paterculii, inprimis de adulatione ei obiecta" ja 1801.a. avaldatud "De Satirae atque Epistolae Horatianae discrimine".

Kümnekond artiklit on Morgenstern kirjutanud Tartu ülikooli raamatukogust ning kunstimuuseumist, mille asutaja ja innukas propageerija ta oli. Reas artiklites, nagu "Generalbericht der Universitäts-Bibliothek zu Dorpat für das Jahr 1834"²⁷ ja "Verzeichniss der interessanteren Bücher-geschenke, welche die Kaiserl. Univ.-Bibliothek in Dorpat in den letzten fünf Jahren erhalten"²⁸, on ülevaadet raamatukogust, sinna saabunud raamatutest, kingitustest, kataloogidest. Artiklites "Museum der Kunst in Dorpat"²⁹ ja "Das Museum der Kunst"³⁰ vaadeldakse ülikooli kunstimuuseumis leiduvaid münte, maale, vase- ja puuldikeid, litograafiaid.

Morgensternilt ilmus ka lühisõnumeid Tartu seltskondlikust elust.

1813.-1821.a. andis Morgenstern välja Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst. In drey Bänden. Jg. 1813. 1814. 1816. Dorpat-Leipzig, 1813-1821. Kaastööd tegid professorid H.L. Böhlendorff, G. Ewers, Ch. Garve, K. Grass, G.B. Jäsche, H.K.E.Köhler, F.E. Rambach, A.H. v. Weyrauch. Väljaandes publitseeriti teiste artiklite kõrval ka tuntud isikute (J.W. Goethe, I. Kant, C.M. Wieland, J.G. Fichte jt.) kirjavahetust. Üldse

²⁶Л.Н.Столвич. О программе курса эстетики Карла Morgensterna. - Уч. зап. ТГУ, 67, 1958, с.237-243.

²⁷Dorpater Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Russlands. Bd. 5. Leipzig, 1835. S.538-544.

²⁸Dass., S. 544-551.

²⁹Dass., Bd. 3. Riga u. Dorpat, 1834. S. 71-76.

³⁰Die Kaiserliche Universität zu Dorpat. Denkschrift zu ihrer 25. Feier des 12. Dec. Dorpat, 1827, S. 14-17.

ilmus väljaande kolmes köites 56 artiklit, milledest 37 on kirjutatud või koostanud Karl Morgenstern ise. Esimese köite eessõna asemel avaldab Morgenstern läkituse oma õpetajale, teoloogia ja filosoofia professorile G.B. Funkile, milles selgitab oma väljaande eesmärgi - avaldada kirjutisi filosoofia, kirjanduse ja kunsti sõpradele. Igas köites esinevas peatükis "Chronik der Kaiserl. Universität zu Dorpat vom J/ahre/ ..." esitatakse jooksva aasta sündmusi, tuakse muudatused ülikooli professorite ja ametnike koosseisus, teateid avalikest kõnedest, ülikooli väljaannetest, üliõpilaste auhinnatõdedest, kaitstud magistri- ja doktori-dissertatsioonidest ja muudest ülikooli elusse puutuvatest küsimustest. K. Morgenstern oma läkituses avaldab lootust, et kui hiljem keegi seda üritust jätkab, saab Tartu ülikool täieliku kroonika, nagu on kõigil Saksamaa ülikoolidel. "Dörptische Beyträge" II köites kurdab Morgenstern paberi hindade pidevat tõusu ning et väljaanne hädavaevu suudab katta trükkimise kulud. Kolmas aastakäik jäigi viimaseks.

Teaduslike kirjutiste kõrval harrastas Morgenstern ka luuletamist. Ta luuletuste tase oli isegi asjaarmastaja kohta liiga madal. Pealegi olid need ebaõnnestunult varustatud märkustega, kus kõneldakse tingimustest, mis sundisid luuletust kirjutama. K. Morgensterni ainuke luuletuskogu "Töne vom Lebenspfade" ilmus 1818.a.

Oma rikkalikust kirjavahetusest on K. Morgenstern avaldanud kirju saksa kirjanikelt ja teadlastelt (J.W.Goethelt, F. Schillerilt, C.M. Wielandilt, I. Kantilt), oma õpetajalt ja sõpradelt (G.B. Funkilt, J.A. Eberhardilt, F.A.Wolffilt, J. Müllerilt).

Karl Morgensternist on kirjutatud mitmeid mahukaid töid. Need aitavad mõista teda kui inimest oma voo-uste ja puudustega, teadlast, õppejõudu, ülikooli esimest raamatukoguhoidjat, suurt esteeti. Põhjalikem nendest väljaannetest on 1928-1929.a. ilmunud laia kultuuriajaloolise taustaga W. Süssi monograafia "Karl Morgenstern (1770-1852)" (329 lk.)³¹, E. Vigeli uurimus "Tartu Riikliku Ülikooli Teadus-

³¹E.V. Tartu Ülikooli Toimetused, B, XVI₂, 1929; XIX₂, 1930.

liku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802-1839.³² vaatleb K. Morgensterni tegevust raamatukogu direktorina. Paljud kaasaegsed autorid meenutavad teda oma mälestustes, kaasa arvatud Th. Bernhardi³³ ja J.W. Krause³⁴. Temast räägib ka raamatukoguhoidja E. Anders oma ülikooli raamatukoguga seotud mälestustes.³⁵

Karl Morgensterni tööd on ilmunud ajavahemikus 1791-1849, kusjuures kõige viljakamad on aastad 1800-1822. Peaaegu kõik Morgensterni tööd on varustatud põhjalike bibliograafiliste andmetega, kus sageli antakse hinnang ühe või teise töö kohta. Tal oli plaanis kirjutada mitmeid suuri teaduslikke uurimusi, kuid need jäid teostamata tema suure organisatsioonilise tegevuse tõttu ülikoolis, raamatukogus ja muuseumis.

Peaaegu kõigile Baltimail, eriti aga Tartus ilmunud teaduslikele ja kultuurialastele ajakirjadele on Morgenstern kaastööd teinud. Ka reas Saksamaal väljaantavates ajakirjades ilmus tema artikleid.

Järgnevalt tuuakse kronoloogilises järjestuses nende ajakirjade nimetused, kus K. Morgenstern pidevamalt avaldas oma artikleid.

B a l t i k u m i s i l m u n u d a j a k i r j a d :

Zeitung für Literatur und Kunst. Hrsg. von G. Merkel.
Riga, 1811-1812.

Livona. Ein historisch-poetisches Taschenbuch für die deutsch-russischen Ostseeprovinzen. Hrsg. von G. Tieleman,
Riga-Dorpat, 1812, 1815.

Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst. In 3 Bänden. Hrsg. von K. Morgenstern. Jg.
1813. 1814. 1816. Dorpat-Leipzig, 1813-1821.

³²TRÜ Toim., 115, 1962. 111 lk.

³³Th. v. Bernhardi. Jugenderinnerungen. Leipzig, 1893.
S. 165-167.

³⁴J.W. Krause. Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Universität Dorpat. - Baltische Monatsschrift, 1802, Bd. 54,
S. 89-91.

³⁵Erinnerungen des Bibliothekars Emil Anders (1810-1840).
-Dass., 1892, Bd. 39, S. 89-105, 146-160, 214-233, 285-301.

Livländische Schulblätter zum Besten einiger abgebrannten Schulen in den Vorstädten von Riga. Hrsg. von A. Albanus. Riga, 1813.

Livonas Blumenkranz. Hrsg. von G. Tielemann, Riga-Dorpat, 1818.

Neue Inländische Blätter. Hrsg. von F.E. Rambach. Dorpat, 1818.

Inländisches Museum. Hrsg. von C.E. Raupach. Dorpat, 1820.

Neues Museum der deutschen Provinzen Russlands. Hrsg. von C.E. Raupach. Dorpat, 1824.

Die Quatember. Zeitschrift für naturwissenschaftliche, geschichtliche, philologische, literarische und gemischte Gegenstände. Hrsg. von E.C. v. Trautwetter, Mitau, 1830.

Dorpater Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Russlands. Hrsg. von K.L. Blum, C.F. v. Borg, F.G. Bunge, E.D.S. Friedländer, K.C.T.F. Goebel, F. Kruse, C.F. Neue. Riga-Dorpat, 1833-1835.

Das Inland. Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curländische Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur. Hrsg. von F.G. v. Bunge, K.E. Napiersky, C.J.A. Paucker, W. Peters-Steffenhagen, Th. Beise, C.v. Rummel, J. Dede, C. Reinthal, W. Schultz, O. Kienitz, H. Eisenhardt, C. Hechel. Dorpat, 1836, 1841, 1844, 1848, 1849.

S a k s a m a a l i l m u n u d a j a k i r j a d:
Philosophisches Magazin. Hrsg. von J.A. Eberhard.
Halle, 1791.

Philosophisches Archiv. Hrsg. von J.A. Eberhard.
Berlin, 1792.

Annalen der Philosophie und des philosophischen Geistes von einer Gesellschaft gelehrter Männer. Hrsg. von L.H. Jakob. Halle-Leipzig, 1795-1797.

Deutsches Magazin. Hrsg. von C.U.D. v. Eggers. Altona, 1795-1797, 1799-1800.

Der Neue Teutsche Merkur. Hrsg. von C.M. Wieland.
Weimar, 1795, 1798-1802.

Philosophisches Journal in Gesellschaft mit mehreren

Gelehrten. Hrsrg. von J.H. Abicht. Erlangen, 1795.

Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste. Leipzig, 1796-1798, 1800-1802.

Morgenblatt für gebildete Stände. Stuttgart-Thübingen, 1809-1811.

T e a t m e t e o s e d, milleedes antakse ulatuslikumalt andmeid K. Morgensterni elust ja töödest:

Meusel, J.G. Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller.

Bd. 5. J. 1797, S. 287-289.

Bd. 10. J. 1803, S. 321.

Bd. 11. J. 1805, S. 547.

Bd. 14. J. 1810, S. 592.

Bd. 18. J. 1821, S. 731.

Recke, J.F. und Napiersky, K.E. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Bd. 3. Mitau, 1851, S. 247-265.

Recke, J.F. und Napiersky, K.E., bearbeitet von Th. Beise. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. Nachträge und Fortsetzungen, bearbeitet von Th. Beise. Bd.2. Mitau, 1861, S. 50-54.

Goedeke, K. Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen. Bd. 7. Dresden, 1900, S. 471-475.

Dass., 2-te, neue bearbeitete Auflage. Bd.15. Hrsrg. von J.H. Jacob. Berlin, 1964, S. 321-324.

Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за столет его существования (1802-1902). Под ред. Г.В.Левитского. Т.2. Юрьев, 1903, с.453-458.

DAATUMEID KARL MORGENSTERNI ELUST

- 1770, 28. augustil sündis Johann Karl Simon Morgenstern Magdeburgis.
- Isa: Dr. Friedrich Simon Morgenstern Hallest, Magdeburgi linnaarst, tuntud ka kirjamehena ja loodusuurijana, kunstiteoste kolleksionäär. Suri 1782 /?/.
- Ema: Johanna Katharina, sünd. Bröme, haritud daam, kirjutas naiste hariduse ja töö kohta; tegeles laialdaselt heategevusega.
- 1780-1788 õppis Magdeburgi toomkoolis; 1785-1788 primas (s.t. kõrgemas klassis eriprogrammi alusel tuntud pedagoogi G.B. Funki juhtimisel).
- 1788 astus Halle ülikooli ja kirjutas end sisse kui "cultus philosophiae" - seeviks seostada filosoofia ja klassikaline filoloogია.
- 1789 võttis osa F.A. Wolfi poolt asutatud filoloogilisest seminarist.
- 1791 ilmus Morgensterni esimene artikkel: Über die Menge des Lebens im Weltall. - Eberhard's Philosophisches Magazin. Bd. 3. Halle, 1791, S. 491-498. Õppevahesegadel reisis Leipzigi, Dessausse, Braunschweigi, Jenasse, Weimari, Dresdenisse jm. tutvumaks sealsete muuseumide, raamatukogude, teatrite ja kultuuritegelastega.
- 1794, 15. mail kaitses dissertatsiooni "Commentationes tres de Platonis republica".
Habiliateerus privaaddotsendina Halle ülikooli juures.
- 1797 nimetati Halle ülikooli erakorraliseks professoriks.
- 1798-1802 professor Danzigi Athenaeumis.

- 1802, 6. juunil nimetati Tartu ülikooli elokventsia ja klassikalise filoloogia, esteetika ning kirjanduse ja kunstiajaloo professoriks. Esteetika professuuriga seostus ka ülikooli raamatukogu juhatamine.
- 1802, 9. novembril andis ametivande ülikooli nõukogu.
- 1802 novembris esimene seisukohavõtt ülikooli küsimustes (vastulause õigusteaduskonna poolt esitatud tseensuurikomitee projektile).
- 1802 talv - 1803 märts töös ülikooli põhimääruse ("Statuten") kallal.
- 1803 Kunstimuseumi asutamine. Raamatukogu asukohaks valiti Teeme vareded. Aia rajamine Toomemäe veerule.
- 1803-1804 (1. aug. - 31. juuli) filosoofiateaduskonna filosoofia ja matemaatika osakonna dekaan.
- 1803-1804 koolikomisjoni liige.
- 1803-1806 õpetajate instituudi direktor (verwaltender Direktor).
- 1805 avas Viiburi tütarlastekooli.
- 1808 10. märts kunstimuseum viidi tema korterist üle ülikooli peahoonesse.
- 1808-1809 Itaalia-reis (läbi Saksamaa, Pariisi ja Šveitsi).
- 1809-1810 (1. aug. - 31. juuli) filosoofiateaduskonna filosoofia ja matemaatika osakonna dekaan.
- 1810-1820 õpetajate instituudi direktor (verwaltender Direktor).
- 1814-1815 (1. aug. - 31. juuli) filosoofiateaduskonna filosoofia ja matemaatika osakonna dekaan.
- 1817 kutse professori kohale Königsbergi ülikooli, mille Morgenstern tagasi lükkas.
- 1817 Morgensterni professor jagunes kaheks: 1) elokventsia ja klassikaline kirjandus, 2) esteetika ning kirjanduse ja kunsti ajalugu. Morgenstern jäi esialgu mõlema kateedri juhatajaks.
- 1817 detsembris abiellus 19-aastase Wilhelmine (Minna) v. Lesedowiga.

- 1818-1819 (1. aug. - 31. juuli) filosoofiateaduskonna filosoofia ja matemaatika osakonna dekaan.
- 1820 kirjanduse ajaloo, klassikalise filoloogia ja pedagoogika kateedri professoriks määrati J.V. Francke. Morgensterni aineteks jäid elokvents, klassikaline filoloogia, esteetika ja kunstiajalugu.
- 1820-1821 (1. aug. - 31. juuli) filosoofiateaduskonna filosoofia ja matemaatika osakonna dekaan.
- 1821 asutati pedagoogilis-filoloogiline seminar, mille direktoriks (geschäftsführender Direktor) sai Morgenstern (vaheldumisi poolaastate kaupa teiste professoritega).
- 1821-1822 (1. aug. - 31. juuli) filosoofiateaduskonna filosoofia ja matemaatika osakonna dekaan.
- 1826, 25. oktoobril valiti Peterburi Teaduste Akadeemia auliikmeks.
- 1827, 23. juunil esitas ülikooli nõukogule kriitika F.Reussi bibliograafilise süsteemi kohta.
- 1827-1828 reis Saksamaale ja Austriasse.
- 1829 ostis prof. J.W. Krause pärijalt maja Vana tän.9 (nüüd Ülikooli ja Kitsa tän. nurgal, Suveaia kohal).
- 1833, 16. novembril pensioneeriti professori kohalt, kuid paluti jätkata loenguid.
- 1837, 17. märtsil pensioneeriti kunstimuseumi direktori kohalt.
- 1837 reis Saksamaale.
- 1839, 31. mail pensioneeriti raamatukogu direktori kohalt (andis raamatukogu üle F.G. Bungele).
- 1844, 15. mail 50. doktorijuubeli pidulik tähistamine Tartu ülikooli poolt.
- 1844 valiti Õpetatud Eesti Seltsi auliikmeks.
- 1845-1846 reis Saksamaale.
- 1848, 25. mail kinkis oma aia Toomemäe veerul ülikoolile.
- 1849 ilmus viimane artikkel Morgensterni sulest: Besuch bei Lichtenberg. 1791. - Arbeiten der

Kurländischen Gesellschaft für Literatur und
Kunst. H. 7. Mitau, 1849, S. 137-140.

1852, 15. septembril (u.k.j.) K. Morgenstern suri pärast
lühiajalist haigust.

SISUKORD

Toimetuselt	3
Kasutatud lühendid	4
E. Kudu. K. Morgenstern valgustuslike ideede levitajana Liivimaal	5
E. Oissar. K. Morgenstern ja F.M. Klinger	18
A. Konks. K. Morgensterni tegevusest Soome kuber- mangu kooliolude uurimisel ja pedagoog- ilis-filoloogilise seminari juhtimisel	28
R. Tasa. K. Morgenstern kirjandusteadlasena	40
K. Noodla. K. Morgenstern ja Tartu ülikooli raama- tukogu	48
N. Raid. K. Morgensterni tegevus Tartus kunsti- teoste kogujana ja kunsti mõistmise levitajana	61
S. Luts. K. Morgenstern ja A.J. Krusenstern	71
E. Hansson, V. Jürken, K. Noodla, K. Schmidt, T. Šahhovskaja, M. Vahing, E. Valk-Falk. K. Morgensterni isiklik raamatukogu	84
M. Rand. K. Morgensterni käsikirjade kogu	97
S. Liis. K. Morgensterni töödest	106
Daatumeid Karl Morgensterni elust	116

INHALTSVERZEICHNIS

Zum Geleit		3
Verkürzungen		4
E. Kudu.	K. Morgenstern als Verbreiter der Aufklärungsideen in Lövland	5
E. Oissar.	K. Morgenstern und F.M. Klinger	18
A. Konks.	Von der Tätigkeit K. Morgensterns bei der Forschung der Schulverhältnisse im Finnischen Gouvernement und bei der Leitung des pädagogisch-philologischen Seminars	28
R. Tasa.	K. Morgenstern als Literaturhistoriker	40
K. Noodla.	K. Morgenstern und Universitätsbibliothek Tartu	48
N. Raid.	K. Morgensterns Tätigkeit in Tartu als Sammler der Kunstwerke und Verbreiter des Verstehens der Kunst	61
S. Iuts.	K. Morgenstern und A.J. Krusenstern	71
E. Hansson,	V. Jürken, K. Noodla, K. Schmidt, T. Schachowskaja, M. Vahing, E. Valk-Falk. K. Morgensterns Privatbibliothek	84
M. Rand.	K. Morgensterns Handschriftensammlung	97
S. Kiis.	Veröffentlichungen von K. Morgenstern	106
Einige Lebensdaten von Karl Morgenstern		116

ОГЛАВЛЕНИЕ

От редакции	3
Список сокращений	4
Э.Куду. К.Моргенштерна - распространитель просветительских идей в Лифляндии	5
Э.Ойссар. К.Моргенштерна и Ф.М.Клингер	18
А.Конкс. О деятельности К.Моргенштерна по изучению положения школ Финляндской губернии и руководству педагогико-филологической семинарии	28
Р.Таса. К.Моргенштерна как литературовед	40
К.Ноодла. К.Моргенштерна и библиотека Тартуского университета	48
Н.Райд. Деятельность К.Моргенштерна в Тарту как собирателя произведений искусства и распространителя понимания искусства	61
С.Лутс. К.Моргенштерна и И.Ф.Крузенштерн	71
Э.Ханссон, В.Юркен, К.Ноодла, К.Шмидт, Т.Шаховская, М.Вахинг, Э.Валк-Фалк. Личная библиотека К.Моргенштерна	84
М.Ранд. Собрание рукописей К.Моргенштерна	97
С.Кийс. О трудах К.Моргенштерна	106
Даты из жизни Карла Моргенштерна	116

ТРУДЫ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ТГУ

II

На восточном языке

Тартуский государственный университет
СССР, г. Тарту, ул. Вяиксели, 18

Вастутавад toimetajad K. Noella ja L. Trikkant

Корректор V. Lang

=====

ERÜ rotaprint 1970. Paljundamisele antud 25. IX 1970.
Trükipoognaid 7,63 + 3 kleebist. Arvestuspoognaid 5,1.
Trükiarv 500. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2.
60 x 90. 1/16. MB 07025. Tell. nr. 712.

Hind 50 kop.

Hind 50 kop.

